Rbl. 1 .50

RAIMOND KAUGVER POSTUUMSELT REHABILITEERITUD

RAIMOND KAUGVER

POSTUUMSELT REHABILITEERITUD

RAIMOND KAUGVER

POSTUUMSELT REHABILITEERITUD

Tallinn
«Eesti Raamat»
1990

E
K 20

Kujundanud ENDEL PALMISTE

K $\frac{4702770201-092}{901(15)-90}$ TL 2 10 89
© Kirjastus «Eesti Raamat», 1990
ISBN 5-450-01209-8

SAATEKS

Arvan, et käesolev raamat vajab mõnesugust selgitust. Kas või sellepärast, et viimase lehekülje all seisab aastanumber tuhat üheksasada kuuskümmend seitse.

Ma kirjutasin selle romaani kakskümmend aastat tagasi. Mitmel minust olenematul põhjusel jäi ta tookord ilmumata.

Lugesin ta mõni aeg tagasi uuesti läbi ja kahtlesin kaua. Kas on mõtet teda nüüd ikkagi välja anda? Kas ei mõju ta omamoodi anakronismina meie elus, mis praegu on võtmas hoopis uusi vorme?

Ma leidsin, et on mõtet, veel enam, et see on vajalik.

Kas või selleks, et aidata otsida vastust küsimustele, mis vaevavad minu peategelast romaani lõpus:

Mis ajad need olid, mis sünnitasid niisuguseid inimesi ja niisuguseid tegusid?

Mis inimesed need olid, kes sünnitasid niisuguseid aegu?

Kas võib kindel olla, et need ajad ja need teod enam iialgi ei kordu?

Neile küsimustele vastuse leidmine eeskätt iseendas on eriti oluline praeguses maailmas. Kes minevikku ei mäleta — kuidas suudab see täie vastutustundega mõelda tulevikule?

Raimond Kaugver

1/

Vagunis suletud uste taga oli pime, umbne ja palav. Kaheksakümne kolme inimese hingamine hõljus õhus nagu kuum aur, mis pani kehadega kokku puutudes higi üha tugevamini ja vastikumalt immitsema.

Verner Kivistik hõõrus määrdunud särgiga laupa ja rinda ning mõtles kiretult: Eestimaa ööd on veel valged. Üsna valged. Võib-olla pole nad siingi päris pimedad, kuid kinnilöödud ustest ja aknaluukidest ei näe lihtsalt midagi. Rong liikus kuskil absoluutses anonüümsuses ja ka kõige kavalamalt esitatud küsimused ei suutnud valvureilt ega iga päev vagunis käivalt arstilt välja meelitada ühtki selget vastust kõiki piinavale küsimusele: kuhu me sõidame? Kui raske ratastel liikuv uks päeval paarikümne sentimeetri võrra avatigi, siis paistis sellest praost täiesti neutraalne maastik: hõredam või tihedam kuuse- ja lehtpuumets, heinamaad, põllud või läikivate laugastega sood. Niisugune loodus võis olla kus tahes, ja rong sõitis juba kahekümnendat päeva, sõitis kurat teab kuhu.

Verner hõõrus uuesti oma liimendavat laupa. Ta tajus end viibivat nagu mingis unenäolises seisundis. Siis häiris ta kõrvu taas madal oigamine, tüdinult ning automaatselt kummardus ta enda kõrval lebava Tenno Roodese kohale.

«Tahad midagi?»

«Vett . . .» korises lamaja tasa.

«Vett ei ole.»

«Juua . . .»

Verner ohkas ja katsus lamava kaaslase otsaesist. See oli kuiv ja kuum, Verner isegi kadestas teda viivuks selle kuivuse pärast. Nad sõitsid, jah, kahekümnendat päeva ja juba kümnendat päeva vaevas Tenno Roodest kopsupõletik — nii veider kui see palaval suvel oligi.

Vett ei olnud, seda teadis ka Roodes ise, aga palavikust looritatud teadvus tõrkus seda piinavat fakti omaks võtmast.

Nad olid teineteisele üsna võõrad, kokku sattunud suure tapirongi koostamisel, poolkogemata ühte vagunisse juhtunud. Nüüd tundis Verner selle pealesunnitud läheduse tõttu nagu mingit kohustust Roodese eest hoolitseda, kuivõrd siin sai üldse mingist hoolitsemisest juttu olla.

Üks ühine mälestus neil siiski oli, aga see poleks tarvitsenud inimesi teineteisele lähendada, liiati tingimustes, kus igaüks tegeles ja pidigi tegelema ainult endaga, oma isiklike hädadega. See pärines ööst enne tapi väljasaatmist ja oli seni kõige jubedam elamus Verner Kivistiku elus.

Enne sellesse pikka tappi sattumist kandis Verner karistust väikeses kodumaises töölaagris, ehitas oma brigaadiga mingit pealtnäha täiesti tarbetut veehoidlat, mis varises liivase pinnase tõttu igal ööl sisse. Töö venis sellepärast meeleheitele viiva aeglusega. Vernerile oli meenunud kuskilt loetud lugu vangidest, kellele oli rängimaks karistuseks see, et neid sunniti iga päev teelusikaga liiva edasi-tagasi vanglaõue ühest otsast teise kandma.

Elu seal laagris oli muidu talutav, valvuriteks olid tööpataljoni mobiliseeritud mehed, kes ei osanud ega tahtnudki oma ülesannet liiga pedantselt võtta. Õhtuti ilmusid kahekordse traataia taha naised, lapsed, emad ja kallimad, tõid kaasa üht-teist söödavat, mida valvurid lasksid silmi mujale pöörates üle aia sisse visata. Nad ei keelanud ka juttu ajamast ja nõnda vahetati läbi aia armuavaldusi või jagati asjalikke korraldusi koduse elu kohta, niikauaks kui mees peab ära olema, taevake, tegelikult ei saa see ju ometi aastaid kesta . . .

Verner mõtles nüüd kibestumusega sellele, kui kohutavalt naiivne optimism võib niisuguses olukorras inimeste üle võimust võtta. Lapsik, pime ja kurt optimism, mis lülitab tegelikkuse lihtsalt välja, ei taha temast midagi teada.

Nagu eelmisel sügisel. Siis olid nad veel eeluurimise all, elasid — elu see ju ometi oli? — suures pealinna vanglas. Ühel päeval koondati kõik Verneri kodulinna mehed tapikambrisse, hakati ette valmistama nende ärasaatmist. Vangiellu sisselöönud järsk muutus tegi meeste meeled ärevaks. Missuguseid peadpööritavaid prognoose küll ei tehtud! Siiski jõudsid kõik üsna ruttu ühisele arvamusele: neid viiakse tagasi kodulinna, et seal lahti lasta — seal oli neid arreteeritud, seal pidi ka vabastatama. Tapp saadeti välja, see viis nad tõepoolest kodulinna. Kohale jõuti öösel, jaamas ukerdas esimesel teel teine rong ei tea kust saabunud sõduritega. Vangid aeti

vagunist välja, käsutati jaamahoone ette platvormile. Nad kiirustasid ja komistasid, öö oli pime, nad läksid paiguti segi teise rongi ümber tulavate sõjameestega. Kui viimaks jaama ette jõuti, selgus, et üks mees on puudu, keegi autojuht. Valvurid sagisid meeste vahel, surusid kõik kitsukesele platvormile tihedalt kokku, ruttasid kadunut otsima. Mehed sülitasid põlglikult: kuhu ta läheb, küll ta välja ilmub! Inimene peaks loll olema, kui pistab enne vabakslaskmist veel põgenema! Kükita nüüd tema rumaluse pärast siin tuulisel jaamaesisel, võiks juba mugavasti kambris istuda ja seal vabastamist oodata.

Kaotsiläinud meest ei leitudki.

«Loll mis loll,» ütlesid teekord kõik.

Paar nädalat hiljem hakkas sõjatribunal nende üle kohut mõistma. Ja sedamööda, kuidas rängad otsused teatavaks said, hakkasid kõik taipama, millise kohutava enesepettuse ohvriks nad olid langenud . . .

Ka Verner sai oma aastad kätte, neid määrati talle täpselt viisteist, ja mõni päev hiljem kaevas ta juba töölaagris koos teistega toda absurdset veehoidlasüvendit.

Siis tuli juhuslik, arusaamatusest tekkinud konflikt naaberbrigaadiga, rusikad ja labidadki lasti käiku, paar meest löödi poolsurnuks. Järgmisel hommikul topiti kumbki brigaad ahtasse isolaatorisse, lasti seal lõunani närveerida ja laaditi siis laagri väravas autodele. Verner mäletas väravasuus seisnud laagriülema iroonilist nägu ja tema läbi hammaste lausutud sõnu:

«Ei tahtnud siin tööd teha? Hästi. Siis lähete sinna, kus teid teistmoodi tööle pannakse.»

Sinna teistsuguse töö maale oldigi nüüd teel.

«Vett . . .» kostis taas Roodese hääl.

«Ei ole,» vastas Verner mehaaniliselt.

Roodese palve tõi Verneri mõtted tagasi selle öö juurde, mis oli neid tuttavaks teinud.

See oli samal päeval, mil nad oma laagrist suurde Keskvanglasse toodi. Õhtu tulekul aeti kõik välja vangla majandushoovile. Väike grupp riigivaenulikkuses süüdi mõistetuid, neid võis olla inimest paarsada, paigutati hoovi keskele. Nende ümber hoovi külgedele koondati ligikaudu tuhat igast võimalikust rahvusest kriminaalkurjategijat — tapjad, vägistajad, röövlid, vargad. Hoovi nurkades seisid laternatega valvurid. Pimedus tihenes, laternate tuhm valgus ei suutnud sellest enam läbi tungida. Ja siis hakkas hoovi äärtel kükitav ähvardav ring kokku tõmbuma. Istudes, roomates, sest püsti tõusta

ei tohtinud keegi. Väike rühm hoovi keskel võpatas ja surus end tihedamini üksteise vastu. Kõik teadsid, mis tuleb. Ring lähenes ja lähenes — ja siis olid nad seal. Vaikselt, sosistades ja hambaid kiristades, panid mehed kurjategijatele vastu. Jõud olid ebavõrdsed, vastuhakk mõttetu. Selles paanilises ja ometi vihases rabelemises sattuski Verner Roodese kõrvale, Roodesele tungisid kaks meest korraga kallale, Verner virutas ühele rusikaga näkku ja seejärel suutis Roodes ise teise eemale tõrjuda.

Loo lõpp oli ette teada, aga siis hakkas allajääjate poolt kostma metsikut kisa, valvurid muutusid rahutuks, peagi tormas kohale rühm relvastatud sõdureid, heledad prožektorid lahvatasid põlema. Kord seati jalule.

Sellest silmapilgust jäigi Verner Roodesega otsekui paari, õnnekombel ei lahutatud neid ka vagunitesse ajamisel.

Nüüd lebas seesama Roodes siin palavikust õhetades maas ja nõudis ainult vett, mida Verneril polnud kuskilt võtta. Ta kummardus uuesti haige kohale ja silmitses teda tähelepanelikult.

Ei, Roodese asjad olid halvad, väga halvad. Ta lõdises vagunis valitsevast leitsakust hoolimata, Verner mähkis ta paremini pintsakusse.

«Külm?»

«Jah...»

Verner tiris kõlje alt ka enda riided ja kattis Roodese nii hoolikalt kui sai, ise vööni paljana higist nõretades.

«Kas on parem?»

Roodes ei vastanud, ja Vernergi vaikis, tundes oma küsimuse mõttetust.

Roodesele oli kohus mõistnud kuus aastat. Mille eest, seda Verner ei teadnud, see polnud ka tähtis. Vist mingi tühine asi, mida tõlgendati nagu sakslaste kasuks töötamist. Kuus aastat. Aeg, mille vanad vangid suurustades lubasid paraski peal ära istuda. Ja peaaegu aasta oli Roodesel juba läbi. Nüüd lamas see paraski peal istuja perspektiiviga mees siin riidekuhila all, lõõtsutas ja oigas ega oleks enam üldse paraskile pääsenud... Roodes tegi juba mitmendat päeva kõik alla ja Verner pidi tahes-tahtmata ta järelt koristama — seda nõudsid teised. Tema, Verner Kivistik, kellele kohus oli mõõtnud viisteist aastat ja kellel tuli ilmselt need kõik ära istuda.

Roodesel hakkas paksu riidehunniku all nähtavasti tõesti soojem, ta lõi silmad lahti ja vaatas Vernerile otsa. Silmad kiirgasid palavikust ja näisid seetõttu nagu kaks kassisilma.

«Saad minuga vaeva näha...»

Verner ei vaevunud vastama. Ja mida sa vastadki. Öelda kombekohaselt, et sellest pole midagi, olnuks mõttetu ja loll. Kombed olid siin kaotanud kehtivuse. Keegi pidi ka Roodese eest hoolitsema ja loomulikult oli see keegi Verner, kuna ta oli Roodese kõrvale sattunud, õigemini ise trüginud.

«Ega see enam kaua kesta...»

Verner ühmatas tigedalt. Mõttelage suukulutamine, millele oli lausa rumal kosta, et mis sa nüüd, küll oled varsti jälle jalul. Roodes ei tõuse enam jalule. Ja äkki mõtles Verner hingematva vihaga, kui ülekohtune on saatus: see siin oma kuue aastanatukesega sureb, teised oma viieteistkümne ja enamaga elavad edasi.

«Veider, eks ju?» kähises Roodes.

«Mis asi?»

«Et just mina oma kuue aastaga pean siia vagunisse jääma...»

«Mis, sa loed mõtteid või?»

«Ega see raske ole...»

«Mis selles veidrat. Saatus.»

«Jah, saatus...» Roodes hingeldas natuke aega ja alustas siis uuesti, tal oli nähtavasti tungiv vajadus rääkida. Kas see ennustab peatset lõppu? mõtles Verner tuimalt.

«Veider ikkagi... Kui palju sul oligi? Kakskümmend?»

«Viisteist.»

«No näed sa... Ja lähed sellega ja elad ja...»

«Kuradile niisugune minek,» vastas Verner teda jämedalt katkestades. «Pole põhjust mind kadestada.»

«Ma ei kadestagi... Mille eest sulle nii ohtralt anti?»

«Ütlesin sulle, et valekaebus,» ühmas Verner. Roodes jäi vait ja Verneril hakkas oma jõhkruse pärast piinlik. Ta oli kord öelnud küll, aga või surija pidi seda mäletama. Ja ta lisas leebemalt:

«Näidati näpuga, öeldi, et olin omakaitses, käisin haarangul.»

«Ja sa ei käinud?»

«Ma pole omakaitse ligigi saanud.»

«Kuidas siis ikka niimoodi...?»

«Kuidas, kuidas. Nagu sa ise ei teaks. Keegi vana tuttav kirjutas kaebuse, et on näinud mind relvaga.»

«Ja sa ei suutnud tõestada...»

«Sitta sa saad seal tõestada,» vastas Verner alistunult. «Elav tunnistaja, mis sa enam vaidled. Olid, ja kõik.»

«Ikkagi veider...»

«Sul, kuradil, on täna kõik veider,» sähvas Verner ja häbe-

nes taas. Milles Roodes süüdi on? Ta ei tahtnud, aga just nagu pidi Roodesega edasi rääkima.

«Üks näitleja istus kaks kuud kinni — keegi niisama hea tuttav oli viinud vastavasse kohta tema pildi, kus ta oli Saksa kapteni mundris. Pilt oli Saksa ajal ühest lavastusest tehtud. Vaat sulle siis.»

«Tema lasti lahti?»

«Mis temal. Tal oli ju lihtne neile selgeks teha, et töötas kogu aja teatris, pole sõjaväes olnudki.»

Roodes vangutas vaevaliselt pead ja sosistas:

«Uskumatu...»

Vernerit haaras taas viha, ta peaaegu käratas:

«Sa arvad, et ma valetan? Et olin jah ja käisin jah, aga nüüd ajan tagasi? Mis ma siin sinu ees enam ajan, preemia on mul juba käes!»

«Siis on su asjad küll nirusti,» ütles Roodes korraga täiesti selge häälega ja elavalt.

Rõõmustab, raisk, mõtles Verner hambaid kiristades. Trööstib ennast sellega, et teisel on kah kõik läbi.

«Kuule, mul tuli üks mõte,» sosistas Roodes korraga jälle tasa. «Tule lähemale.»

Verner kummardus mõistmatult allapoole, Roodese suu puutus peaaegu tema kõrva vastu.

«Kui ma ära suren, võta mu nimi endale. Siin ei tunne meid keegi. Ja pealt oleme üsna ühtemoodi.»

Verneri hingamine seiskus.

«Sinu nimi??»

«Jah!... Saad viie aasta pärast vabaks ja lähed koju!»

Verneri pea käis ringi. Sonib. Enne surma ogaraks läinud. Kuigi... Niisuguseid asju võib-olla tehaksegi... Ei, kui tõsiselt mõelda, siis tehakse kindlasti. Kui tõepoolest... Aga ei, ei, see on jampsimine. Sellest ei saa ju ometi niisama lihtsalt rääkida!... Nagu... paraskil käimisest või...

«Sugulasi mul peaaegu pole. Mõni ainult, aga need... Ei usu, et need mind otsivad. Paned oma kodukohast kaugemale ja elad nagu õige mees.»

Roodes oli oma mõttest niivõrd vaimustatud, et see andis talle koguni nagu jõudu juurde. Ta kergitas ennast juba pisut küünarnukile ja ütles endiselt sosinal:

«Teed neile ikkagi pika nina. Kuradi kaebajatele.»

«Jäta sonimine. Sellega jääks nagunii vahele.»

«Tuhka sa jääd. Hoia ainult oma kodust eemale.»

Verner vaatas teda pisut kartlikult ja võpatas äkki. Ta rääkis ju Roodesega nii, nagu oleks selle surm juba paratamatu tõsiasi. Aga Roodes elas ju veel, võis kes teab kui kaua elada...

Ja samas plahvatas selle plaani reaalsus alles nüüd täie selgusega valla. See oli ju tõepoolest võimalik!

Roodes ei pannud Verneri sisemist heitlust tähelegi, kõneles ühtesoodu edasi, ainult hakkas nüüd taas hingeldama ja kogelema:

«Sa mõtle... ainult. Selle asemel, et... viisteist... selle... a-asemel...»

«Jäta lollused. Saad terveks, naerad isegi,» ütles Verner nagu unes. Vabadus viie aasta pärast... Uuesti alustada... Kõik unustada, kõik maha matta...

Rong aeglustas käiku ja pidurdas siis nii räpakalt, et vagunis kõik rappus. Väljast kostis valjusid hääli. Verner ütles ruttu:

«Ole vait, sisse tulevad.» Ja mõistis kohe, et sellesama lühikese lausega oli ta Roodese plaani juba tagasipöördumatult omaks võtnud.

Vaguni uksed rebiti lahti, sisse hüppasid mehed puuvasaratega, algas igaõhtune vaguniseinte kontroll. Lühikesekasvuline leitnant valgustas tugeva taskulambiga vaguni sisemust, piilus lavatsite vahele.

«Kas haigeid on palju?»

Keegi ei vastanud, seda ilmselt ei oodatudki. Leitnant pillas rõveda vandesõna ja vaatas ise järele. Esines juhtumeid, kus need kuradi sellid varjasid laipa vagunis paar päeva, et üleliigset leivaportsu saada. Tühja sellest leivast, ega niisuguses leitsakus saanudki surnut kaua varjata, aga igaks juhuks pidi järele vaatama — läheb siin äkki mõni epideemia lahti, siis pole kellelgi pääsu.

Ta trügis istujate ja lamajate vahele ning märkas peagi ka Roodest, kes oli uuesti pikali vajunud ja silmad sulgenud. Roodese põsed olid aukus, eemalt paistis ta juba nagu surnu. Leitnant valgustas teda lähedalt ja küsis umbusklikult:

«Elab?»

Verner vaikis, sest seda oli ju näha Roodese rinna liikumisest, ka tema korisevat hingamist võis nüüd selgesti kuulda, kui vaguniratlad enam ei vasardanud.

«Nimi?»

Verner tardus. Ütle! Ütle! tagus peas. Ütle kohe! Ütle: Verner Kivistik!

Ta ei suutnud. Samas käis temast läbi kohutav hirmusööst. Kui Roodes peaks nüüd äkki kogemata ise oma nime ütle-

ma... Aga ei, Roodes korises jälle valjemini, ta ei kuulnudki kindlasti leitnandi küsimust.

«Mis ta nimi on?» Nüüd küsis leitnant seda juba otse Vernerilt. Veel kõhkles Verner. Kui leitnant äkki otsustab Roodese siit ära viia? käis tal peast läbi. Kui ta...

«Kas arst on käinud?»

«Jah,» vastas Verner nüüd kohe, pööraselt rõõmus selle üle, et leitnant ei uurinud enam Roodese nime.

«Mis tal viga on?»

«Ma ei tea. Kopsupõletik vist...»

Leitnant silmitses Roodest tükk aega ja tonksas talle siis vastu külge.

«Hei, kuule, mis su nimi on?» Roodes ei vastanud ja leitnant lõi käega. «Hea küll, hommikul vaatame.»

Seinte läbikoputajad olid oma tööga lõpule jõudnud, leitnant laskis nad ees välja ja hüppas järele. Uks lükati valju kolinaga kinni.

Vagunis võttis maad endine rammestus, viivuks virgunud mehed vajusid taas viirastuslikku unne. Kuskilt väljast kostis veel koppimist, siis jäi kõik vaikseks, vedur huigatas korra ja rong hakkas järsult nõksatades liikuma.

Verner istus Roodese kõrval. Ta oli korraga üleni värisema hakanud. Alles nüüd mõistis ta, kuidas kõik oli juuksekarva otsas rippunud — ja ka seda, et enam pole taganemist: ta on Roodese ettepaneku täielikult vastu võtnud. See esimesel pilgul fantastiline ja isegi eemaletõukav plaan oli temas nüüd juba nii vääramatult kindlaks saanud, et midagi muuta polnud võimalik.

Roodes ise lõõtsutas ega rääkinud enam sõnagi. Mööda Verneri rinda ronis suur lutikas, ta märkas seda ja pühkis putuka jälestades maha. See kukkus otse Roodese kurgu alla pintsakule ning hakkas pikkamisi, kuid järjekindlalt lähedal oleva palja ihu poole roomama. Verner jälgis teda mõne silmapilgu mehaaniliselt, tuksatas siis ja lükkas lutika järsult vaguni põrandale, litsus laiaks. Roodes võpatas puudutusest ja avas silmad.

«Lutikas,» pomises Verner vabandavalt.

Roodes naeratas.

«Tähendab, mul on veel hing sees, surnu peale nad ei kipu...»

Ta sulges uuesti silmad, hingas raskelt, väga raskelt õhku ahmides. Ja korraga teadis Verner kindlalt, et ootab Roodese surma. See teadmine oli jube ja samal ajal nii raudselt rahulik ja lõplik, et Verneril hakkas omaenda mõistuse pärast

hirm. Ta pigistas silmad kinni ja püüdis mõelda millelegi muule.

Möödus paar tundi. Vagunirattad tagusid monotoonselt, ümberringi magasid teised vangid, mõni norskas, mõni oigas, mõni hingeldas. Vernergi oli pikali heitnud, teeskles magamist, kuigi polnud kellegi ees teeselda. Aeg-ajalt kergitas ta hääletult pead ja piilus Roodese poole, kelle nägu oli üha süvenevas pimeduses vaevu nähtav.

Roodes elas. Ta hingamine oli muutunud veelgi vaevalisemaks, puhuti tegid ta väga nõrgaks jäänud käed katseid rinnal lebavat riidelasu eemale tõugata, langesid aga kohe jõuetult tagasi.

Verner upitas end üles, ta käsi sirutus abistamiseks Roodese poole — ja peatus. Uuesti pigistas ta silmad kinni ja surus oma käed krampliku rinnale kokku. Aga piinav hirm ja ärevus ei andnud asu, ikka ja jälle avas ta silmad ning luuras kõrval lamava surija õhku ahmivaid huuli. Ja ühel niisugusel silmapilgul — missugusel just??? — mõistis ta selgelt: Roodes peab surema veel selsamal ööl. Enne hommikut.

On kummaline, kuidas mingil põhjusel idanema hakanud mõtted saavad mõne napi viivuga omaseks, nagu oleksid nad alati meie peas elanud. Niipea kui viimase nõrga kõhkluse tamm on murdunud, pole enam võimalik neid pidurdada. Nad valguvad meist üle ja vallutavad meid, me kasvame nendega orgaaniliselt läbi ja nad saavad osaks meist endist.

Verner mõtles selgelt ja loogiliselt: kui Roodes täna öösel ei sure, sünnib see päevavalges ning kõigi ärkvel olles. Hommikul tuleb arst, kelle silma eest Roodese seisukord varjule ei jää. Siis hakatakse taas mehe nime uurima — ning ei või iial teada, mida inimene surma eel poolteadvusetus olekus ütleb. Kui kergelt ei või ta vastata: minu nimi on Tenno Roodes.

Verner kergitas end veel ja uuris Roodese nägu. Kas nad on sedavõrd sarnased, et pettus õnnestuks? Kasvult küll, aga nägu? Tõsi, pea on mõlemal paljaks pügatud, vaevalt nähtavad juuksejuured on mõlemal tumedad. Silmad? Mis värvi on õieti Roodese simad? Isiklikku toimikusse pandi kõik tundemärgid kaunis täpselt kirja. Kuidas saaks näha Roodese silmi? Küllap on need hallid nagu Vernerilgi, ühte tüüpi inimestel on enamasti ka ühte värvi silmad.

Lõug on mõlemal ühteviisi terav ja kondine. Nina näib Roodesel nagu pikem olevat, aga see võib tulla ka näo surma-

eelsest moondumisest. Küllap ongi see nii. Kindlasti. Jah, pealtnäha klapib kõik.

Äkki on tal kehal mõni iseäralik märk, mõni arm või midagi muud sellist? Kas seda hakatakse siin enam uurima?

Roodes tõmbas paar korda korisedes hinge. Verner tardus ning vaatas siis välkkiirelt ringi. Ei, keegi ei liigutanud. Rattad mürisesid, mehed magasid, rong tormas edasi sihi poole, mida neist keegi ei teadnud.

Vanusevahe pole neil ka kuigi suur. Verner on kakskümmend viis, Roodes, kui mälu ei peta, kolmekümnene, siinses olukorras ei loe need aastad midagi. Ja tööalagi sobib, mõlemad on autojuhid; ilmselt päästis see asjaolu ka Roodese Saksa mobilisatsioonist nagu Vernerigi. Kus ta töötas? Vaevalt sellel tähtsust on, Verner ei kavatse ju vabanedes minna ei Roodese ega enda kodukohta.

Roodese poolt kostis pikk piinatud ägamine ja Verner tajus õudusega, kui jube on niisugune arvutamine ja arvestamine. Ta nägi taas Roodese käsi rinnale kuhjatud riideid küünistamas ning sirutas automaatselt oma sõrmed appi, nihutas pintsakud paari tolli võrra allapoole. Kui Roodes selle järel nagu vabanedes paar korda kergemalt hingatas, kirus Verner ennast.

Öö kulus, tunnid veeresid tümpsuvatel ratastel, aga Roodes elas ikka veel. Ta korises kord nõrgemini, kord valjemini, kuid see korin oli masendavalt järjekindel, masendavalt kustumatu. Verner pööras end küljele ja vahtis surevat meest vihkamisega. Ta kuulatas rataste monotoonset mürinat ning tundis oma äkki tärganud metsikut lootust pikkamisi hääbuvat, iga mööduva minutiga ikka enam ja enam. Ja iga niiviisi möödalibisev silmapilk suurendas ta vihkamist.

Roodes ägas ja korises, Verner lamas küünarnukile toetudes tema kõrval ning hakkas üha selgemini mõistma, et on võimeline Roodest tapma.

Ning kohe kaotas see esialgu verdtarretav mõte kogu jubeduse, Verner tajus, et ta kaalub nüüd veel ainult, kuidas seda teha. Õieti polnud enam kaalumistki — ka seda, kuidas, teadis ta juba hetkest, mil oli näinud Roodese katset riideid rinnalt maha tirida. Verneril tarvitseb ainult see riidehunnik veidi kõrgemale nihutada, õige pisut, paari vaksa võrra, nii et oleks kinni kaetud ka Roodese suu, too vaenulik, halastamatu suu, mis saatis katkematu järjekindlusega ühe hingetõmbe teise järel õhku.

Keegi ei saaks iial teada, et Verner seda tegi. Ükski mees siin vagunis ei kahtle, et Roodes sureb. Selles ei kahtle kindlasti ka leitnant, kes õhtul siin käis, ei kahtle arst, kes oli eile

hommikul Roodest pika pilguga silmitsenud ja pead raputanud.

Ta lämbub ära. Lämbub nii või teisiti. Kopsuhaigusega surijad lämbuvad alati. Roodese laul on lauldud. Igal juhul. Ainult et paar närust tundi võib otsustada ka teise inimese saatuse. Verner Kivistiku saatuse. Roodes ei saa iseennast enam päästa — aga ta võib päästa Verner Kivistiku. Mehe, kes istub siin vagunis absoluutselt süütult, vangi mõistetud teise inimese alatu valekaebuse põhjal.

Miks peab Verner Kivistik seda taluma? Mida on Verner Kivistik teinud?

Roodes korises korra valjult ja jäi siis vait. Verneri hingamine seiskus peaaegu samal hetkel. Ta nihkus Roodesele lähemale ja kuulatas. Sekund. Teine. Kolmas. Neljas. Viies. Kuues. Seits...

Ja siis pääses Roodese kurgust taas ohe — pikk, uskumatult pikk ja vaevaline. Seejärel teine ja kolmas ja neljas — ta elas ikka veel, elas edasi selleks, et Verner Kivistiku kõiki lootusi hävitada.

Verneri mõte sööstis järsku tulevikku. Ta nägi nagu filmis imelise selgusega seda, millest Roodese jonnakas elutahe kavatses teda ilma jätta — üheksat pikka aastat vabaduses, e l u s. Kas ta jaksaks laagris üldse nii kaua oodata, peaks nii kaua vastu?

Viis aastat ära istuda oleks enam-vähem naljaasi. Viis aastat peaks Verner Kivistik vastu ükskõik millistes tingimustes, kannataks välja kas või ainult sellepärast, et see aeg on nii lühike, see aeg nii lühike ja eesootav elu nii pikk — tõeline elu täis kõike, mida inimene vajab. Seda kõike hävitas praegu kübehaaval Tenno Roodes, kelle täiesti tarbetud hingetõmbed ei tahtnud ega tahtnud lõppeda — hingetõmbed, mida ei olnud enam vaja ka tema enda piinatud kehal.

Verneri käed kiskusid rusikasse. Tuli otsustada. Ta ei teadnud, kui kaua see neetud öö oli juba kestnud, aga see kulus, kulus kogu aeg järjest lühemaks. Hommik ei saanud enam väga kaugel olla, näis isegi, nagu hakkaks vaguniakna praost juba kahvatut, hägust valgust immitsema. Otsus tuli ära teha. Ei tohtinud lasta oma viimasel lootusel hävida!...

Vagun loksus halval teel ja Roodese hingamine katkes jälle. Verner ei küsinud enam millestki, ta hoovas end kiiresti surija kohale ja ootas ahnelt, pidas jälle koos temaga hinge kinni, nagu saaks ta niiviisi Roodese suremisele kaasa aidata. Alles siis, kui tal kopsud juba lõhkema kippusid, tajus ta ise seda. Roodes ei hinganud veelgi ja Verneris tekkis kuum, võidurõõmus teadmine: ükski inimene ei saa olla nii kaua

ilma hingamata, see pole võimalik, ükski elav inimene ei taluks seda, Roodes ei hinga, Roodes peab olema surnud, ta *peab* olema surnud, ükski elav inimene ei taluks seda, jumal tänatud, kui hea, polnud tarvis teda tappa, issand, milline lunastus, milline —

Ja siis vallandus Roodese huulilt taas hingus — see tuli otsekui läbi kohutava pitsituse, läbi ummistunud filtri, see pääses vaevalt läbi, aga pääses. Ja talle järgnes teine, kolmas, neljas . . .

Verner varises seljale ja ägas ka ise peaaegu kuuldavalt. See oli viimne piir. Enam ei suutnud ta seda taluda.

Avanud uuesti silmad, ajas ta end küünarnukile ja piilus Roodese poole. Kui lihtne oleks . . . Palju pole ju tarvis. Ainult paari vaksa võrra kõrgemale. Ainult paari vaksa võrra. Isegi vähem. Ühestainsast vaksast piisaks. Ühestainsast käeliigutusest piisaks. Ainult üks käeliigutus, et see neetud korin lakkaks . . .

Verneri üle laotus poolteadvusetuse segane udu.

Kui hommikuvalgus hakkas kitsukesest aknapraost sisse tungima, ärkas esimesena keegi vana talumees ja ajas end teiste vahel püstakile, et paraskile minna. Tema pilk liikus hajameelselt vagunis ringi ja märkas niiviisi juhuslikult Roodest, kes lamas selili, vahakarva palged liikumatud ning suu alistunult lahti vajunud.

«Ei kestnud hommikuni . . .» pomises vanamees ja silmitses vaguni esimest surnut tuima uudishimuga. Roodese silmad polnud päris kinni, käed lamasid rinnal, nagu oleks keegi nad sinna pannud.

«Rahulikult näikse olevat lõppenud,» arvas talumees poolvaljusti ja kobistas teiste vahelt ettevaatlikult ligemale. Ta müksas surnu kõrval kõveras magavat Vernerit.

«Hei, külamees, sinu naaber on öösel ära läinud.»

Verner virgus alles teistkordse togimise peale ja kargas kohkunult istukile.

«Mis?»

«Ei midagi. Naaber sul, näe, öösel jalga lasknud. Ilusasti vaikselt, mehe kombel. Nägugi rahulik. Tõmba talle midagi ümber lõua ja litsu silmad kinni, need nii pahasti vidukile jäänud.»

Verner pööras pikkamisi pea Roodese poole ja vahtis ennast kõigest jõust kokku võttes ta elutusse näkku.

«Seda oli juba eile arvata,» kommenteeris talumees elutargalt. «Sihukese palaviku ja põletikuga siin vastu ei pea. Kes ta sihuke oli?»

«Ma ei tea,» vastas Verner kõlatult.

«Nimegi mitte?»

«Ei . . . See tähendab jah, ta nagu ütles . . . Kivistik vist . . .»

«Nojah, mis see nimigi siin tähendab, ühesugused surmakandidaadid kõik . . .»

Talumees ronis paraski juurde ja asus oma asja õiendama.

Verner tõstis käed oimukohtadele.

Mis see kõik tähendas?

«Nüüd on siis meil oma kadunuke kah,» heietas talumees asjalik-rahuliku häälega. «Eks neid ole vist igas vagunis. Ega see elu lihtne ole. Mis ikka parata — seda teed käime kõik, üks varem, teine hiljem. Mine võta kinni, mis meile parem on, kas kohe või pärastpoole . . .»

Verner kuulas vanamehe pomisemist ja küsis endalt juba mitmendat korda ainult ühte: kuidas see tuli? Kas . . . olin see mina? Või . . . oli see uni?

Ta ei osanud vastust anda. Kõik möödunud öö sündmused olid nagu tihkesse loori mähkunud.

Roodese lahkumine vagunist toimus lihtsalt. Hommikuse kontrolli ajal märkas leitnant surnut juba enne, kui vanamees jõudis öelda:

«Kodanik ülemus, meil siin . . .»

Leitnant tegi käega järsu liigutuse: suu kinni! Ta silmitses ükskõikselt laipa ja noogutas. Ja ütles peaaegu vanamehe häälega:

«Seda võis arvata.»

Tuli arst, noogutas niisamuti ja käskis Roodese välja viia. Uuriti surnu nime, kõik vaikisid. Verner võttis end kokku, vastas õlgu kehitades:

«Kivistik vist . . . Midagi kiviga oli . . . Jah, vist Kivistik . . .»

Leitnant kordas nime vaevaliselt, märkis paberile. Küll toimikutest selgub, seal on kõik kirjas.

«Asjad?»

Verner kummardus ja pidi ootavale leitnandile juba Roodese pintsaku ulatama, kui ta peast käis järsku läbi, et selle taskutes võib äkki midagi ärandlikku olla. Ta võttis maast enda kuue ja andis leitnandile.

«Ja sina? Mis sinu nimi on?» küsis too järsku ilma mingi põhjuseta.

Verner kõhkles ainult sekundi murdosa. Siis vastas ta selgelt ja kindlalt:

«Roodes. Tenno Roodes.»

«On teil, saatanatel, aga nimed,» põhjas leitnant ja pööras selja.

Nõnda viidi vagunist välja kõhn, kollakashalliks tõmbunud näoga mees, kellele polnud enam midagi jäänud — isegi mitte oma nime.

2/

Suures barakis oli päevaselt vaikne. Vahetus läks paar tundi tagasi tööle, päevnikud olid veetoobri sisse tassinud ja ujutasid nüüd põrandat üle, omavahel lakkamatult sõimeldes. Akna all naril istus kolm platnoid, kes vahetevahel kurjalt pea tõstsid ja päevnikele mõne kõva sõna ütlesid, kui lärm hakkas nende õndsat äraolemist segama. Tööl nad enamasti ei käinud, kellelgi polnud isu neid sinna ajadagi — laagri seadused olid nii suurematel kui väiksematel ülematel peas. Viimaste hulka juhtus siiski ka erandeid. Hiljaaegu oli siia sattunud keegi noor leningradlane, ameti poolest sõjaväelane, kes oli mingi spekulatsiooni pärast kinni kukkunud. Ta määrati narjadtšikuks ja see meeldis talle väga: juba esimestel päevadel hoonles ta kõigi kuuldes, et paneb need neetud platnoid tööle nagu teisedki. Platnoid naeratasid tema käsku kuuldes lahkelt, läksid isegi ehitusele, kus nad küll labidat kätte ei võtnud — sealsed kamandajad olid targemad. Aga mõni tund pärast töö algust langes ehitatava baraki katuselt suur palk otse all seisvale leningradlasele kaela ja murdis tal selgroo. Õnnetu viidi haiglasse, kus ta vaevles paar nädalat, kuni leiti ühel hommikul oma voodist surnult. Teised haiged sosistasid, et tal olid kaelal selgesti näha sõrmejäljed. Aga küsitluste peale kehitasid nad üksmeelselt õlgu: meie magasime, meie ei tea midagi.

Pärast seda juhtumit puudus ka kõige söakamatel uustulnukatel tahtmine platnoidega kembelda.

Verneril oli täna vaba päev. Õigupoolest oli see päev ambulantsist õnnega pooleks välja kaubeldud — ametlikke puhkepäevi tol ajal ja tolles laagris ei tuntud. Ambulantsi asi oli selge ja lihtne: iga päev lubati laagri nelja tuhande pealisest tööloomakarjast vabastada kolmkümmend inimest. Kel õnnestus jõuda arsti ette enne limiidi täissaamist, see võis hõlpsasti päeva või isegi kaks välja manguda, oli mehel tervisega siis kuidas oli, see ei huvitanud eriti kedagi. Jäid aga

hiljaks — oma süü. Siis võis sul kas või nelikümmend kraadi palavikku olla, igal juhul kööditi sind tööleminekuajal väravasse. Seal võis valvearst või velsker heal juhul veel su peale halastada.

Verner oli hommikul varajane olnud ja maitses nüüd oma usinuse vilja — talle oli küsimata kaks päeva antud: mine ja puhka.

Nüüd lamas ta esimest korda keset kibedat tööpäeva oma naril ja vaatas hajameelse uudishimuga ringi. Pidanuks õieti magama, unest tuli siin alati puudu, aga olukorra uudsus hoidis teda nagu pinge all, ei lasknud uinuda.

Laagrielu oli tema silmis üldiselt hakanud juba omandama teatud stabiilset ilmet, napid hädavajalikud reeglid ja seadused oli ta ära õppinud, oskas neist kinni pidada, ja kui vaja, siis ka kõrvale hiilida. Ta oli ammu taibanud, et selles nagu igas teiseski ühiskonnas — mis see siis muud oli? — valitses oma kindel eluviis, milles ühtedele oli varutud parem, teistele viletsam koht. Esimese kogemuse sai ta kohe esimesel päeval, kui punetava näoga hästitoidetud narjadtšik hommikul barakki astus ja vahetuse välja käsutas: «Ilma viimaseta!» See mõistatuslik fraas olekski talle ehk esialgu segaseks jäänud, kui ta poleks tagasihoidlikkuse tõttu rüsinast kõrvale hoidunud ja viimaseks väljujaks osutunud. Otsekohe lajatas narjadtšiku jäme kaigas talle selga, nii et ta valust röögatades tuikuma lõi. Vaevu leidis ta tee teiste hulka, kes teda irvitades vastu võtsid. Sellest peale ründas ta igal hommikul esimeste seas barakiust.

Et siin ei tehtud elu varjupoolele sattunud meestega nalja, seda oli ta alles täna hommikul jälle kord näinud. Narjadtšiku valjust käsutamisest hoolimata oli keegi kõhetu valgevenelane oma narile magama jäänud ega ärganud isegi barakist välja tormavate meeste kisast ega jalgade müdinast. Mehed aeti hoovil rivisse ja loendamisel selgus otsekohe, et üks on puudu. Raevunud narjadtšik sööstis barakki ja vahtis mõrtsukaliku näoga ringi.

«Kus ta on?»

Päevnikud osutasid tummalt haigutades ülemise korruse narile, kus õnnetu poiss magas. Narjadtšik kahmas ahju eest pöidlajämeduse roobi ja läks nari juurde. Ainsa ropsuga tõmbas ta magaja alla, nii et see ülepeakaela põrandale varises. Narjadtšik röögatas heast meelest, tõstis roobi ja hakkas valgevenelast peksma. Kogu jõust, halastamatult, järjekindlalt. Verner sulges silmad ja mõtles ilma erilise õuduseta: nüüd lööb ta selle mehe surnuks. Jalamaid, siinsamas. Aga kui mees oli kümmekond jubedalt mütsatavat hoopi saanud, kargas ta

äkki üles ja tormas ummisjalu barakist välja teiste juurde. Valust võis pääseda ainult nõnda.

Praegu pakkus barakk rahulikku, isegi meeldivat pilti — eriti inimesele, kes teadis, et ei pea täna kuhugi minema.

Verner haigutas ja püüdis siiski magama jääda. Alatoitlus ja raske töö nõudsid siin oma osa, puhkusest jäi ikka ja alati vajaka.

Samal hetkel vaatas üks platnoi enda ümber, nägi Vernerit ja andis märku: tule siia. Verner teadis, et nendele vastu hakata oleks hullumeelsus, ta ajas end vaikselt vandudes püsti ja läks baraki teise otsa.

Kolm meest vaatasid talle korraga näkku. Nende ilme oli sõbralik, isegi heatahtlik. Verner tundis neid kõiki juba hästi; ta oli neid salaja silmitsenud, kui sai teada, et nad esindavad platnoide piiramatut võimu, et nende pisimastki tujust piisab vastumeelse saatusekaaslase teise ilma saatmiseks või vähemalt sandikspeksmiseks.

Vanem oli pikk, intelligentse näoga grusiin, keda hüüti Mängijaks. Teati rääkida, et ta on haritud ja kirjutab koguni luuletusi.

Tema kõrval istus Tapja — umbes kolmekümneaastane ukrainlane, kes oli sõjas põrutada saanud ja kannatas sellest saadik langetõve ning märatsushoogude all. Vangis istus ta sellepärast, et oli ühel kolhoosipeol möllama hakanud ja viis inimest automaadist maha lasknud. Esialgu veetis ta mõne aja hullumajas, siis toodi laagrisse üle. Ta oli lühem kui Mängija, aga turd ning lihaseline; ta lonkas paremat jalga.

Kõige noorem oli Naisteküütt, kahekümne viie kuni kolmekümneaastane sihvaka keha ja õrna, peaaegu lapseliku näoga ilus noormees. Temast kõneldi, et ta oli ühes eelmises laagris ennast kaardimänguga puupaljaks teinud ja siis mänginud laagri tervishoiuosakonna noorukese naisülema peale. Ta oli ka seekord kaotanud, läinudki kohe ambulantsi ja naisele kallale karanud. Tõenäoliselt oleks ta naise ära vägistanud, kui teised meedikud poleks valvureid appi kutsunud. Need tormasid kabinetti ja kiskusid peaaegu teadvusetu ülema Naisteküti käte vahelt ära. Selle teo eest sai ta kuus kuud karistuslaagrit — lubjakarjääri, millele mõtlesid hirmuvärinaga isegi vanad laagrihundid. Aga imekombel pidas ta seal hästi vastu ja oli nüüd siin.

Mis neid kolme sidus, poleks keegi osanud öelda.

Mängija naeratas Vernerile ja küsis korralikus vene keeles: «Kas sa süüa tahad?»

Verner vaikis viivu kimbatuses, meenutas siis, et neile tuleb alati kohe ja ausalt vastata, ning noogutas:

«Tahan küll.»

«Siis on meil sulle väike palve. Võta, ole hea, meie nõud ja talongid ning too meile söökläst hommikueine ära. Me ei tülitaks sind su vabal päeval, aga meil on parajasti üks nõupidamine käsil ja meil endil pole lihtsalt aega.»

Verner teadis juba, et selle haruldaselt viisaka, lausa lugupidava tooni taga seisab raudne tahe, mille täitmata jätmine... Tühisemategi asjade pärast oli mehi loojakarja saadetud. Ja süüa tahtis Verner lõpuks tõesti. Ta teadis, et vähemalt pool toidust, mille ta ära toob, kuulub talle.

«Väga hea,» ütles ta.

«Ole tänatud. Ah jah — möödaminnes...» Mängija avas oma väikese puust kohvri ja võttis sealt suure tüki leiba. «Möödaminnes müü see kellelegi maha. Pool raha võid endale jätta, noh, nagu vaevatasuks või nii.»

«Aitäh.»

«Mine siis.»

Verner võttis nõud ja leiva. Päevnikud heitsid talle vihaseid pilke: nad oleksid meelsasti ise selle lisapalukese ära teeninud. Aga suud ei paotanud keegi — päevnikke ja teisi teenindavaid vange ei pidanud platnoid vääriliseks enama kui mõne suitsukoni jaoks, mis neile visati selle eest, et nad abivalmilt ära koristasid ühe või teise platnoi pükstele kukkunud prügi või narile kogunenud tolmu. Vahel pesid nad ka platnoide öökappe — selline luksus oli barakis ainult neil kolmel.

Verner sai barakist välja ja otsustas kõigepealt leiva ära müüa: kogemused näitasid, et sellega söögisabas trügides võis sellest lihtsalt ilma jääda.

Ta astus laagri vahele mahapandud laudteele ja sammus aegamisi paarisaja sammu kaugusel laiuva köögikompleksi poole, mõeldes ise, et kõige parem koht leiva müümiseks ongi muidugi söökla ees — sinna koguneb alati kõige rohkem rahvast. Üksinda piki nagisevaid laudu kõndides tundis ta korraga, et elab nagu mingis imelikus võõras näidendis, et ta on ilma ühegi hoiatuseta lavale tõugatud, seisab nüüd keset peatumatult arenevat sündmustikku ega tea oma osagi. Et tal tuleb lihtsalt seda osa täita, kukkugu see välja kuidas tahes.

Tenno Roodesele polnud ta pärast laagrisse jõudmist õieti mõelnud. Siinne julm ja lakkamatult tõukav ning tiriv elu kustutas nagu kõik peast, ei andnud aega mõtelda millelegi muule kui sellele elule endale. Võõra nime oli ta täiesti omaks võtnud, see läks seda kergemini, et siin ei mänginud kellegi nimi

mingit rolli, ülemad ja valvurid isegi ei hüüdnud neid nimepidi, välja arvatud väravas, kus enne tööleminekut kõik nimed läbi hõigati. Muidu öeldi ainult: «Hei — sina seal!» — ja see oli kõik, sellest piisas täielikult.

Alguses oli muidugi teisiti. Jaotuspunktis võpatas ta iga kord, kui seda nime hüüti, tihti raputas teda viirastuslik tunne, et õige Roodes astub nüüdsama välja ja vastab oma nimele ja et üldse on kõik selle nimega seotu paljas košmaar, kujutlus, hullumeelsus.

Aga midagi ei juhtunud, kõik võtsid tema vastamist loomulikult ning nii harjuski ta olema Roodes — sest tõepoolest, mis tähtsust oli siin nimel? Siin maksis käsivarrejõud ja kõht ja rusikas ja koht brigaadis — ükskõik, kes selle koha oma käsivarte ja kõhu ja rusikatega täitis.

T o l l e s t ööst hoidus ta algusest peale nagu viirastusest. Ta ei teadnud, mis sellel ööl vagunis toimus — ega tahtnudki teada.

Ainus, millele ta üsna sageli mõtles, oli tema karistusmäär. Ta mõtles sellele nüüd juba täiesti kui o m a karistusmäärale ning arvutas vahel päevi ja kuid ja aastaid, mis teda veel vabadusest lahutasid.

Söökla ette jõudes nentis ta rahuldusega, et ostjaid peaks leiduma. Siin oli mehi, kes viibisid laagris juba mitmendat aastat, said kodunt pakkegi, koguni raha ei tea millisel kavalal viisil; peale selle oli siin külluses äritsejaid, pisispekulante, keda leidub igasuguses ühiskonnas. Neil on lausa muinasjutuline talent teha äri isegi seal, kus pole õieti millegagi äri teha.

Verneri pilk peatus lühikesel ja tüsedal lõunamaalasel, kes lonkis igavust tundva näoga edasi-tagasi, samal ajal kõiki tulijaid vargsi silmitsedes. Niisugustel on alati raha. Muidugi, kõige mõistlikum olnuks leib ise ära süüa, sellest oleks rohkem saanud kui platnoide supi- või pudruportsust, aga Verner ei söandanud leivaga midagi muud teha kui seda, mis platnoi oli käskinud. Laager oli mõistatuslik maailm, siin ei jäänud midagi saladuseks nende eest, kes pidid kõike teadma — ja siin jäi kõik saladuseks teiste eest, kes ei pidanud teadma.

Ta astus lõunamaalase ette. Tõmmu mees peatus ja riivas pilguga leivakannikat Verneri kaenla all.

«Müüd?» küsis ta loiult.

«Müün.»

«Palju?»

«Kuussada grammi.»

«Anna siia.»

Lõunamaalane hakkas taskust raha kobama ja Verner ulatas talle leiva. See pisteti mehaanilise liigutusega kaenla alla, käsi jätkas taskus sobramist. Verner ootas kannatlikult ja mõtles: selle raha eest ostan tubakat, mahorkat, ma pole enam ei tea millal suitsu teinud . . .

Ta ei märganudki, kuidas lõunamaalase selja taha ilmus teine ja kaenla alla pistetud leiva vaikselt välja tõmbas. Seejärel eemaldus too mees kohe, nüüd lõpetas ka ostja taskutes sorimise, haigutas, keeras Vernerile selja ja hakkas sõbrale järele minema.

«Aga raha?» hüüatas Verner kohkunult.

«Mis raha?» vaatas lõunamaalane imestades tagasi.

«Minu raha!»

«Sinu raha? Miks sa oma raha minu käest küsid?»

«Sa ostsid minult ju leiba!»

«Mina sinult leiba?» Lõunamaalane rääkis meelega hästi valjusti, juba koguneski nende ümber uudishimutsejate kamp.

«Muidugi! Kuussada grammi leiba!»

Lõunamaalane vallandas valju vile ja pöördus ümberolijate poole:

«Kas kuulete? See tolgus ütleb, et mina olevat temalt leiba ostnud! Kus see leib siis on?»

Verner vahtis pärani silmi lõunamaalase tühja kaenlaalust ja kaotas järje. Ta kogeles ahastades:

«Sa panid selle . . . panid . . .»

«Sa tahad vist öelda, et ma panin selle tasku? Noh, eks vahi siis, lontrus!» Lõunamaalane pööras jalamaid oma taskud raevukalt pahupidi ning rebis ka särgi rinnaesise lahti.

«Kus su leib on? Kus?»

Verner vaikis põrutatult. Lõunamaalane tõmbas pea õlgade vahele ja möiratas:

«Ah nii? Sa tahad mind röövima hakata? Kuulge, mehed, see Baltikumi närakas tuleb seletama, et mina olen tema leiva ära võtnud! Tahad raha välja pressida, jah?»

Vernerit tabas tugev hoop näkku. Ta kukkus istuli, ajas end kohe püsti, aga sai sealsamas uue löögi ning varises taas maha. Nagu läbi udu nägi ta, et tema ümber askeldab kolm meest, kõik ühesugused tõmmud ja raevukad. Lööja röökis edasi:

«Kuradi suli! Mind vargaks tembeldama! Hei, poisid, vaatame, mis sel masuurikal endal taskus on! See lojus on ju sündinud kaabakas!»

Verneri taskud tõmmati pahupidi, kolme platnoi toidutalongid kisti välja. Lõunamaalane kriiskas võidukalt:

«Ahaa, mis ma ütlesin! Kust sa need said?»

«Need on teiste omad... Ei tohi!» karjus Verner jubedas hirmus, nähes talonge juba lõunamaalase tasku rändamas.

Jõuk hirnus.

«Näete — tunnistab ise kah, et teiste omad!» lõugas lõunamaalane triumfeerivalt. «Noh, semud, anname talle sihukese koosa, et tal isu võõra paika järele ära kaob!»

Verner peksti vaeseomaks, ka toidunõud võeti ära. Kui ta ennast pooluimasena püsti ajas, vasardas tal peas üksainus mõte: nüüd löövad platnoid mu maha. Nad ei usu iialgi, et mind rööviti. Nad mõtlevad kindlasti, et mina...

Ta taarus paar sammu sihitult ringi, pühkis märgumа hakkavat nina. Pea kumises, ihus valutas metsikult iga luu ja lihas. Laagris osatakse peksta, osatakse peksta nii, et sellest ei jää ühtki nähtavat jälge.

Hetkeks valdas Vernerit täielik ükskõiksus. Lähen ja panen nööri kaela, mõtles ta lakooniliselt. Kohe. Mul ei ole pääsu. Parem juba ise.

«Mis sa siin tolgendad?» käratas keegi ta kõrval ja otsekohe sai ta ribide vahele uue hoobi, mis ta valust kössi kiskus. See oli ta oma baraki komandant, kes valas lihtsalt oma halba tuju tema peale välja.

«Kasi barakki!»

Verner ajas end sõnakuulelikult sirgeks ning hakkas baraki poole sammuma. Käsutäitmine oli juba verre imbunud, käsku pidi alati täitma.

Kui ta üle baraki läve astus, oli talle kõik selles maailmas ükstapuha. Absoluutselt ükstapuha. Tehku, mis tahavad, löögu maha, kui tahavad.

Mängija vaatas esimesena ukse poole ja hüüatas imestades:

«Mis lahti, poisu?»

Verner läks nende juurde, jäi seisma ja ütles otse:

«Rööviti ära. Kõik. Leib ja talongid ja nõud. Kõik.»

Mängija vilistas tasakesi, Tapja tõusis püsti. Naistekütt pani kaardipaki rahulikult kokku ja pöördus siis samuti Verneri poole:

«Lase tulla.»

Verner seletas, mis tal seletada oli. Aga mis sellest enam, nagunii ei usu nad ainsatki sõna.

Mängija pani talle käe õlale, see oli raske nagu raud.

«Tubli. Heida nüüd pikali. Ära muretse, kõik läheb korda.»

Ta viipas teistele ja kõndis nende ees barakist välja. Midagi taipamata astus Verner jalgu järel vedades oma nari juurde ja vajus sinna pikali. Kas nad jäid tõesti uskuma? Miks nad välja läksid? Mis nüüd saab?

Selgus tuli poole tunni pärast. Barakki astus kõige ees Mängija, tema kannul tuttav lõunamaalane, siis Naistekütt ja Tapja. Mängija seisatas ja viipas Vernerile:

«Ole hea, tule siia. Meie juurde.»

Verner viivitas tõusmisega, ta ei mõistnud midagi. Kas nad hakkavad nüüd kõik koos mind peksma? Viivuks vilksatas valus kahetsus, et ta ei olnud ennast kohe üles poonud, aga seegi mõte kustus lootusetusse ja paratamatusse. Ta ajas end istuma. Ükskõik. Kaua see ei kesta. Ta tõusis ja läks platnoide juurde.

Mängija nõjatus oma öökapile, näol imelik mänglev naeratus. Verner ei pannud tähelegi, et lõunamaalase palged on ebaloomulikult kahvatud ja et Naistekütt seisab otse mehe taga ja Tapja tema kõrval.

«Kas seesama mees?» küsis Mängija lühidalt.

Verner vaikis — mis mõtet oli enam rääkida. Mängija pani talle taas käe õlale, ta tuksatas.

«Palun vasta mulle.»

«Seesama,» kostis Verner ükskõikselt.

Alles nüüd märkas ta imestusega, et lõunamaalane on erutatud, lausa kabuhirmul.

Mängija noogutas rahulolevalt.

«Anna talle roop, Tapja,» ütles ta pehmelt.

Tapja nägu virildus grimassiks ja Mängija pani kohe oma pikad sõrmed ka tema õlale.

«Sina lööd liiga kõvasti, sõber,» ütles ta endise pehmusega.

Tapja urahtas poolnaeruselt, pooltigedalt ja läks ahju juurde, tõi sealt roobi, ulatas Mängijale.

Mängija sirutas roobi Verneri poole.

«Hakka pihta, sõber. Maksa oma võlg ausalt kinni. Ainult pea meeles — pähe ei tohi lüüa, tappa ei tohi. S i n a ei tohi.»

Verner võttis pakutud roobi automaatselt vastu, hoidis seda tükk aega käes ja sai alles siis aru, mis siin õieti toimub: et kohut ei mõisteta mitte tema, vaid lõunamaalase üle — nii loomuvastane kui see talle tunduski. Temas andis ühekorraga kõik järele, ta vaatas jälestusega jämedat roopi enda käes ja pillas selle narile.

«Ma ei saa,» ütles ta ausalt.

Mängija silmitses teda uurival pilgul, muigas siis pisut haletseva üleolekuga ja ütles teeseldult ohates:

«Siis pole midagi parata, Tapja, sa pead ikkagi ise tema eest selle asja ära tegema. Aga pea meeles, mis ma ütlesin — mitte pähe. See käib ka sinu kohta.»

Tapja irvitas ja võttis roobi. Lõunamaalane karjatas, hak-

kas puistama mingit segast sõnadevoolu, millest Verner aru ei saanud. Tapja tõstis roobi, Verner sulges silmad.

Mis järgnes, oli hirmus. Lõunamaalase kohutavat röökimist kuulates oli Verner kindel, et nad löövad ta ikkagi maha. See tunne süvenes veelgi, kui lõunamaalane jäi äkki vait ja siis korraga nagu loom tasa ja pikalt korises. Verner rebis õudusest silmad lahti. See korin oli kohutav, ja kuskilt nagu tuttav, hirmuäratavalt tuttav... Verneri silme ette kerkis hämar vagun ja pintsakute all korisev Roodes. Nagu oleksid need asjad omavahel seotud, haaras ta Mängijal käest kinni, vaatas talle anuva pilguga otsa. Mängija muigas ikka, aga nüüd juba tigedalt.

«Ole rahulik, see on tsirkus,» ütles ta külmalt.

Verner vaatas tema sel hetkel otse elututesse silmadesse ja karjatas:

«Jätke järele! Jätke järele!»

Tapja vaatas teda naeruse, pisut üllatunud pilguga, Mängija irve oli taas muhedaks tõmbunud ja Naisteküti näol püsis naudisklev, hooletu ilme. Lõunamaalane lamas vaikselt maas ja tõmbles.

«Ei tohi!» karjatas Verner uuesti, mõtlemata isegi sellele, et tema ees seisavad laagri kurikuulsad isandad, kelle ainus vihasööst võib ta sinnasamasse põrandale lõunamaalase kõrvale saata.

«Ei tohi teda tappa!»

Mängija pani talle nüüd mõlemad käed õlgadele ja surus ta narile istuma.

«Rahune, sõber. Meie ei tapa.» Ja lisas lõunamaalase poole pöördudes hammustavalt:

«Tõuse üles.»

Vastu Verneri ootusi, kes arvas kaljukindlalt, et niisuguse peksu järel ei tõuse enam keegi, kargas lõunamaalane nobedasti jalule, nii nagu kargas hommikul ka too õnnetu sissemagaja, keda narjadtšik oli sellesama roobiga nuhelnud.

«Tegelikult peaksime su vagaseks tegema, sõber,» ütles Mängija ohvrile heatahtlikult. «Kui me sulle siiski hinge sisse jätsime, siis selleks, et sa võiksid teistele omasugustele seda noormeest näidata ja neile öelda, et järgmine mees, kes teda puudutab, lüüakse jalamaid maha. Ma loodan, sa said aru?»

Lõunamaalane vallandas uue sõnavalingu, aga Mängija katkestas teda kohe:

«Pea suu. Ja nüüd ole hea ja palu sellelt noormehelt andeks.»

Lõunamaalane kahmas Verneri käe ning hakkas seda mee-

letult suudlema, sealjuures ikka oma segaseid lauseid pudistades. See oli vastik, kogu jõudu pingutades sai Verner käe lahti ning karjatas:

«Jäta järele!»

«Nii ei lähe, sõber,» noomis Mängija. «Sa pead talle andeks andma. Ta polegi muidu halb poiss, aga vahel unustab ära, kus ta on. Ütle talle, et sa annad andeks.»

«Annan andeks . . .» kogeles Verner tahtetult.

«Tubli. Nüüd, sõber, annad sa sellele noormehele raha, mis sa talle võlgned.»

Lõunamaalane kahmas taskust rahapaberi ja surus selle Vernerile pihku.

«Hästi. Ja nüüd . . .» — esmakordselt kogu jutuajamise jooksul muutus Mängija peen nägu äkki sääraseks, et Verner astus instinktiivselt sammu tagasi — «ja nüüd välja — ilma viimaseta!»

Lõunamaalane söösti silmapilk minema.

«Ja sina, mu poeg, lähed nüüd uuesti toidu järele.»

Alles nüüd märkas Verner, et temalt äravõetud toidunõud lamavad Naisteküti kõrval naril ja nende juures kolm kägardunud toidutalongi.

«Aga . . .» kogeles ta, sai siis oma küsimuse mõttetusest aru ja vakatas. Mängija muheles ja ulatas talle nõud.

«Sa tahtsid vist küsida, miks me näiteks temal ei lasknud toitu tuua, eks? Vaata, kulla sõber, temale poleks nende talongide eest keegi midagi andnud. Talongid on nimelt võltsitud, sõbrake. Oma tehtud.»

«Aga kuidas nad siis . . .» alustas Verner jälle segaselt ja jälle katkestas Mängija teda:

«Sinule antakse. Sinu lolli ja ausa balti lõusta pärast antakse, keegi ei hakka sind kahtlustama. Ole hea ja mine nüüd.»

See päev oli nagu õudne unenägu, hullem kui kõik eelmised.

Kui Verner õhtul naril lamas ja tagajärjetult uinuda püüdis, tagus tal peas: kas on niisugusel elul üldse mõtet?

Ta sulges silmad ja otsekohe kõlas ta kõrvus see kohutav korin, mida ta oli nüüd kaks korda elus kuulnud. Kõik tõusis korraga taas elavana äsjasest minevikust üles: rattad mürisesid, rong rappus, palavusleitsak vajus üle tema kokku, ja puuvasarad kloppisid, ja leitnant seisis ning silmitses lamavat Roodest, ja rattad — ja Roodes — ja rattad — ja Roodes — ja . . .

Verner pööras kõhuli, surus pea sügavale vatikuube.

Suvest saab talv ja talvest saab suvi, ja suvi on talvest targem ja talv on suvest targem, ja kokku on nad ikkagi ainult ühe ja sellesama muutumatu järgnevuse muutumatud lülid, ja laagris vahetub üks kuu teisega ja üks aasta teisega ja nad on niisamasuguse muutumatuse ühetaolised lülid.

Ja kogu selles muutumatuses siblivad siiski inimsaatused, suured ja väikesed, õnnetud või õnnelikud, head ja halvad. Ja nendes saatustes siblivad omakorda pahatihti mõistmatu ning arusaamatu juhuslikkuse sõrmed, ja saatused alluvad neile juhuslikkustele, ja juhuslikkused painutavad või õgvendavad neid.

Verner Kivistik, kes oli õieti Tenno Roodes, või Tenno Roodes, kes oli õieti Verner Kivistik, sai juhuslikkuse sõrmi tunda nagu iga teinegi laagrielanik, nagu kõik inimesed tolles kummalises ja ebaloomulikus maailmas, kus puudusid veerand- või kaheksandikpöörded ja pisinihked, kus kõik pöördus alati sada kaheksakümmend kraadi ja kus eilne «null» oli täna terve «üks» ja eilne «üks» täna absoluutne «null».

Viie aasta jooksul, mis ta laagris veetis, pendeldas ta mitu korda «nulli» ja «ühe» vahel ning see mõjus talle nõnda, nagu pidigi mõjuma: ta minetas sideme teise maailmaga, mis asus väljaspool s e d a maailma, ning muutus nii väliselt kui seesmiselt selle maailma liikmeks, selle igielanikuks.

Ta oli ehitaja ja laadija, siis vedas tal mingil ümbermääramisel ja temast sai pagar mõneks leivarohkeks kuuks. Siis tulid uued ümbermääramised ja temast sai päevnik ning ta kasis ja haris mitu kuud barakki, nägemata ainsatki võimalust sellest alandavast ja räpasest tööst vabanemiseks. Siis avastati, et ta on autojuht, ja temast saigi sohver. Ta sõitis poolteist kuud korralikult siia ja sinna, kuni tegi auto roolirikke tõttu tõsise avarii; ta ise pääses üsna kergelt, kuid sattus siiski haiglasse. Selleks ajaks oli ta juba omandanud kõik laagris äraelamise võtted ja reeglid, temalt ei saanud enam keegi midagi varastada ega röövida, teda ei saanud keegi enam isegi petta. Ta lamas kuu aega haiglas, sobitas tutvust arstidega ja tervenedes sai temast midagi haigla majandusülema taolist. Selle ameti peale ta jäigi, sest oli küllalt tark taipama, et meditsiin on laagris ainus kõikvõimas jumal, meditsiin võib tahtmise korral teha purutervest mehest ametliku invaliidi, keda tohib rakendada ainult kergetel töödel, ja võib puruhai-

gest teha päevapealt ametlikult terve mehe, kes kupatatakse kõige raskematele ja ohtlikumatele töödele.

Verner tahtis oma kohale püsima jääda — ja jäi.

Ta tutvus igasuguste inimestega, nende hulgas oli häid ja halbu nagu igal pool, nende hulgas oli ka kaasmaalasi ja viimaste seas Peeter Loide, ja kuna nad hästi sobisid, siis tegi ta nüüd juba o m a mõjuvõimuga Loidest sellesama haigla sanitari. Siis selgus, et Loidel on õde, kolmekümnele lähenev kena brünett, kui Peetrile saadetud piltide järgi otsustada, ja Peetri vahendusel tekkis ning arenes Verneri ja Hella Loide vahel kirjavahetus, ja paar kuud enne Verneri vabanemist oli juba peaaegu kindlalt maha tehtud, et neist kahest peab saama paar. Nii tahtsid saatuse imelikud tujud ja Verneril polnud midagi selle vastu, et ta vabanedes leiab eest koha, kuhu minna, sooja katusealuse, kus elada, ja toreda naise, kes hakkab ennast siis nimetama Hella Roodeseks.

Ta oli ju lahtine leht, miski ei sidunud teda ühegi paiga ega inimesega, vastupidi, ta pidi hoolikalt hoiduma kokku puutumast nende paikade ja inimestega, kellega ta oli kunagi seotud olnud.

Hella Loide elas Tallinnas, see sobis hästi. Tallinn kui suur linn oli ainus koht, kus Verner võis ennast Roodese nime all kenasti varjata, ta ise ja Roodes olid pärit Lõuna-Eestist. Igatahes olid sissekukkumisvõimalused Tallinnas väiksemad kui kuskil mujal.

Inimesed laagris vahetusid, neid viidi kuhugi ära ja toodi jälle kuskilt juurde, ainult kolm tuttavat platnoid olid alles, platnoid olid alati ja igal pool alles, kui nad just ise ei tahtnud kuhugi ümber kolida. Sel juhul tuli nende kohta mingi erinõudmine, nad saadeti mingi eritapiga ära ja nad lendasid lindudena laagrisse, kus neid ootas mõni meeldiv seltskond või mõni vana arve, mis vajas kustutamist.

Platnoidega kujunes vahekord koguni tihedamaks, sest nüüd, haigla majandusülemana, avanes Vernerilegi võimalus neid mõne pisiteenega abistada, ja nõnda oli ta igalt poolt kindlustatud. Kõik vana oli peaaegu meelest kadunud, Verner ei mõelnud tollele ööle sureva Roodese kõrval — ööle, mis oli talle jäänud mõistatuseks.

Ja ometi tuli paar nädalat enne vabanemist midagi, mis ähvardas kogu tükk-tükilt oleviku ja tuleviku jaoks kokkukantud ehituse segi lüüa.

Haiglas töötas õdedena mitu vaba naist, enamasti olid need kunagised asumisele saadetud või asumisele saadetute naised,

kes olid oma meestele kaugele Põhja järgnenud nagu sajand varem nende eelkäijad — hoopis teise päritolu ja mõttelaadiga dekabristide naised. Oma vangidest kaastöötajaid ei pidanud nad endast sugugi halvemaks, tollel raskel ajal ei määranud inimese väärtust teiste silmis mitte ametliku instantsi poolt langetatud hinnang, ja nii osutasid õed meelsasti väikest abi haigla vangidest personalile. Verner leidis nende hulgast peagi ühe, kes nõustus toimetama linna vabade inimeste posti kirjad, mis Verner Hellale saatis. Veel enam — ta lubas ka Hellal kirjutada oma aadressil. Nii võideti kui mitte midagi enamat, siis ometi aega: vabade inimeste post käis palju kiiremini kui laagri tihedast tsensuurivõrgust läbiminevad kirjad.

Kui ühe ja sama rahvuse liikmed satuvad väikese grupina teiste rahvuste hulka, kujutlevad nad ikka, et moodustavad nagu mingi suletud ringi, milles kõik võivad vastastikku üksteist usaldada ja üksteisele loota. Kuivõrd ekslik see arvamus on, tõestavad loendamatud näited peaaegu iga rahva eluloost, aga usk sellesse illusiooni ei kao ja omamoodi on see ilus ning isegi vajalik. Häda ainult nendele, kes osutuvad selleks õnnetuks erandiks, kellel tuleb kannatada just oma kaasmaalaste läbi.

Peale Peeter Loide ja Verneri oli haiglasse tööle sokutatud kolmaski eestlane — mitte enam noor kõhetu mehike nimega Ants Rosenberg. Eraelus oli ta olnud samuti autojuht ja seetõttu tundis Verner tema vastu kohe erilist poolehoidu. Rosenberg saabus haiglasse kopsupõletikuga ja nägi nii vilets ning kurnatud välja, et Verner otsustas ta otsemaid nii või teisiti haigla leivale toimetada — vähemalt niikauaks, kuni ta ise veel laagris viibib. Tänu Verneri heale reputatsioonile tervishoiuosakonna ülemuste silmis andis asi üsna lihtsalt korraldada, ja kui Rosenberg lõpuks tõvevoodist tõusis, asus ta kohe usinasti haigete voodeid korrastama, ööpotte välja kandma ja muud sanitaritööd tegema.

Tema teised ning vähem meeldivad omadused ilmnesid aga õige pea. Kui Verner astus ühel hilisõhtul juhuslikult haigla toidujagamisruumi, leidis ta sealt Rosenbergi, kes toppis oma määrdunud kitli taskutesse kaht suurt leivakannikat.

Ta ei kohkunudki eriti Vernerit nähes, ei kohkunud tegelikult üldse, tegi ainult «Pst!» ja naeratas nii vandeseltslaslikult, nagu seda oskavad ainult sulid.

«Mis sa siin teed?» nõudis Verner.

«Ole nüüd ometi tasem,» hoiatas Rosenberg ja lisas kahele juba taskus olevale leivaportsule kolmandagi. See ärritas Vernerit veel rohkem.

«Pane kohe tagasi!» ütles ta nii rahulikult kui sai.

«Hull oled või? Selle eest saab ju kena kopika!»

«Sa saad vastu lõugu, kui sa kohe tagasi ei pane,» vastas Verner järsult.

Rosenberg taipas alles nüüd, et tema ülemus, keda ta rahvuskaaslasena muidugi üldse ülemuseks ei pidanud, mõtleb oma sõnu tõsiselt. Ta muutus tõrksaks.

«Mis sellest siis katki on?»

«See on teiste sinusuguste leib.»

«No kuule! Ära mängi mõmmi!» Rosenberg püüdis veel kord omamehetooni peale suruda. «Mispidi nad minusugused on? Venelaseraisad! Mida rohkem nende järelt jõuad tõmmata, seda parem!»

Verneril polnud mingit tahtmist hakata Rosenbergiga arutama, kas ühest rahvusest vang on teisest rahvusest vangist rohkem väärt. Ta astus sammu lähemale ja kordas:

«Pane tagasi.»

Tema hääl oli terav ja Rosenberg, nähes, et juba omaks peetud hinnaline vara hakkab käest ära libisema, läks omakorda tigedaks.

«Sa oled kenake pugeja, nagu ma näen!»

«Kelle ees ma poen?» kärgatas Verner tahtmatult.

«Eks ikka nende ees, kes su siia saatsid.»

«Kui sa teada tahad, siis saatis mind siia just sinusugune. Ja minusugune. Puhas eesti mees. Nii puhas, et...» Verneri viha kerkis. Nüüd hakkas ta ikka selle suliga kemplema. «Jätame jutu. Pane leib tagasi ja kõik. Kuuled?»

Rosenberg nägi, et pääsu pole, ja poetas leivad tagasi.

«Oled ikka üks...»

«Teise vangi leivapalka vargus on laagris kõige raskem kuritegu. Sa oled siin juba küllalt kaua olnud, et seda teada.»

«Ah, vargus või asi...» Rosenberg lõi käega ja läks välja, lolli vahelejäämist endamisi kirudes. Tema meelest polnud kogu loos midagi hukkamõistetavat. Polnud midagi keerulistki: Roodes tahtis muidugi täna ise äri teha, nüüd tuli tema, Rosenberg, vahele. Mis see Roodes muidu nii hilja köögipoolele otsis? Aga siga on ta küll, manas Rosenberg solvunult. Ise ajab taskud täis, aga et teine eestlane ka midagi saaks, seda ei ole, kus sa sellega!

Rosenberg läks sanitaride ruumi ja viskas end südametäiega pikali.

Verner seisis keset toidujagamisruumi ja vaikis. Üle tohutu pika aja oli see leivavargus talle äkki meelde toonud tolle peksupäeva — päeva, millal t e m a l t oli leib ära röövitud.

Ja selle mälestuse kannul joonistus silme ette kohe ka kõik muu — lõunamaalase koletu peksmine, tema kisa ja korisemine. See jube korin...

Verner seisis ja surus käed kitlitaskus rusikasse. See korin tõusis nagu maa alt, paisus ja pani kõrvad kumisema. Korin ja rataste mürin... Ja taas see põletav küsimus, millest ta oli osanud ligi viis aastat mööda käia: kas ma tegin seda? Või oli see ikkagi ainult tol silmapilgul viimse piirini ülespiitsutatud kujutlus?

Verner hõõrus silmi.

Ei, see pole võimalik, mõtles ta. Ma ei võinud seda teha. Ei võinud. Ma pole mõrvar. Ma ei võinud seda teha. Ei! Ja veel kord ei!

Ta pöördus ja läks palatisse, et endale seal tegevust otsida.

Rosenberg pidas oma mõttekäigust visalt kinni. Kui tal sattus see päev õnnetult Roodese omaga kokku, noh, olgu. Juhtub sedagi. Roodes peab ennast ülemuseks. Häh. Muidugi, eks ta natuke ikka ole ka. Ja eks ta siis arva kohe, et temal on eesõigus. Aga öelgu kohe ära, ärgu lavastagu sihukesi lolle jutlusi: «Teiste sinusuguste leib!» Või veel. Aga kaval on, kurat. Ei usalda. Pidagu siis meeles: kes mind ei usalda, seda ei usalda ka mina. Vorst vorsti vastu. Kahju. Kui me kõik ühe mütsi all oleksime, saaks siin korralikult äri teha.

Niisugune oli Rosenbergi arvamus Verneri kohta ja seda ei kõigutanud esialgu miski. Lisandus ainult vimm, et Roodes veel nüüd, vahetult enne lahtisaamist, sedamoodi ahnitseb. Saab varsti vabaks, läheb selle Loide õe pesasse, kõik kenasti. Lasku siis parem neil kombineerida, kes peavad siin veel teab kui palju aastaid kükitama! Nagu tema, Rosenberg.

Rosenberg valis nüüd hoolega silmapilku ega löönud risti ette, varastas igal soodsal juhul. Ja irvitas iga kord kahjurõõmsalt, et Roodese osa väheneb selletõttu paratamatult, ega too ju loll ole.

Kurjategijate sissekukkumise peapõhjus on enamasti juhtumus, mõõdutunde kaotamine. Varastatavate esemete materiaalne väärtus kasvab varguste käigus geomeetrilises progressioonis.

Rosenbergi ahnus viis lõpuks selleni, et toidujagaja pihtis Vernerile murelikult: iga päev kaob leiba. Kapil on tugev lukk ees, aga tee mis tahad, leib kaob. Niiviisi on toidujagaja varsti vahel — kaua sa portsusid kümne ja kahekümne grammi kaupa vähendad, varsti hakka juba viitkümmend grammi maha lõikama.

Verner kuulas ja ütles, et võtab asja uurimisele.

Selle tõsiselt antud lubaduse tagajärg oligi, et paar ööd hiljem avas Verner leivatoa ukse just tol minutil, kui Rosenberg oli kapi lahti keeranud ja taskuid täitis. Verner lükkas ukse enda järel kinni, astus Rosenbergi juurde ja sasis tal rinnust kinni.

«Kas sa, kuradi hing, mõtled, mida sa teed?»

Rosenberg ei ehmunudki väga, tal olid juba vastused valmis mõeldud ja need kandis ta nüüd viibimatult ette:

«Lase ikka teistel kah elada. Kas sa arvad, et kui sinule passib, siis teised vaadaku pealt, teiste suumulk on seinapragu, jah?»

See süüdistus tuli Vernerile nii ootamatult, et ta kaotas enesevalitsuse ja virutas Rosenbergile täiest jõust vastu vahtimist, nii et leivavaras kukkus kappide vahele maha. Ta kargas sealt aga kohe üles ja mõne hetke jooksul näis, et põhjalik löömine on möödapääsmatu. Siiski jäid kavalama Rosenbergi närvid peale, ta laotas teatraalse žestiga käsi.

«Kas see on siis nüüd eesti mehe tegu? Ela ise ja...»

Vernergi suutis ennast juba talitseda.

«Mõtleksid, kurat, vähemalt sellele, et sa vead oma ahnusega meid kõiki kuristikku! Varsti oleme kõik sees.»

See argument, millel Verner lootis Rosenbergile mõju olevat, andis aga hoopis vastupidise tulemuse — Rosenberg tõlgendas seda oma mõtete kinnitusena ja vastas kärmelt:

«Eks võta siis ise vähem, mis sa teistele kallale kargad. Ise varsti vabaks saamas.»

Verner pidas vastu, ei andnud enam kätele voli. Ta silmitses enda ees seisvat Rosenbergi pikalt: pisike, närune vargaraasuke. See mõte rahustas teda ja ta püüdis veel kord mõistlikult alustada:

«Siin on ju haiged. Ise sa vaakusid kah elu ja surma vahel, sai tehtud kõik, et sa ellu jääksid. Kuidas sa siis nüüd teiste elu peale üldse ei mõtle?»

Niisugune moraalilugemine meeldis Rosenbergile kõige vähem, ta pidas seda üdini valeks ja paiskas välja esimese lause, mis tal keelele tuli:

«Kurat teab, mitmel mehel sina oled hinge seest võtnud!»

Verner võpatas. Rosenbergil ei jäänud see märkamata, ta kiitis ennast õnnestunud tabamuse eest ja lausus oma oletatavat võitu nautides juba märksa leplikumalt:

«Noh, näed ise, pole me ju kumbki kes teab mis puhtad poisid... Katsume siis parem...»

Verner oli äkki tema vastas, käed tema rinnus kinni.

«Millele sa vihjad, ah? Millele?»

See purse tuli Rosenbergile täiesti ootamatult, ta taipas kohkudes, et oli puudutanud ilmselt mingit hirmus hella kohta. Tema ise oli kaugel mõttestki, et ta võiks kedagi ära tappa, ja niisugune inimene, kes oli sellega vist tõesti hakkama saanud, täitis teda hirmu ning aukartusega, mida pisisulid tunnevad oma suurema kaliibriga ametivenna suhtes.

Ta rabeles nõrgalt vastu ja protestis üsna alandlikult:

«No kuule, mis sa nüüd...»

Verner laskis ta lahti ja tõukas endast eemale.

«Pane leib tagasi.»

Rosenberg täitis käsu viivitamatult.

«Mine ära.»

Kui Rosenberg oli juba ukse vahel, tabasid teda Verneri viimased sõnad:

«Ja pea meeles: ma löön su siit välja. Kui sa veel küünevõrdki... Selge?»

Rosenberg kadus sõna lausumata.

Verner jäi ukse kõrvale seisma, toetas pea vastu jahedat piita. Teravalt tuikasid temas küsimused: m i d a see mees teab? K a s ta teab midagi? K u s t võib ta midagi teada?...

Et Rosenberg võiks vagunis toimunud — või toimumata? — sündmustest mingil määral teadlik olla, selle esimese ehmatusega pähetulnud oletuse totrusest sai Verner kohe aru. Rosenberg oli arreteeritud alles möödunud aastal. Kui ta midagi teadnuks, siis ju ka seda, et Verner polegi Roodes, vaid hoopis Kivistik. M a p o l e R o o d e s — esimest korda üle hulga aja tungis see teadmine selgelt ja ümberlükkamatult Verneri ajju. Vabanemiseni on veel paar nädalat, mõtles ta. Ainult paar nädalat. Mis saab siis?... Ah, mis ma arutan. Kivid veerevad, neid peatada pole enam võimalik.

Oma tuppa minnes ja ust lukustades mõtles ta veel: Rosenbergi ei maksa puudutada. Igaks juhuks. Elagu... ja tehku, mis tahab.

Rosenbergi reageering oli vastupidine ja loogiliselt põhjendatud. Mis Roodesel ka hinge taga poleks, kaalutles ta, see ei loe. Sellega pole mul midagi peale hakata. Ja ta lööb mu siit välja, pole kahtlustki. Ütles küll, et kui ma veel ja nii edasi, aga ei tasu teda uskuda. Lööb juba tänasegi pärast. Kui üks Rosenberg on vähegi mees, peab ta ette jõudma.

Edasi arenesid sündmused plahvatuslikus tempos. Päev hiljem kutsuti Verner laagrivalitsusse. Suur, maadlejavälimusega ohvitser, kellega tal oli ametiasjus varemgi tulnud tegemist

teha ja kellega ta päris hästi läbi sai, oli täna kuidagi luurav ja valvas.

«Kodustega oled kirjavahetuses?» küsis ta lühidalt.

«Olen.»

Verneri süda hakkas pekslema. Mis see tähendab? Kas on midagi viltu läinud?

Ohvitser silmitses teda pikalt ja küsis siis järsku:

«Ütle — kes su kirjad laagrist välja viib?»

Verneri hingamine seiskus. Konspiratsiooni mõttes oli ta Hellale kogu aeg ka laagriposti kaudu kirjutanud. Millest nüüd see kahtlustus? Ta suutis ainult kogelda:

«Kuidas... välja viib? Ma panen oma kirjad ju laagris posti...»

«Jäta naljad. Kes?»

«Ma tõepoolest...»

Ohvitser ohkas tüdinult, lükkas laualaeka lahti, võttis sealt kirja ja viskas Verneri ette. Ainsast pilgust piisas — see oli Verneri enda kiri, mille ta oli paari päeva eest Hellale kirjutanud ja eile õega linna saatnud.

«Pidasime selle posti peal kinni. Või arvad, et meie sõrmed on nii lühikesed?»

Verner vaikis rabatult, palavikulise kiiruga otsis ta väljapääsu.

«Kes selle välja viis?»

Verner valetas:

«Viskasin selle eile tänavale, kui linnas laos käisime.»

Ta oli tõepoolest eile konvoi saatel linna laos käinud.

«Ja konvoi ei märganud, jah?» küsis ohvitser pilkavalt. «Jäta oma muinasjutud, neid räägib siin igaüks. Ma tean, et s i n u kirjad viiakse siit välja. Kes see viija on?»

Verner vahtis ummikusse aetud looma arglikul ning metsikul pilgul ohvitserile otsa. R i s t i i s a, nagu neid laagris kutsuti, operatiivvolinik. Ja ta teab. Kui palju? Polnuks muidugi midagi lihtsamat kui vastata: [illegible] see ja see. Aga... Mõnes teises olukorras hätta sattudes oleks ehk ka Verner kellegi reetnud — kui sellest olenenuks tema enda elu. Inimene ei tea kunagi, kust kulgeb tema inimlikkuse ja alatuse piir — ei tea enne, kui see äkki selgub. Reeta võidakse ka tahtmatult, hetkelise hirmusöösti ajel, loomaliku enesekaitsevaistu sunnil. Aga siin oli laager oma vankumatute seadustega. Ja need seadused olid Vernerilegi möödunud viie aasta jooksul pähe kulunud: reeturile surm. Punkt. Ei mingeid möönduseid. Juba vanglast alates ei vihanud siinsed inimesed kedagi teist nii meeletult kui äraandjaid, pealekaebajaid. Neid niinimetatud lehmi ja

koputajaid. Ja olles ise alatu pealekaebaja ohver, ei oleks Verner iialgi suutnud nimetada inimese nime, kes oli talle head teinud. Ta kogus ennast ja vastas tuimalt:

«See oli just nii. Ma viskasin kirja tänavale maha.»

Iseenesest polnud selles vastuses midagi uskumatut: nii tehti tõepoolest; vabad inimesed, kes niisuguseid kirju leidsid, panid need kohe posti, vangide ja nonde nii-öelda vabade vahel valitses sõnatu solidaarsus. Aga see ristiisa siin teadis rohkem, polnud kahtlust.

Ohvitser vaatas teda tükk aega pingsalt, otsis sõnu, millega Verneri vastupanu murda. Ja lausus siis palju kodusemal toonil, seejuures Vernerit äkki teietades:

«Ärge arvake, et sellest tuleb teile midagi halba. Te saate nagunii paari nädala pärast lahti, siinne elu on teile juba minevik. Me ei hakka teid selle asja pärast karistama. Aga meie jääme siia. Ja kõik need.» Ta viipas laagri poole. «Ma tean, et teie pole kurjategija selle sõna tavalises mõttes. Tean, et teie kirjades pole olnud mingit informatsiooni, mis võiks meid huvitada. Aga kust te võtate, et siin pole hulganisti tõelisi kurjategijaid, kes kasutavad sedasama moodust, et pidada sidet oma vabaduses viibivate kaaslastega?» Ta pidas pausi. «Näete siis, et meil on väga oluline sedalaadi kirjavahetust takistada. Ma usun, et te saate sellest aru. Niisiis — kes see oli?»

Vernerile meenusid kuus aastat tagasi toimunud ülekuulamised. Ka siis kasutati niisugust tooni: olge mõistlik, tunnistage üles. Noh, olite omakaitses, mis siis. Paljud olid. Ega te ju midagi hirmsat ei teinud. Rääkige ilusti ära, saate koju. Paljud rääkisidki. Ja tulemus — kümme, viisteist, kakskümmend aastat. Meenus seegi, et ühele kambrikaaslasele oli ülekuulaja juurdluse lõpetamisel lihtsalt ja endastmõistetavalt öelnud: noh, te pole ju tõesti sittagi teinud, aastakest viis saate...

Verner ajas end sirgu ja vastas endiselt:

«Mitte keegi. Ma viskasin kirja tänavale.»

Ristiisa silmad muutusid kitsaks ja tigedaks. Ta viivitas veel hetke ja küsis siis:

«Teie karistus oli kuus aastat, jah?»

«Jah.»

«Tubli. Ma hoolitsen selle eest, et te saate veel kord kuus.»

Ta kutsus eesruumist valvuri ja näitas Vernerile:

«Kartsa.»

Mõni minut hiljem astus Verner kartseri uksest sisse. Teda siia toonud valvur oli resoluutne: ei mingit haiglast läbimine-

kut, ei mingit kontakti kellegagi. Otse kartsa. Ristiisa kartsid kõik, valvurid vahest rohkemgi kui vangid.

Esimene, kelle nägu talle [illegible] otsa vaatas, oli Mängija.

«Tohoh. Asi peab õige hull olema, kui mees pistetakse siia mõni päev enne lahtisaamist. Millega sa hakkama said?» küsis ta oma pehme meloodilise häälega, mis helises kuidagi nostalgiliselt. Tal oli habe ajamata ja üldse paistis ta muidu väga hoolitsetud välimus üsna räpane.

Verner ei vastanud, tema pea huugas alles. Aga laagris omandatud võime igas olukorras kiiresti orienteeruda tegi ruttu oma töö. Ta astus Mängija juurde, andis sellele lõdvalt kätt ja küsis vastu:

«Aga sina?»

Platnoi kartsas viibimine oli erakordne juhtum. Muidugi, viimasel ajal oli alustatud aktsiooni platnoide võimu murdmiseks, aga seni polnud see ennast veel eriti tunda andnud.

Mängija naeratas oma igavest naeratust.

«Ah, koksasime ühe ära. Naisteküttiga kahasse, tema on ka siin, magab praegu. Ootame kohut.»

«Ah nii.»

Mida see lugu tähendas, teadis Verner väga hästi. Paragrahv viiskümmend üheksa — laagribanditism. See lõhnas... millegi väga tõsise järele.

«Mina jäin kirjaga vahele. Tahavad teada, kes välja viis.»

Mängija silmitses teda tükk aega ja raputas pead.

«Sa igavene idioot. Anna andeks, aga just seda sa oled. Mis sa jändad nende kirjadega enne lahtisaamist? Iga viisakas varas teab, et vähemalt paar k u u d enne vabanemist tuleb igasugustest sidemetest välismaailmaga hoiduda nagu katkust. See on see ausa inimese asi — kukub seal ka sisse, kus polegi kuhugi kukkuda.»

«Kellega sa seal kudrutad?» kostis tagantpoolt Naisteküti hääl ja kohe ilmuski ta Mängija kõrvale. «Aa — meie vahva freier. Kah niikaugel?»

Verner ängas ka Naisteküti käe. Temas oli ühekorraga nii palju üksteisele risti vastu käivaid tundeid, et ta ei osanud midagi öelda. Siin nad istuvad — «koksasid ühe ära». Ja samal ajal on neis midagi kummaliselt sümpaatset, mida ei oska seletada. «Aus inimene püüab põgada teisi kus saab, ronib karjääri tehes kas või üle laipade. Aga need siin lähevad üksteise eest tullegi. Vähe veel — kui tarvis, siis ka sinu eest. Kui nende a u mängus on. A u. Imelik mõiste, veel imelikum siin.

«Eks võta siis platsi,» ütles Mängija ja osutas enda kõrvale kirjule vaibale, mis oli küll juba määrdunud, ent ometi viisakas koht istet pakkuda. «Kas silmad seletavad juba?»

Küsimus oli põhjendatud, sest kartseris oli üsna hämar. Kartserites on alati hämar või koguni pime, sellest keskaja jäänukist peetakse kinni veel tänapäevagi kartserites, olgu nad siis kus tahes.

«Pole viga.» Verner istus. «Palju siin praegu mehi on?»

«Siin? Peale meie seitse freierit. Rämps. Praegu tööl. Kaevavad traataia postide jaoks auke.»

«Nüüd — talvel?»

«Millal see parem aeg on?»

See töö ootab homme ka mind, mõtles Verner vana laagrielaniku realismiga ja sai äkki selgesti aru, kui kohutavasse olukorda ta on sattunud. Lukustatud siia ilma ühegi võimaluseta enda kasuks midagi ette võtta, kedagi veenda, kas või paludagi. Ja kaheteist päeva pärast peaks talle avanema värav — seesama värav, mis nüüd vist nii pea ei avanegi...

«Kes su siis maha müüs?»

«Posti pealt püüdsid kirja kinni.»

Mängija laskis pea viltu ja vaatas Vernerit lõbustatult.

«Oh sind, idioodikest, küll. Meie väike idioodike. Posti pealt!... Ma annan oma pea ja selle teki siin, kui keegi sinu peale ei kaevanud. Mõtle ainult järele, kes see võis olla.»

Verner vaatas platnoile otsa ja taipas korraga. Mängijal on muidugi õigus — postilt kirja kinnipüüdmist võib uskuda ainult viimane loll. Kes oleks osanud kahtlustada kirja, mis kandis ju väljamõeldud saatja nime ja aadressi? Ei, posti kontrollivad mehed pididki just seda kirja otsima, vähemalt adressaat pidi neil teada olema. Ja samas sähvatas temasse selgus nagu külm elektrituli: Rosenberg. Kõigist vangidest ainult Rosenberg ja Peeter teadsid, et Verner peab kirjavahetust Hella Loidega. Rosenberg oli vist isegi paari Verneri kirja näinud, enne kui ta need õe kätte andis. Rosenberg ei teadnud muidugi, kuidas ja kelle kaudu kirjad laagrist välja toimetati, aga tema seisukohast polnud see tähtiski, peaasi et ta teadis: Verner saadab kirju vaba postiga. Niisiis kõige labasem ja närusem kättemaks — selle eest, et teda ei lastud volipärast varastada.

Verneri nägu oli vist nii imelik, et Mängija ütles lausa osavõtlikult:

«Noh — kas mõistus läks lahti?»

Verner ei vastanud. Mängija ja Naistekütt vahetasid pilke, vaikisid samuti. Siis lausus Mängija üsna ükskõiksel häälel:

«Ja palju nad sulle lubasid, kui sa üles ei tunnista?»

«Kuus.»

Naistekütt vilistas.

«Teist samapalju, jah? Võivad. Nemad võivad kõike.»

Mängija uudishimu oli rahuldatud, ta sirutas end pikali ja pillas veel üheainsa lause:

«Ega seal vabaduseski nii kuldne ole...»

Ka Naistekütt laskus mugavalt oma tekile ja kartserisse sigis sügav vaikus. Verner istus ja mõtles. Esimest korda kogu laagriaja kestel tuli tal nii pingsalt aru pidada, mida enda päästmiseks teha — ja esimest korda tundis ta täie selgusega, et ei saa midagi teha. See vihastas teda niivõrd, et ta lõi rusikaga kõigest jõust vastu seina.

Platnoid kergitasid imestades pead.

«Ära lõhu,» kihistas Naistekütt, «jääme sellestki peavarjust ilma...»

Vaikus hakkas nähtavasti ka mõlemale platnoile vastu. Nad olid une täis maganud, Verneri tulek oli nende rahulikku oleskelu seganud. Mängija liigutas mõtlikult oma paljaid varbaid ja ümises laulda:

«Тюрьма центральная,
все ночи полные огня,
опять по пятницам
пришлют свидания
и слёзы горькие
моей жены...»

Ta katkestas laulu ja küsis äkki:

«Mille eest sa õieti istud, freier?»

Verner ei vastanud kohe ja Mängija lisas poolpilklikult:

«Fašist, jah? Ei, selle eest ei anta nii vähe.»

«Valekaebus,» ütles Verner lühidalt, vastu tahtmist.

Mängija puhkes naerma.

«Sa viimane hädavares! Enne vale, nüüd õige koputus... Õnnetu hing.»

«Mis sa patrad,» heitis Verner toorelt. Ta ei kartnud praegu enam platnoisid ega midagi muudki.

Mängija ei solvunud, liigutas endise aeglusega varbaid ja venitas ükskõikselt:

«Oled sa üldse elus kedagi ära koksanud? Vist mitte...»

«Kust sina tead!»

Mängija tõusis istukile, ta silmis välgatas uudishimu.

«Ohoo. Paistab, et sinugi südametunnistus pole just lapsukese oma? Räägi ära.»

Kui Verner vaikis, sõnas Naistekütt, seekord tõsise, lausa julgustava häälega:

«Räägi julgesti, sõber. Meid ei pruugi sa karta.»

Verneris kerkis äkki kõrvetav tung kõik nendele kahele ära rääkida. Mängija ja Naisteküti suust ei pääse iial sõnakestki, seda teadis ta kindlalt. Ja kas raamatutest loetud juttude mõjul või omaenda suure sisemise kitsikuse tõttu tundus talle, et kui ta saab kellelegi ära rääkida, on tal kergem.

«Kardad ikkagi?» Mängija hääles polnud kübetki solvumist, aga meloodiline toon tugevnes, muutus veel sonoorsemaks ja see ütles rohkem, kui sõnad oleksid suutnud.

Vernerit ei kohutanud see toon, teda ei saanud praegu miski kohutada. Tal oli tunne nagu inimesel, kes seisab keset ümberringi kobrutavat hõõguvat laavat ja kellele ei tähenda seetõttu enam midagi ka kõige metsikuma kiskja naabrus. Kuid rääkimistarve piinas, rõhus, surus end peale. Ta tõusis, läks madala, pooliti laudadega kinnilöödud akna juurde ja seisis seal mõne aja.

Rääkida või mitte? Verneril oli veider, seletamatu kujutlus, et kui ta seda teeb, langeb ta nendega ühele tasemele. Aga oli ta praegu palju kõrgemal?

Platnoide poolt ei kostnud ainsatki häält, Verner pöördus ja vaatas neid pikalt. Mängija oli käsipõsakil ja nende pilgud kohtusid. Verner talus teise silmi mõne viivu, lõtvus siis ja tuli oma kohale tagasi.

«Jah, olen minagi seda teinud. Vist...»

Ta rääkis oma loo ära — lühidalt ja lihtsalt, arvas ta ise. Aga sõnad osutuvad suust pääsedes tihti tugevamaks kui neid kõneleva inimese tahe. Verner ei teadnud, et tema jutustusest kostis välja kõik, kogu tema hirm, tema kahtlused ja õudustunne.

Kui ta lõpetas, püsis Mängija veel tükk aega senises poosis, ajas enda siis istuma ja pani käed rinnale risti.

«Ah niimoodi. Sa isegi ei tea siis, ka sa tapsid ta või mitte?»

«Ei tea.»

«Need käed...» — Mängija võttis oma käed rinnalt ja silmitses neid imelikult, nagu hindavalt, hoides peopesi allapoole, mis tekitas kummalise nõidumistunde — «need käed on kustutanud seitse küünalt. Seda ma t e a n. Kui mõni on kuskil veel kogemata otsa saanud, siis tuleb neid muidugi rohkem. Aga iga kord on mul olnud põhjus. Välja arvatud üks

kaardimängujuhus, aga see oli [illegible].» Ta vaikis viivu ja lisas siis: «Selle sinu mehe oleksin ma küll ellu jätnud. Ei võinud siis kannatada, kuni ta ise sureb?! Ta polnud sulle ju midagi teinud. Minu arust oled just sina närune mõrtsukas. Tapsid jumala süütu inimese.»

Ta vaatas Vernerile otsa ja ohkas, seekord vist üldse mitte teeseldult.

«Sihukesed te olete, teie, s u u r e d inimesed...»

Mõlema platnoi huvi Verneri vastu oli kadunud, nad pöörasid talle selja ja jäid liikumatult lesima.

Verner istus vaikides, siis muutus nende lähedus talle talumatult jubedaks, ta läks jälle akna juurde ning jäi sinna seisma, käed mustadest [illegible] kõvasti kinni hoidmas.

Tõepoolest, mõtles ta, neil on isegi omamoodi õigus. Mitte midagi ei olnud see neetud Hundes mulle teinud. Ta tahtis mulle koguni head. Aga mina ei suutnud ära oodata... Samas lõi elutahe temas niisama tuliselt leekima nagu tookord vagunis, ta oleks tahtnud karjuda: aga kui ta polekski ise surnud?!

Selja tagant kostis äkki Mängija unine hääl:

«Haletsemisväärt loll oled sa küll. Sest nüüd saad sa kuus aastat veel ja oled põhimõtteliselt niisama kaugel kui enne. Tuleb välja, et sa [illegible] selle mehe jumalamuidu ära.»

«Ole ometi vait!» karjus Verner ennast unustades.

«Närvid,» konstateeris Mängija põlglikult. «Jumal tänatud, et mina pole kedagi asja [illegible] teist taga maha löönud.»

«Aga too punapea?» kostis korraga Naisteküti pilklik hääl. «Mäletad? Mis ta sulle tegi? Sa pole sellest õieti kunagi rääkinudki.»

«Punapead on kõik vägisi lollid ja peavad sellepärast ka vägisi surema,» vastas Mängija naeratades. «Tema nägu ja need jõledad roostes juuksed ei meeldinud mulle, need ajasid mind alati iiveldama. Tal polnud maksnud ühtevalu mu nina all tolgendada. Ütlesin talle, et kadugu minema, aga tema hilpnes ikka kangekaelselt sealsamas kus minagi.»

«Kas sa Saša Ööbikut mäletad veel?» küsis Naistekütt elavnedes. «Selle tegime küll ilusti kutuks. Kui ta seal naril vedeles ja...»

Platnoid laskusid vastastikustesse meenutustesse, Verner püüdis neid mitte kuulata.

Ma ei tea ju, kas ma tapsin Hundese, mõtles ta ikka ja jälle. Ei tea. Ja ma ei usu seda. See oli hallutsinatsioon, meelepete, viirastus! Ma lihtsalt kaalusin niisugust võimalust, see lihtsalt hiilis mulle kuskilt pähe, jumal teab, sihukeses olukorras tuleb inimesele igasuguseid mõtteid!

Väljast kostis kära, teised tulid töölt. Verner eemaldus kähku akna juurest ja võttis, olgugi vastumeelselt, sisse platnoide pakutud asemekoha. Neid mehi ta vähemalt tundis. Kes teab, missugused lojused võisid olla teised.

Jõuk valgus rõvedasti vandudes sisse ja hõõrus külmast kangeid käsi. Järgnes kõik vangielus nii tavaline ja tuttav — ukse taga pandi mürtsudes maha supitoober, rämedad hääled heitsid nalja, algas toidujagamine. Ainult siin ei antud toitu läbi ukseluugi nagu vanglas, vaid tiriti uks lahti — laagri kombed olid vabamad. Vangla kartseris sai igamees kakssada grammi leiba ja kruusitäie vett, siin kaheksasada grammi leiba ja kuuma suppi. Aga vangla kartserielanikud ei käinud ka tööl.

«Ohoo, zavhoz kah inimeste sekka sattunud,» hüüatas äkki keegi supisabast, märgates Vernerit. «Kuradi nahahoidja, peenema jobi mees! Noh, küll me teeme sinust siin inimese!»

See oli tavaline käratsemine, mis tuli lihtlabasest võidurõõmust, et sinust seni kõrgemal seisnud inimene on nüüd sinuga ühel pulgal, ja Verner ei pööranud neile sõnadele mingit tähelepanu. Aga Mängija pea kerkis ootamatult ja ta lausus kisajale lühidalt:

«Viisakamalt, jõmpsikas. Kes seda meest puutub, selle pistan ma nahka. Selge?»

«Noh, ma tegin ju ainult nalja...» kogeles kohmetunud lärmaja.

«Ma loodan kah,» vastas Mängija ja heitis taas pikali. Tema järgmised sõnad olid täiesti ootamatud:

«Mõrtsukas, võta minu ja Naisteküti söök ka välja.»

Verneri põsed hakkasid hõõguma. Platnoide kaitsealuse rolli vastu polnud tal midagi. Aga nüüd oli ta nagu nende hulka võetud, talle koguni võigas, jube nimi antud!

Vastu vaielda olnuks lollus, Verner võttis vaikides mõlema platnoi kausid ja tõi neile supi kätte. Kumbki ei tänanud, võttis ainult kausi vastu ja asus tummalt sööma.

Verner ei tahtnud süüa. Ta polnud enam ammu tühja kõhtu kannatanud ning tänased vapustused olid isu täiesti röövinud. Ta pani oma kausi keset põrandat ja lausus peaaegu ehtsa platnoi toonil:

«Sööge, kes tahab.»

Ja nagu alati laagris — või kas ainult seal? — kustutas see tilluke, kuid kõnekas žest igasuguse vaenu tema vastu, sisendas koguni lugupidamist ning aukartust — nii kõnelesid ainult s e l l e maailma vägevad, kes jäid vägevaks ka siin, kartseris.

Verner heitis pikali ja lamas liikumatult nagu tema kaks naabritki, samal ajal kui teised [illegible] kriisates ja rõvetsedes mööda ruumi edasi-tagasi [illegible]. Seegi suurendas tema sarnasust platnoidega ja ta mõtles ähmaselt: kes teab, ehk saab ka minust nende juhatud [illegible] aasta jooksul tõeline platnoi?

Lärm ei kestnud kaua, peagi [illegible] kõik nagu konnad oma kohtadele: oli algamas kartseris istujate igavene õhtune ajaviide — loetud põnevusromaanide jutustamine.

Jutuvestjaks oli alati kõige võimekam; neidsamu lugusid olid paljud kuulajad ka ise lugenud, aga siin hämaras kartseris ja salapärase häälega [illegible] omandasid nad nagu uue sisu ja vormi, mõjusid [illegible] ärkudele ja kujutlusele tugevamini, sünnitasid elavaid ja judisema panevaid pilte.

Tookordsel kartseri [illegible] oli vedanud — neil oli Mängija. Teda paluti väga viisakalt, ja kui ta end siis pikkamisi selili pööras ning silmi sulgedes jutustama hakkas, sai Verner aru, et Mängija on erakordne talent. Ta nagu ei jutustanudki, vaid otsekui luges olematut raamatut — absoluutse järjekindlusega, nagu oleks avatud raamat tal ees ja ta ise lausa sõrmega järge vedamas. [illegible] oli käsil «Krahv Monte-Cristo» ja Verner, kes oli seda lugenud, hämmastus, millise täpsusega Mängija kõik leheküljed [illegible] ette kandis. Igal õhtul jutustati kartserites nimelt paar tundi, siis tuli öö ja järgmisel õhtul jätkas jutustaja pooleli jäänud kohast.

Mängija oli tõepoolest talent. Tema meloodiline hääl muutus pidevalt, omandas eri varjundeid, ta sosistas, salapäratses, andis igale tegelasele [illegible] erineva tooni ja maneeri. Tol õhtul oli järg jõudnud [illegible] kindlusse sureva abeeni. Mängija esitust kuulates jooksid Verneril sipelgad üle ihu, ta unustas kõik muu, isegi oma olukorra traagika, oma hirmud ja süümepiinad.

Mängija jutustas vahet pidamata kolm tundi, kogu aeg säilitas tema hääl [illegible] ilmekuse ning kaasakiskuvuse. Siis vaikis ta äkki ilma mingi hoiatuseta, keeras kuulajatele selja ja jäi otsekohe magama.

Ka see kuulus viimistletud ettekande juurde. Kõik laskusid vaikides pikali, olles jäägitult kuuldu mõju all. Vernergi vaikis, ja pikkamööda [illegible] sarnanevast seisundist välja koorudes mõistis ta täielikult nende jutustamisõhtute mõtet ja eesmärki. Oma hädad tulid nüüd küll uuesti meelde, aga pingeline kuulamine oli [illegible] väsitanud ja neil polnud enam seda jõudu mis varem. Ta ei märganudki, mil teda valdas võitmatu unisus, ja [illegible] minut hiljem magas temagi

sügavasti — asi, mida ta siia kambrisse sisse astudes poleks iial uskunud.

Hommik algas tavapäraselt: äratus, toit, kambri puhastamine, tööleminek. Arst tuli pärast tööleminejate väljasaatmist: siin piisas vangi sõnast, et ta on haige, ja ta jäeti koju — sest kui arst tunnistas hiljem mehe terveks, karistati toda valetamise eest nii, et isu selleks kadus igavesti.

Verner teadis seda, ja kuigi ta oleks kõigest hingest tahtnud arsti näha — ükskõik millist, ta tundis neid ju kõiki! —, tõusis ta siiski ohates esimese korralduse peale ja hakkas ukse poole liikuma. Teda peatas Mängija sonoorne hääl:

«Kuhu nüüd, Mõrtsukas?»

Ära nimeta mind nii! tahtis Verner karjuda, aga pigistas suu kokku ja vastas läbi hammaste:

«Tööle.»

«Tule heida pikali.»

«Aga...»

«Tee, mis sulle öeldakse.»

Verner kõhkles hetke, astus siis platnoide juurde ja istus nende kõrvale tekile.

Ülejäänud seitse heitsid talle viltusi kõrvalpilke, aga keegi ei söandanud ainsatki märkust teha. Rüsinal ja vandudes läksid nad õue ning kartserisse tekkis jälle sügav vaikus — kuni uks lahti rebiti ja vihane valvur ilmus lävele.

«Aga sina? Mis sina veel molutad? Üles ja tööle!»

Mängija vastas Verneri eest:

«Kodanik valvur, palun see mees siia jätta.»

Valvur kergitas kulme ja uuris Vernerit imestades — see endine haiglamees ei saanud küll platnoi olla. Verner kannatas ta pilgu tuimalt välja.

«Ah, kurat teid kõiki teab,» urises valvur viimaks endale habemesse ja lõi ukse pahaselt kinni. Verner teadis, et nüüdsest peale on ta vähemalt valvurite silmis kui mitte päris platnoi, siis igatahes lähedasest seisusest. See ärritas teda, ta oleks peaaegu üles karanud ja nõudnud, et teda koos teistega tööle viidaks, aga mõte külmunud maasse kangiga aukude raiumisest vaigistas selle impulsi kohe.

Ta pöördus ainult Mängija poole ja küsis:

«Miks?»

«Käsi peseb kätt,» vastas platnoi. «Meie ei unusta heategusid — nii nagu teie, freierid, seda teete.»

«Jõuad veel rügada oma kuue aasta jooksul,» tähendas Naistekütt heasüdamlikult juurde.

Vernerile meenus paugupealt kõik, mis teda ootas, ning

temas tõusis uuesti meeleheide. Platnoid ei pööranud talle enam tähelepanu, ainult Mängija sõnas, enne kui taas pikali heitis:

«Kui [illegible] läheb, ütle. Laseme tuua.»

Mis imelik võim neil küll on? mõtles Verner vist juba sajandat korda oma laagriaastate jooksul. Aadel — ja ühtaegu välikohus. Ei, mitte välikohus. See on kohus kõigi reeglite kohaselt — ilma kombekohase ja [illegible] istungita ei mõista platnoid kedagi surma ega leebemalegi karistusele. Ja omavaheline side on neil laitmatu. Tarvitseb sul neist kellelegi kurja teha ja kas või ühe minuti pärast tapiga teadmata suunas ära sõita — enne sinu uude laagrisse jõudmist teatakse juba täpselt, kes sa oled, ja võetakse sind vastu sinu «teenete» kohaselt.

Enne lõunat tuli arst. Ta oli juba kõigest teadlik ja vaatas Vernerit abitu [illegible].

«Ma paneksin su siit haiglasse, aga see on võimatu, saad isegi aru. Sul on silm peal, [illegible] otsekohe siiasamasse.»

Verner noogutas. Kõik rääkis tema vastu.

«Iseasi, kui sa jääksid tõepoolest haigeks. Aga...» Arst laiutas käsi.

Nüüd meenus Vernerile peapõhjus, miks ta oli tingimata tahtnud arstiga kokku saada.

«Saad sa Peeter [illegible] midagi edasi öelda? Meie haigla sanitar, ehk tead?»

«Petkale? Muidugi. Mida?»

«Hoiata teda Rosenbergi eest. See on kah sanitar. Tema reetiski mind.»

«Mis nimi?»

«Rosenberg.»

«Mis ta on selle Hitleri ministri sugulane või?»

«Mine nüüd. Rosenberg on Eestis tavaline nimi, meil on palju saksikuid nimesid.»

«Jahah. Hästi. Saab tehtud.»

Arst heitis pilgu Mängijale, nad naeratasid vastamisi.

«Kaebusi ei ole?»

«Mis sa nüüd, tohter... Eks sa tea isegi, mida meil vaja on...»

«Homme toon,» ütles arst häält sosinaks madaldades.

«Täname juba ette,» kummardas Mängija kombekalt.

Arst lahkus. Verner silmitses Mängijat ja küsis, õigemini konstateeris:

«Nii et sina siis ka...?»

Nüüd muutus Mängija nägu ootamatult kinniseks.

«Mis see sinu asi on?» Ta pööras Vernerile selja ja jäi jälle liikumatult lamama. Alles tüki aja pärast kõlas ta hääl uuesti, seekord taas nagu tavaliselt:

«Ära pane pahaks, ma olen sutsu närviline...»

Verner ei vastanud, ta mõistis suurepäraselt: Mängija oli ilmselt juba paar päeva ilma oopiumita olnud.

Suurem osa platnoisid olid narkomaanid. Nad sõid sisse ja süstisid endale kõike võimalikku: oopiumitinktuuri, morfiini, luminaali, veronaali, parema puudusel isegi kloroformilahust. Ükski arst ega velsker ei keelanud neile uimasteid, kui nad paluma tulid, see olnuks liiga riskantne. Nad olid helde käega — iga annuse eest tasuti sularahas ja kaunis kõrgete tariifide järgi. Verner oli ka ise neist mõnele «kaupa» hankinud. Algul oli ta kõrgeid hindu imeks pannud — platnoid oleksid ju võinud kõik märksa odavamalt kätte saada, koguni ilma rahatagi. Alles pikapeale taipas ta, et hindadeski väljendus platnoide seisuseuhkus; ühtlasi välistati sel kombel igasugune konkurents: peale nende poleks keegi teine suutnud nii palju maksta ja seega kuulus kogu haiglatest kõrvaldatav narkootikumihulk neile. Mõnikord küsisid nad ka võlgu, siis tuli anda, aga võlagi õiendasid nad alati piinliku täpsusega. Verner mäletas juhust, mil üks noor ja kogenematu velsker naaberhaiglast keeldus ilma rahata morfiini andmast. Platnoi lahkus kära tegemata ja ilmus natukese aja pärast kroomnahast säärikutega.

«Kas sa nende eest annad?»

Velsker andis. Järgmisel hommikul, kui ta oli säärikud uhkelt jalga tõmmanud ja haiglast väljus, piiras kümmekond meest ta sisse. Mitte platnoid, vaid tavalised vargapoisid. Üks osutas saabastele:

«Kust sa minu saapad said?»

Velsker üritas selgitada, aga teda ei kuulatudki ja talle anti niisugune keretäis, et ta vaakus kolm kuud haiglavoodis hinge, jäi ellu lausa imekombel.

Platnoisid tuli usaldada, kui tahtsid ellu jääda.

Vahest olekski narkomaania see kõige õigem tee? mõtles Verner korraga täiesti tõsiselt. Elada päevast päeva lillelises uimas, vilistada kõigele, muutuda tuimaks igasuguste saatuselöökide vastu?

See päev möödus nagu eelminegi, õhtul tuli toit ja sõimlemine, siis hakkas Edmond Dantès Ifi kindlusest kotti õmmelduna põgenema ja siis langes üle kõigi kambrisolijate taas raske uni.

Niisamuti [illegible] mööda ka kolmas päev. Keegi ei kutsunud Vernerit välja, ta oli siia nagu unustatud, isegi ristiisa oli talle [illegible] jäänud.

Vana lugu, mõtles ta. [illegible] pikkamisi pehmeks küpsetada. Marineerivad siin [illegible], siis kuulavad uuesti üle. Ja kui sa ei tunnista ka siis mitte, tuleb kohus.

Hirm ja mure hakkasid [illegible] taanduma, võimust võtsid apaatia ja paratamatustunne. Tulgu mis tuleb — pääsu pole nagunii.

Midagi ei juhtunud ka järgmiste päevade jooksul, ainult Mängijal käis keegi [illegible] külastaja, kellega platnoi vahetas läbi ukseluugi [illegible] lause.

Verner ei pannud seda [illegible] tähelegi. Aga kui arst järgmisel hommikul visiidile tulles [illegible] ilmega teatas, et Rosenberg oli eelmisel õhtul [illegible] vahel kõndides õnnetult kukkunud, pea vastu [illegible] löönud, teadvuse kaotanud ja surnuks külmunud, [illegible] Verner kohkunult. Mis? Kas... tõesti Loide...? Ei, ei. Peeter oma hea südamega, see vagur mehike... Peeter poleks [illegible] hakkama saanud! Või...

Verner polekski vist [illegible] jõudnud, kui ta ei oleks juhuslikult märganud Mängija ja Naisteküti muigavat pilku. Otsekohe oli kõik selge. [illegible] tähendas too eilne saladuslik külaline!

Verner tundis, et ta [illegible] üha rohkem mingisse nähtamatusse võrku, et tema [illegible] halastamatud jõud hakkavad järjest rohkem [illegible] määrama ja et tal pole nende käest enam pääsu. Ta [illegible] Mängija ning Naisteküti juurde, jäi nende ette seisma ja [illegible]:

«Miks te seda tegite?»

Mängija naeratas edasi, kergitas ainult imestades kulme:

«Mida?»

«See on ju teie töö!»

«Kulla mees, meie istume koos sinuga siin putkas. Kas sa näed und või?»

Verner vakatas ja [illegible] kohale. Ta hoidus platnoide poole vaatamast. [illegible] veel midagi pärida. Mängija oli muidugi kuulnud, kui ta arstile Rosenbergi nime ütles, selle oma mälusse [illegible] edasi andnud. Miks? Kas nad tahtsid teda, Vernerit, tõesti niiviisi sisse mässida, endaga siduda, et tal poleks enam mingit võimalust neist lahti öelda?

Korraga tundis Verner, et ta *peab* siit välja pääsema. Kogu apaatia oli järsku kadunud, elutahe tuikas temas taas täie jõuga. Eemale nendest [illegible] mõrvaritest, kes tapa-

vad inimesi punaste juuste pärast või mängivad nende el kaartidega maha!

Ja siis meenus talle arsti muuseas pillatud trööstilaus iseasi, kui sa jääksid tõesti haigeks...

Nüüd teadis Verner, mida teha. Möödunud aastal, mil kõik vaktsineeriti tüüfuse vastu, oli tal tavalisest nõrgast doosis tõusnud kolmekümne kaheksa koma viie kraadine palavik. Eh saab nüüd samast vaktsiinist abi?

Hommikul ütles ta arstile sosinal:

«Too mulle süstal ja tüüfusevaktsiini.»

Tema laagrist vabanemiseni oli jäänud kolm päeva — k u n a g i s e kindla vabanemistunnini.

Järgmisel hommikul sai kõik korda, arst süstis teda ise Mängijast ja Naistekütist välja tegemata. Mitte üks, vaid kak kuupsentimeetrit kollakat vedelikku suruti Vernerile lihasesse

Paar tundi hiljem algasid külmavärinad, need tugevnesid üha ja peagi koputas Verner kõvasti kartseriuksele ning nõudis kategooriliselt arsti. Ta hõõgus üleni nagu ahi. Valvur vaatas talle kahtlustavalt näkku, katsus peoga tema laupa, raputas vandudes pead ja sulges ukse. Verner istus ja jäi ootama — haiglasse üleviimine oli nüüd kindel.

Ei möödunud viit minutitki, kui uks avanes uuesti. Nii ruttu? mõtles Verner üllatunult. Ta ei jõudnud veel tõusta, kui lävele ilmus teine valvur ja käsutas:

«Roodes, välja ülema juurde.»

Algab, mõtles Verner. Tema hambad plagisesid palavikust, aga ta tundis saatuslikku kahjurõõmu. Ei, täna ei hakka te mind üle kuulama. T ä n a viite mu haiglasse. Eks siis näe, mis edasi saab.

«Ma olen haige. Kutsusin just arsti.»

«Käi oma arstiga kuradile! Üles! Said aru — laagriülem kutsub sind!»

Verner kehitas õlgu ja vedas end värisedes püsti. Kui nii, siis nii. Ükskõik, kust ta haiglasse läheb — siit või ülema kabinetist. Ta vaatas mõlemat platnoid, kes olid istuli kerkinud, ja pomises pilku langetades:

«Hüvasti. Ja... aitäh.»

«Kas langen kuulist tabatuna
või hoopis mööda lendab ta?»

deklameeris Mängija filosoofiliselt ja viipas talle. «Nägemiseni, freier. Ära muretse, elu läheb edasi.»

Laagriülema kabinetti jõudis Verner läbi häda. Palavik

[illegible] vaevalt jalul. Ta pon-[illegible] ja jäi laua ette seisma. [illegible] tema seisukorda.

«Haige olete? [illegible]»

Verner [illegible] silmad. Igas luus ja lihases [illegible] värisesid peaaegu näh-tavalt.

«Noh, kuidas on? [illegible] kes viis kirja välja?»

Verner avas silmad [illegible] otse näkku. Suutmata isegi vastata, raputas ta [illegible].

«Nii...»

Ülem avas [illegible] toimiku, lehitses seda.

[illegible] mõtles Verner. Ja ülem ei kavatsegi mind [illegible] näeb selgesti, et ma püsin vaevalt [illegible] vist maha kukkuma, teadvusekaotust [illegible] teesklema — kui ma veel kaua istun, [illegible] ehk parem.

Ülem sulges kausta [illegible] Vernerile teraselt otsa. Vernerile näis, et [illegible] mingis segases udus [illegible] mõtles ta. Mul ükskõik. Varsti ma kukun, kukun...

«Te olete [illegible] jooksul meie laagris üldi-selt hästi üleval [illegible] korraga. «Ma ei taha teie tulevikku rikkuda. [illegible] haiglasse, korjake oma asjad kokku ja hakake [illegible]. Ma lasen teil koju minna.»

Verneri silmade [illegible] udu, ülema hääl tuli temani kuskilt kaugelt [illegible]. Ometi sai ta sõnadest otsekohe aru.

«Mis te ütlesite???»

«Võta oma [illegible] haiglasse!» käratas ülem äkki raevukalt, [illegible] üle vihastades. «Said aru? Ma lasen [illegible] selge? Välja siit!»

Verner upitas end [illegible] välja.

Kaks päeva tegid [illegible], mis nad suutsid. Siiski võbisesid Verneri [illegible], kui ta kolmandal hommikul laagri väravast [illegible] ja hakkas viimast korda konvoi saatel [illegible]. Pea kohises, süda kloppis, [illegible] vaba.

Oli [illegible] üheksasada viiskümmend üks.

4/

Verner lamas kinnisilmi pehmel diivanil ja püüdis uinuda. Ta pea valutas koledal kombel; tabletid, mida Hella oli talle enne tööleminekut sisse söötnud, ei paistnud üldse mõjuvat. Närvivalu, mõtles Verner. Niisuguse inimese puhul, kes oli alles kümme päeva tagasi vang, pealegi kõrges palavikus, pole see mingi ime.

Ta pööras end vaevaga küljele, katsus veel kord kõiki mõtetest kustutada ja uinuda, aga asjata.

Kui prooviks viina võtta? mõtles ta. Hellal on alati midagi joodavat kodus, seda oli ta juba teada saanud. Aga vaevalt aitaks seegi. Verner polnud viinasõber, autojuhitöö ise oli teda alati alkoholist eemal hoidnud, ja kuna ta oli lapsepõlves kõrvalkorteri kingsepaperekonnas joomist ning sellele järgnenud kisa ja kaklusi küllaga näinud, suhtus ta viinasse isegi halvakspanuga. Sõja ajal, kui ta maal käis, topiti talle pealegi mõnikord lausa vägisi puskarit sisse, seda Eesti metsade kurikuulsat lepikuliisut, mis ajas iiveldama ja jättis tükiks ajaks suhu vastiku maitse.

Ta viibis siin kolmandat päeva. Õieti polnud selle aja jooksul ööl ega päeval vahet, nii palju oli jutustada ja Hella tahtis tingimata kõike kuulda, igasuguseid pisiasju, mida Verner ei osanudki millekski pidada. Pealegi pidi ta piinliku üksikasjalikkusega rääkima ka kõigest Peetrisse puutuvast. Ning kanget kohvi joodi lausa ämbrite viisi. Miks ei pidanud inimese pea siis lõpuks valutama hakkama.

Verner viskles rahutult, tõusis lõpuks otsustavalt istukile. Ja ennäe — peas tuigatas veel paar korda nagu oraga, siis muutus kõik selgemaks ja pehmemaks.

Verner hõõrus oimukohti, küünitas käe lauale sigarettide järele ning hakkas suitsetama.

Nüüd oli ta siis vaba. Tenno Roodes oli ära istunud oma karistuse, mis määrati talle tuhande üheksasaja neljakümne viiendal aastal sakslaste kasuks töötamise eest — mille eest täpsemalt, kuidas ometi seda teada saada? — ja mis lõppes kuus aastat hiljem punktipealse täpsusega. Ta oli vaba isik, kellel, tõsi küll, puudus luba Tallinnas elamiseks, aga keda siiski keegi ei jälitanud ja kes võis igal ajal tulla ja minna, kust ning kuhu tahtis.

Elamisloa küsimus Vernerit praegu ei huvitanudki. Teda ei huvitanud õieti miski peale teadmise, et ta on jälle vaba, et tal on siin see soe kahetoaline korter, kus ta antud silma-

[illegible] mingi hapra, kuid
[illegible] kord seda korterit.
[illegible] imeasi see korter —
[illegible] ühes toas hunni-
[illegible] keegi oskas. Imet
[illegible] elanud. Isa, ema
[illegible] Peeter nelja-
[illegible] kustunud ka ema.
[illegible] ära võtta, oli
[illegible] abielupaari, kes elas
[illegible] noh, ühesõnaga
[illegible] käis.

[illegible] vedanud, nüüd seisis ta
[illegible] peagi ka tema omaks
[illegible] Ja Tenno Roo-
[illegible] mis oli Verneril
[illegible] T e n n o Roodes. Et ta
[illegible] kiiresti, ja kõik mitte-
[illegible] Teda hüüti
[illegible] järsku taas õigusliku
[illegible] vahel taheti teda
[illegible] esimesel päeval kõhkle-
[illegible] tõi, vaatas Verner
[illegible] enne kui taipas. Tõsi,
[illegible] kirjutanud, aga see oli
[illegible] ja kõik oli ju võltsitud,
[illegible]

[illegible] eesnimega. Roodes oli
[illegible] vähemalt midagi abst-
[illegible] paratamatult üheainsa kindla
[illegible] Edasi ei tahtnud
Verner mõelda.

[illegible] üksikud katkendlikud väl-
[illegible] mis kohe maha suruti.
[illegible] h e a d ja meeldivat oli liiga
palju.

[illegible] teise. Tal olid jalas
[illegible] ja seljas Peetri veidi
[illegible] aga ometi siia korterisse
[illegible]
[illegible] päeva Hellaga.
[illegible] Tallinna sõita, oli ta

huupi tellinud pileti Aegviitu. Ja ikkagi sellesama rongiga ots Tallinna edasi sõitnud.

Autojuhina oli ta siin varemgi korduvalt käinud, ka päras vapustavat üheksandat märtsi, mis muutis suure osa linnas varemeteks. Nii ei rabanud Tallinn teda praegu erilise uudsu sega. Ehitatud oli veel võrdlemisi vähe, ka sõjavaremeid näg veel mitmel pool. Talle ei valmistanud mingit raskust leid üles puiestee, kus Hella elas, ja ka maja, mis kandis ebameel divat numbrit kolmteist.

Tookord ukse taga seistes lõi ta äkki kõhklema. Tuleb koh tuda täiesti võõra inimesega, mõtles ta. Tõsi, viimase poolteis aasta jooksul vahetatud kirjades olid nad lähedaseks saanud kirjas oli kõik lihtne ja selge ja arusaadav, sinna lõppu võis reastada hellitusi ja suudlusi ja mida tahes. Aga ikkagi oli kiri kuidagi abstraktne — kui inimest enne ei tuntud, ei oldud isegi näinud. Nad kumbki olid nende kirjade põhjal kahtlemata loonud väga selge kujutluse teineteisest, selle kujutluse omaks võtnud, seda koguni armastama hakanud. Aga kas vastab tegelikkus kujutlusele? Kas langevad kõik need sajad ja tuhandedki pisiasjad, mida kumbki jõudehetkedel oma unistustes täiendas ja viimistles, kokku faktidega, millel on käegakatsutav kuju ja olemus?

Isegi lihalikult tuttavate inimeste kirjad valgustavad harva nende inimeste täielikku olemust, peaaegu alati pööratakse kirjades ikka pühapäevapool väljapoole. Kas pole meiegi oma kirjades omandanud liiga pühapäevase näo? mõtles Verner Hella ust vahtides. Kõike, kõike oleme kujutlenud ju oma soovide kohaselt, ja ennast oleme püüdnud näidata sellisena, nagu me tahaksime olla ja nagu me arvame end teisele meeldivat. Aga kas me meeldime teineteisele ka sellisena, nagu me oleme lihas ja veres?

Neidsamu küsimusi oli Verner endale mõnikord juba ka laagris esitanud — aga nagu kirjad, nii olid ka need küsimused seal abstraktsed. Nüüd oli kõik ühtäkki konkreetne, nüüd seisis ta siin ukse taga, nagu ta oli seda endale korduvalt ette kujutanud.

Oli kahekümne teise detsembri õhtu, ilmad püsisid siin alles sügisest karva, kraadiklaas näitas ainult mõne pügala alla nulli ja Verner tõmbas pahuralt käega üle higiseks tõmbuva kaela. Seal ülal Põhjas valitses juba täisverd talv, ta oli tulnud paksudesse vatiriietesse topituna — ja kust ta oleks pidanud mingeid teisi võtmagi?

Kui rong ennist Tapal peatus, oli ta seletamatu tundega vaadanud teise rööpapaari poole, mis kulges lõuna poolt

[illegible] kodu. Ei, mitte
[illegible] oli see nüüd
[illegible] keegi, Verneri
[illegible] kohale jõudnud.
[illegible] ka vend Elmar.
[illegible] ängistust ja
[illegible] tähendusrikkusest ja tõsi-
[illegible] nimevahetusest
[illegible] mingis muinas-
[illegible] Nüüd vajutas
[illegible] piiri tema ja kodu
[illegible] ta enam näha.
[illegible] Teda ei ole
[illegible]

[illegible] segasemates olukorda-
[illegible] hästi, praegu ei
[illegible] hiljem, pärastpoole,
[illegible] kaovad . . . Mitme
[illegible] enam keegi ära. Kaht-
[illegible] oma töö teinud. Ja
[illegible] otsida, kavaluse teel,
[illegible] kokku saada. Venda
[illegible] ilmgi, venda ei maksa
[illegible]

[illegible] täieliku teadmatuse
[illegible] et vend oli arre-
[illegible] sellesama pealekaebaja
[illegible] kogu Kivistikkude
[illegible] muidugi, oli ka põhjust
[illegible] aga peamiselt saatis
[illegible] julgena tunda. Tema
[illegible] välja tulla, talle võidi
[illegible] enam kätte maksmas.
[illegible] nagu Vernergi, ta
[illegible] idas, kui Verner oli
[illegible]

[illegible] ta seisis Hella Loide
[illegible] tundis vabanenud inimese
[illegible] polnud võimalust kodunt
[illegible] tõmmata, sealt oleks
[illegible] nad olid ju ühte kasvu.
[illegible] vahest võinudki koju
[illegible] oodata, ta on ju ammu
[illegible]

Vatikuub jäi igatahes vatikuueks ja palavus palavusek[illegible] Verner mõistis, et ta ei või igavesti siia seisma jääda, tule[illegible] helistada ja lasta end sisse paluda.

Ta tõstis käe, aga viivitas veel hetke, tundis nagu kihk[illegible] põgeneda, et ennast mitte kellegagi siduda. Ja tajus sama[illegible] selgelt, et põgeneda pole kuhugi, ära minna on võimatu, t[illegible] peab varju alla saama, ja pealegi armastab ta Hellat, om[illegible] kirjanaist, seda on kirjades korduvalt kinnitatud. Ta vajuta[illegible] sõrme otsustavalt kellanupule.

Võib-olla pole Hellat kodus? sosistas veel nõrk enesekaitse[illegible] puhang. Aga juba kostsid suletud ukse tagant sammud, luk[illegible] ragises ja uks tõmmati lahti. Nad seisid vastamisi.

See oli kummaline silmapilk. Hella nägi Vernerit esimes[illegible] korda: laagrist ei saanud ju saata mingit fotot. Kord oli Ver[illegible]ner kaalunud, kas mitte tellida haigla vanemvelskrilt, täiest[illegible] võimekalt iseõppinud kunstnikult, enda portreejoonis ja se[illegible] Hellale saata; kui ta nägi esimesi visandeid, loobus ta selles[illegible] mõttest. Liiga ähmase ettekujutuse oleks Hella temast saanud[illegible] Ja ... Äkki poleks too pilt Hellale meeldinudki, äkki oleks t[illegible] kirjavahetuse katkestanud, tagasi tõmbunud.

Verneril endal oli tervelt kolm Hella pilti. Erinevas ümbru[illegible]ses, erinevas poosis. Nüüd lävel seistes ja naisele otsa vaada[illegible]tes tõdes ta, et nende põhjal loodud kujutlus pidas igati paika[illegible]

Nad seisid ja vaatasid teineteist. Verner unustas tervitada[illegible] Hella ei osanud midagi öelda. Kas see on nüüd ikka Tenno[illegible] mõtles ta ärevalt. Oli teada, et Tenno tuleb neil päevil, aga ka[illegible] see on ikka tema? Ta pidi juba küsima, kui Verner lõpuk[illegible] taipas.

«Tere, siin ma siis olen,» ütles ta kohmakalt ja võttis müts[illegible] peast.

Hella vaatas teda suuril silmil, Verner ei osanud neis[illegible] midagi välja lugeda.

«Palun ...»

Hella taganes, Verner astus sisse ja jäi kohmetult seisma[illegible] kauasest kandmisest kulunud karvamüts käes.

«Mantli ... võib sinna panna ...» kogeles Hella. Märka[illegible] siis, et mehel polegi ju mantlit. See andis talle imelikul kom[illegible]bel äkki enesekindluse tagasi. «Tähendab, selle ...»

«Aitäh.»

Kui vatikuub oli varna riputatud ja Verner silus saama[illegible]tult oma alles üsna lühikese juukseharjasega pead, mõtle[illegible] Hella kerge sisemise võdinaga, et imelik on see olukord nüüd[illegible] küll. Ta võttis end kokku ja kutsus edasi:

«Palun, tuppa ...»

[illegible] küll ülehõõru-[illegible] ja kõhkles. Neid [illegible] jalgu ainult määr-[illegible]

[illegible] ütles ta endale [illegible] puhtaks tegema ...»

[illegible] pakkuda, aga ta ei [illegible]. Selle asemel [illegible] lapi köögis [illegible] seisma, surus [illegible] olev lapp polnud [illegible]

[illegible] kloppis valjusti. [illegible] valdkonda, oli [illegible] teise, romantilise [illegible] — see kõik oli [illegible] määrdunud kirsasaa-[illegible] on? Hella ei [illegible] minutit teisele otsa [illegible] imestas ta. Pikk [illegible] Peeter kirjutas, [illegible] on seal kõik kõhnad. [illegible]

[illegible] ja taipas, et külaline — [illegible] — ootab ju, ta [illegible]. Külaline võttis [illegible]. Nüüd oli Hellal [illegible]

[illegible] Hella kerge jubedusega. [illegible] ta siia, ja nüüd ongi [illegible]

[illegible] kõõrutamisest pisut pune-[illegible] ringi. Esik oli [illegible]

[illegible] Hella ruttu ja see [illegible] vahekorra. Seda taipas [illegible] tagasi tuli ja mees talle [illegible]

[illegible]

[illegible] inimest hakkasidki teine-[illegible]

[illegible] istusid ja Hella poolt [illegible] leidis Hella jutuajami-[illegible]

«Räägiksime siis nüüd, kuidas Peeter elab...»

Verner oli talle südamest tänulik selle neutraalse kõneaine eest, mis lükkas nende vahekorra klaarimise edasi, ja vastas lausa õhinal:

«Slava bohu, Peetril pole praegu häda midagi. Ega ole kas ette näha, et tuleks. Elab kui kuninga kass.»

Hella näost käis üle nagu kerge vari ja Verner taipas kohmetudes, et ta on ikka päris taktitu: ise juba vaba, istub siin mugavas tugitoolis — ja ülistab selle vaese kuradi elu, kes on ikka veel laagris. Ta kiirustas kohe oma viga parandama:

«See tähendab, laagri tingimustes muidugi. Haiglast ei hakka teda keegi välja sööma, seda pole karta. Ninaesine korras, töö kerge, soe, puhas. Nendes olukordades ei oska rohkemat tahtagi, see on seal lausa õnn.»

«Praegu...» lausus Hella valvsalt. «Aga varem? Tähendab, tal oli...»

«Varem... oli meil kõigil omamoodi raskem.» Verner valis nüüd hoolega sõnu. «Kui inimene satub sinna esimest korda — esimest päeva, tahtsin öelda, siis...»

See oli õhtut ammendav teema. Verner jutustas, Hella kuulas. Märkamatult unustas Verner ettevaatuse ja rääkis puhtast südamest ära kõik, mida vangidel oli tulnud alguses üle elada. Nii istusid nad mitu korda uuesti keedetud kohvi juures kella neljani. Kui Hella seda märkas, hüüatas ta kohkunult:

«Taevas hoia! Ma pean ju kell kaheksa tööl olema! Küllap temagi on väsinud, kuidas ma nii tähelepanematu olen...»

Tundide kaupa räägitud jutt oli nad üles soojendanud, esialgne võõrastus taganenud. Ja kui Hella Vernerile samasse tuppa diivanile aseme tegi nagu külalisele ikka, sündis see juba üsna loomulikult.

«Ega siin kes teab kui mugav ole, aga ehk ajab läbi,» ütles Hella nagu vabandades ja punastas kergelt. Verner ei pannud seda tähelegi, kinnitas sõnaohtralt, et kõik on ülearu mugav ning hea — ja nii see jäigi. Alles teki all lamades teadvustas ta korraga selle punastamise, jäi mõttesse ega söandanud õieti edasi mõeldagi.

Ta lebas liikumatult ja tundis ainult, et tal on siin hea. Peas surises paar klaasikest likööri, mille Hella oli ettevaatlikult enne jutu lõppu välja toonud, ja maailm paistis ütlemata optimistlikus valguses. Diivan oli pehme, Hella oli kena ja armas, tuba meeldivalt soe, väsimus suur, ja diivan oli pehme, ja Hella oli armas, ja kui hea, et see nii läks, ja...

Verner magas juba mõne minuti pärast karmides tingimustes

[illegible] und, niisugust [illegible] välja kõik teda [illegible]

[illegible] lakke, kuulates tei- [illegible] mille sekka kaikus [illegible] ja koguni meeldivat. [illegible] toas lamab mees, [illegible] Võõras mees. Ja [illegible] teineteisega üldse. [illegible] jumal tänatud. Kui [illegible] poleks ma teadnud, [illegible] on oodatud juba [illegible] osanud midagi [illegible] ta oli nii tagasihoidlik, [illegible] kui hakkas kirjeldama [illegible]

[illegible] võivad üldse niimoodi [illegible] Et nad inimesteks jäävad. [illegible] Või polegi? Võib-olla [illegible] inimeseks jääda? [illegible] nii palju inimlikkusest, [illegible] inimeste ümber sünni- [illegible] sõja ajal. Sünnivad [illegible]

Hella lamas ja vahtis [illegible] vastamata ning vas- [illegible] tahtis seda lõhkuda. Naine [illegible] midagi mehest, kellega ta [illegible] Kes see mees on? Ta rää- [illegible] rääkinud peaaegu midagi [illegible] v a r e m. Mis oli siis varem?

[illegible] kirjades, mõtles Hella. Aga [illegible] on teinud? Peeter [illegible] seda uskuda? Kas ma [illegible] raskustes õpid inimest [illegible] Ma tahaksin väga teda [illegible]...

Väsimus [illegible] sulgutas ta magama. [illegible] suur ratasümmargune [illegible] hakata, oli Hella [illegible] hiirvaikselt ja kuulatas. [illegible] hingetõmbed. [illegible] viimati sai end välja magada. [illegible] meel, et Tenno magas

edasi, ei ärganud koos temaga üles. Kikivarvul kõndis ta ü toa, riietus, peatus peegli ees, silus sõrmedega põski. Kas m meeldin talle? Tavaliselt heidavad mehed meeldivatele naistel pilke, millest pole raske nende soove ja ihalusi välja lugeda Üks teeb seda tagasihoidlikumalt, teine pealetükkivamalt. Ag silmist paistab see neil kõigil. T e m a silmist ei paistnud ei õhtul midagi. Äkki pole ma üldse tema tüüp? Tal olid küll min pildid, ma saatsin ju talle, valisin just niisugused, kus ma ole kõige rohkem enda moodi. Aga elav inimene on ikkagi hoopi midagi muud, ükski pilt ei anna elavast inimesest täit ett kujutust.

Kinnivajutatud ärataja plõksatas, Hella võpatas ja astu peegli eest kõrvale, nagu võiks see tema mõtteid avalikult ku lutama hakata.

Ta avas ettevaatlikult kõrvaltoa ukse ja möödus hääletul diivanist, püüdes Tennole mitte näkku vaadata — kui sed teha, ärkavad magajad harilikult kohe üles.

Köögis pesi ta ennast nagu pahandust teinud laps — vargsi ilma veesolinata, vähimatki müra tekitamata.

Uuesti oma tuppa jõudnud, pani ta ukse hoolikalt kinni j silmitses ennast jälle peeglist. Kas panna uus kleit selga? T võttis selle juba kapist välja, hoidis viivu käes ja hakkas si hääletult naerma. Tobuke. Nagu kooliplika. Mis tööl öeldaks kui ta astub äkki oma parimas kleidis uksest sisse, tavalise tööpäeval?

Hella riputas kleidi kappi tagasi.

Hommikusöögi valmis teinud, jäi ta nõutult seisma. Mee magas ikka veel. Kas ma peaksin ta üles ajama? arutas Hella Muidugi, võiks ka vaikselt ära minna, kirja lauale jätta, päev kohta juhtnöörid anda. Missugused juhtnöörid? Ei, see ei kõlba

Ületamatust piinlikkustundest vaevatuna peatus ta paari sammu kaugusel diivanist ja vaatas nüüd otse magajale näkku

Ärka, ärka ometi. Ärka!... Aga pilgu paljukiidetud mõju jäi seekord tulemata ja Hella seisis paratamatuse ees: ta pidi mehe äratamiseks resoluutsemaid vahendeid kasutama.

Ta avas juba suu, aga kimbatus hoidis teda tagasi. Kuidas hüüda? Ei saa ju öelda: kuulge (või kuule?), tarvis ärgata. Öelda «seltsimees Roodes» oleks niisama tobe. Kirjades... Neile mõeldes punastas Hella jälle. Kui ta peaks oma kirjade sõnu praegu siin silm silma vastas olles kordama, ei tuleks vist ainsatki silpi suust.

Lõpuks mõtles ta, et on ainult üks võimalus: hüüda meest nimepidi, sedasama nime pidi, millega ta oli teda kirjades kutsunud. Ta kogus julgust ja ütles poolel häälel:

enam, ei mingit kummardamist iga mundrikandja ees, ei tee[illegible] rivalmidust platnoide vastu. Lõpp. Ma olen vaba.

Tolle inimkõrvale kahtlemata kõige meeldivama sõna kord[illegible]mine peletas viimased varjud kiiresti selginevatest meeltest, j[illegible] kui ta toas särki selga tõmbas, vilistas ta juba tasakesi ming[illegible] lõbusat viisi.

Ka sellel päeval ei jõudnud nad oma asjadega kaugemal[illegible] Kui Hella õhtul töölt tuli, jätkus jälle laagrimälestuste heiet[illegible]mine — need näisid lõputud, imelik, kuidas iga pisike asi nüü[illegible] täpselt ja teravalt meenus! — ja kella kolme paiku mind[illegible] magama samuti nagu eelmisel õhtul: Verner heitis diivanil[illegible] Hella soovis talle head ööd ja kadus oma tuppa.

Aga seekord ei jäänud kumbki magama. Verner ristas käe[illegible] kukla all ja mõtles pingeliselt: kaua see nii kestab? Mis saa[illegible] edasi? See on ebanormaalne. Kuidas me kirjades nii avamee[illegible]sed, nii elavad olime? Mis siis nüüd on? Kas ta ei tah[illegible] mind? Kas ta on aru saanud, et ma ei sobi talle? Siis ole[illegible]ma lihtsalt külaline, kellel on aeg minema hakata, kui ei tah[illegible] võõrast lahkust jõhkralt kuritarvitada.

Hella pole ühegi sõnaga märku andnud, et ta üldse mäle[illegible] takski neid kirju. Kas see ongi märguanne? Võib-olla oota[illegible]ta, et ma taipaksin ise, et ma lahkuksin, ilma et me seda[illegible] teemat üldse puudutaksime?

Nii oleks ehk tõesti parem. Ilma ülearuste sõnadeta. Või ootab ta alustamist minult? See oleks õieti enesestmõistetav. Aga siis peaks tema ootus ju ometi kuskilt välja paistma, seda peaks reetma kas või mõni juhuslik pilk, juhuslik sõnake, juhuslik žest. Midagi niisugust polnud Verner seni märganud.

Verneril oli olnud naisi, oli kunagi ka peaaegu kindel pruut, kellega asi oli siiski juba enne arreteerimist pooleli jäänud. Aga kuus aastat elu keskkonnas, kus naised ei mänginud hoopiski mingit naiselikku rolli, olid muutnud ta jälle nagu kooliposiks, ebalevaks, kõhklevaks, abituks. Nagu peaks kõike uuesti otsast alustama, naisele lähenemist uuesti õppima hakkama.

Ei, mitte midagi julgustavat polnud ta Hella juures tähele pannud. Hella on lihtsalt taktitundeline, mõtles Verner, ootab, et ma saaksin ise aru, et olen siin üleliigne. Kui nii, siis olgu sellel juba homme lõpp. Ta läheb tööle ja mina kaon.

Kuhu? küsis mõistus. Kas poleks siiski parem avameelselt kõigest rääkida, paluda lihtsalt ulualust kuni mõne teise peavarju leidmiseni? Hella ei keelduks, ei, seda ta ei teeks.

Aga siis peaks Verner ka ära seletama, miks ta koju ei sõida. Igal inimesel on ju kodu, või kui pole seda, siis on

[illegible] Kas ta tohiks Hellale
[illegible] Verner Kivis-
[illegible] seda ei kahtlus-
[illegible] naine eriti, ta
[illegible] võidakse see välja
[illegible]

[illegible] võimalustele pani
[illegible] vaba elu alustada.
[illegible] Igavesti. Igaühe ees.
[illegible] kui nad jääksid tõe-
[illegible] mõeldav, see
[illegible] Ainult temale. Kui
[illegible] ühelgi juhul mitte.

[illegible] nii et kuklal hakkas
[illegible] Hellasse nende kahe
[illegible] teistsugune kiindu-
[illegible]

[illegible] umbes sedasama.
[illegible] tähelepanuväärne, kuid jahe.
[illegible] tema kujutlustest
[illegible] rääkida? See oleks
[illegible] teda välja ajada.
[illegible] ära. Hella oli
[illegible] päeva jooksul mehe vastu
[illegible] hoolitseda nagu iga-
[illegible] saanud kellegi eest hoo-
[illegible] ja suurem.

[illegible] Ka kõige lüürili-
[illegible] mõelda, kui olukorrad
[illegible] Tenno temast üldse ei
[illegible] kohe, juba eile,
[illegible] siin istuda. Või
[illegible] mõtteid ja jõudu
[illegible] talle ulualunegi?
[illegible] sugulased või kes tahes,
[illegible]

[illegible] rääkinud, mõlgutas Hella
[illegible] ta on kogu aeg neid
[illegible] lausa välja pressi-
[illegible] ka ise neid rääkida,
[illegible] et selle kõigega siis
[illegible]

[illegible] muutus veendu-
[illegible] alustavat kõnelust. Ja

tema ise, Hella, on selles süüdi. Kuidas ta mehe vastu võttis?! Nagu võhivõõra, nagu täiesti juhusliku külalise! Aga milliseid sõnu oli ta Tennole kirjutanud! Mida peab Tenno temast siis nüüd lõppude lõpuks arvama?

Kui mõtted väsivad, muutuvad nad lihtsamaks ja selgemaks. Hella loobus ennast vaevamast ja otsustas: hommepäev. Hommepäev, nagu ma töölt tulen, räägin temaga ise. Võtan end kokku ja räägin. Kindlasti.

Uuel hommikul hüüdis Hella juba märksa julgemalt Tenno nime. Ja Verner omalt poolt ei kohkunud sellest enam.

Nad einetasid, vestlesid pealtnäha kergelt ja lõbusaltki ning ütlesid teineteisele rõõmsa näoga: nägemiseni õhtul. Nägemiseni siis õhtul.

Kui Hella lahkus, ootas Verner viis minutit ja tõusis siis kõhklemata. Ta hoidus vaatamast kõigele sellele, mis temast maha jääb. Ta läks esikusse, tõmbas saapad jalga ja vatikuue selga. Midagi oma siia ei jäänud, midagi võõrast ta kaasa ei võtnud. Nagu tuli, nii ka läheb — käed taskus. Ta avas ukse, astus trepikotta ja tõmbas hetkegi viivitamata snepri kinni — et poleks enam mingit võimalust oma otsust muuta. Ning jäi ukse taha trepile seisma, terav kahjutunne südames. Kas ta poleks siiski võinud...?

Ta muigas tigedalt ja hakkas trepist alla minema. Maha sentimentaalsus ja saamatus! Välja siit. Õues mõtleme. Küll me leiame endalegi kuskil koha.

Ta jõudis ainult kümmekond astet allapoole. Esimesel trepimademel nägi ta Hellat alt ümber käänaku tulevat. Nad seisid vastamisi. Hella oli mingid paberid koju unustanud ja tagasi pöördunud.

Verner tundis, kuidas ta nägu, kogu keha õhetama ja hõõguma hakkas. Miks pidi veel see kah juhtuma? Kas ta ei oleks võinud paar minutit varem väljuda?

Hella silmad olid suured ja hirmunud. Küsimusi polnud tarvis, kõik oli selge. Ainult kolm sõna pillas naine peaaegu sosinal:

«Kuhu nüüd, Tenno?»

Verner ei vastanud, ta vaatas neisse suurtesse ja hirmunud silmadesse. Vaatas nii kaua, kuni Hella võttis tal käest kinni ja hakkas koos temaga sõnatult ülespoole minema.

5/

Verner otsis tööd.

Hella arvates olnuks õigem ennast kõigepealt tema juurde sisse kirjutada, aga see polnud võimalik. Ja kui nad lõpuks leidsid Hella tuttavate kaudu sissekirjutamiseks koha otse Tallinna piiri taga Saue vallas, selgus äkki, millisesse nõiaringi oli oma aja ausalt äraistunud mees sattunud: keegi ei kirjutanud teda enne kuhugi sisse, kui tal on töökoht, ja tööle ei võtnud teda keegi enne, kui ta on kuhugi sisse kirjutatud.

«Kuidas?» ei saanud Verner miilitsajaoskonna passilaua neiukese jutust aru. «Mis ma pean siis tegema?»

«Otsige töökoht, siis kirjutame sisse.»

Ja juba esimeses asutuses, kuhu Verner ennast pakkuma läks, öeldi sedasama, ainult teistpidi sõnastuses.

«Otsige elamispind, kirjutage ennast sisse, siis võtame tööle.»

Verner käis veel paaris kohas õnne proovimas ja hakkas ühe tehase kaadriosakonnas lõpuks vihaselt naerma. Kaadriinspektor, iseka näoga mees kahe medalilindiga kuuetaskul, kortsutas kulmu.

«Mis siin naerda on?»

«Öelge siis parem kohe, et kadugu ma sinna tagasi, kust tulin,» vastas Verner.

«Ärge minge jämedaks!»

«Kena jämedus. Kirjuta ennast sisse, siis võtame tööle. Mine tööle, siis kirjutame sind sisse. Mis teie minu asemel teeksite?»

«See ei puutu minusse. Mina täidan eeskirju.»

«Kummalised eeskirjad.»

«No teate, teil poleks maksnud midagi n i i s u g u s t teha, et te s e a l pidite olema!»

«Ma istusin valekaebuse pärast,» pahvatas Verner.

«Ah soo? Muidugi! Seda ütlevad kõik.»

«Sõitke siis seenele,» vastas Verner järsult ja lahkus, vihast punaseks läinud inspektorile enam pilkugi heitmata. Kui ta oli juba uksest väljas, tähendas inspektori abiline, noor kaneelivärvi juustega tüdruk:

«Sihukesed nad on. Temataoline laagrielanik peaks õnne tänama, et temaga üldse räägitakse. Aga tema läheb veel ülbeks!»

«Vähe sai raiskadele antud,» sülitas inspektor siira vihaga. «Kuus aastat!... Kakskümmend viis oleks pidanud väänama! Siis oleks õhk puhas.»

«Jumala eest,» oli tüdruk nõus.
Verner käis veel paaris kohas, sai igalt poolt sellesama pilaatusliku vastuse ja läks lõpuks miilitsaosakonda tagasi.
«Teate mis?» ütles ta teda õpetanud neiule. «Kas te ei saaks mind siiasamasse sisse kirjutada? Mõnda arestikambrisse või nii?»
«Mis see tähendab?» solvus neiu.
«Saba lahti, nokk kinni, nokk lahti, saba kinni,» vastas Verner.
Neiu kuulas ta ära, vangutas osavõtlikult pead.
«Seadus on selline, ma ei saa midagi teha.»
Selleltsamalt neiult sai Verner viimaks siiski asjalikku nõu, mis näitas, et kaasaegne nõukogude rahvatarkus ei eksi: seadus on nagu telefonipost — üle hüpata ei saa, aga mööda minna küll. Tal soovitati leida asutus, mis annaks välja tõendi, et on nõus teda tööle võtma, kui miilits ta sisse kirjutab. Seesuguse tõendi alusel lubas neiu registreerimisasjad korda ajada.
Niisuguse koha leidmine polnud kerge. Lõpuks jõudis Verner taksoparki. Ja ennäe, seal tuligi juhus talle appi — taksojuhtidest oli parajasti kibe puudus. Mõningase kõhklemise peale kirjutati talle soovitud tõend välja.
Paar päeva hiljem võttis ekspluatatsiooniosakonna juhataja Verneri kui uue töölise vastu ja korraldas talle koguni pargi õues väikese eksami.
Juhataja oli kuivetanud mees, nägu täis vistrikke, mida ta alatasa hõõrus. Pintsakurevääril oli tal tühi, aga Verner oli juba kaadriosakonnas kuulnud, et Karl Sumbergil on Kuulsuse orden ja tema teisi aumärke ei jõuagi üles lugeda. Pead hoidis ta veidralt ühele küljele viltu, ilmselt oli seegi sõja tagajärg. Niisugune mees vaatab minutaolisele kindlasti nagu sõnnikule, mõtles Verner pessimistlikult, ta tuju langes.
Sumberg jälgis, kuidas Verner tegi hoovil autoga mõned üsna osavad manöövrid, ja noogutas rahulolevalt.
«Läheb korda,» ütles ta. «Ärge pange sihukest kontrollimist pahaks, siin käib igasugu selle. Load on, aga masinast ei tea mõhkugi. Autosid ei ole nii palju, et neid igaühele lõhkuda anda. Kuidas teil lubadega on, neid vist muidugi enam pole? Noh, selle asja ajame korda.»
Tema jutt kõlas julgustavalt, aga Verneri suu ümber kõverdus tusane kurd. Mingi totter valekaebus, vana perekonnavaenlase visatud kivi, oli ta eluajaks märgistanud. Kellele pidi ta seda rääkima? Kes oleks teda uskunud? Igaüks püüdis nii juurdlustel ka lausa fakte tagasi ajada, miks pidi nüüd keegi arvama, et just tema räägib tõepoolest tõtt? Ja samas sünges

...ta hoopiski: kas ta on nii ruttu kõik unustanud? Ta polegi ... valekaebuse alusel vangimõistetud Verner Kivistik, vaid ... reeglipäraselt karistuse saanud ja selle ära kandnud ... Roodes — mees, kes oli «sakslaste heaks töötanud» ja ... polnud õigust kedagi ülekohtus süüdistada. Isegi seda ... teadnud ta, milles see «sakslaste heaks töötamine» seisis.
Sumberg silmitses teda ja arvas mõistvat, millised mõtted ... ees seisva mehe peas liikusid.
«Pidage meeles üht asja,» ütles ta järsult. «Minul ei ole ... minevikuga tegu. Sõjast on varsti seitse aastat. Teie karis... on kantud, ja et ta oli üsna pisike, see näitab, et te pole ... tõsisemaga hakkama saanud. Mina ei vahi teie pabe..., ei hakka ennast tindiga määrima. Aga teid ma vahin, ... nagu kull. Ja kui te mingi sigaduse teete, saate pähe ... iga teine. On selge?»
«Jah,» vastas Verner masinlikult. Sumbergi sõnad olid kosu... ja väärisid ilmselt uskumist, aga mis aitas see usk ini..., kes tundis äkki täie selgusega, et ta ei saa ennast isegi ... kaitsta, ausalt õigustada — surnud ei räägi ju. Ja tema ... surnud, lootusetult surnud. Tenno Roodes... Roodesel pol... enda kaitseks midagi öelda.
«Siis vormistage ennast tööle ja tulge homme hommikul ..., vaatame, mis nende lubadega annab teha.»
Ta kirjutas Verneri ringkäigulehele resolutsiooni ja ulatas ... tagasi.
Kui Verner oli juba mõne sammu eemaldunud, peatas teda Sumbergi hüüatus:
«Hei! Pidage veel natuke. Kuidas teie nimi oli — Roodes?»
«Jah.»
«Kuulge, ma tundsin kunagi üht Roodest. Veel enne sõda. Kuidas teie eesnimi on?»
Sumberg nägi imestusega, et äsja tööle palgatud autojuhi silmad muutuvad veidralt väikeseks, taganevad nagu koobas..., lähevad tumedaks, koguni nagu hirmunuks.
«... Tenno.»
«Tenno... See Roodes oli Karl — nagu minagi. Võib-olla ... sugulane?»
«... Ei, ei tea.»
«Nojah, ühenimelisi on ju palju. Hea küll.»
Verner pöördus uuesti ja eemaldus. Sumberg raputas talle järele vaadates pead. Laagri mõjud, arvas ta, olen ju kuulnud, kuidas seal on... Kuradi jamps on see elu. Poisi nii maatasa ..., et iga uuriv küsimus paneb kahvatama ja värisema. Midagi erilist ei saa tal ju tõepoolest hinge taga olla, kuus aas-

tat, seda anti ainult muuseas, sageli mitte millegi eest... K
midagi tõsismat seljataga, see juba nii kergesti ei pääsen
Huvitav oleks muidugi teada saada, mille eest ta istus. A
hoidku taevas küsimast, peab veel ei tea kelleks, arvab, et ha
takse jälle uuristama. Las töötab, küll töö ise näitab, mis m
ta on. Pealtnäha äratab igatahes usaldust.
Sumberg lõi käega ja läks garaaži.

«Ühenimelisi on ju palju», mõtles Verner kangestunud jal
del kontori poole astudes. Ta hoidus tagasi vaatamast või kiir
tamast. Teadmatult võtsid ta sammud sisse selle harjunud v
girütmi, millega kolonn teda saatvate konvoeerijate vahel ed
marsib.

Ühenimelisi on ju palju. Ka Roodese-nimelisi. Aga Ten
Roodeseid kindlasti mitte. See eesnimi on kaunis haruldane.
tundis järsku viha mehe vastu, kelle pärandit ta endaga kan
Miks kuradi pärast ei võinud sa olla Jaan või Jüri või Mih
Roodes?

Ta vormistati sõna lausumata tööle, ainult töötõendit k
andes pidas kaadriosakonna ülem vajalikuks lisada:

«Olge siis... tubli töömees. Sellest oleneb teil edasp
kõik...»

M i n u l. Et te seda ikka peate rõhutama.

«Püüan,» vastas Verner võimalikult rahuliku ja kuul
häälega ning pani ukse enda järel kinni.

Ei, kulla mees, sellest ei olene kaugeltki kõik. Kõik ole
hoopis sellest, kas mind kohtab lähemas tulevikus keegi,
on varem tundnud T e n n o Roodest. Siis ei aita mind töö
miski muu. Siis algab teekond sinna, kust äsja tuldud.

Verner mõistis äkki, kui väga oleks vaja rohkem teada
lisest Tenno Roodesest. Ja niisama hästi mõistis ta, kui võim
on raudtee äärde maetud mehe minevikust midagi teada saa

Paar päeva tagasi oli Hella tahtnud kuulda tema lapse
vest. Ta oli viivuks jahmatanud, siis aga omaenda nooruse
gusid rääkinud. Ainult venna oli ta igaks juhuks maha sala
öelnud, et tal pole kedagi peale paari väga kauge sugulase,
teda kindlasti õieti enam ei mäletagi.

Hella oli teda haletsenud, oli tõotanud asendada talle k
neid, kellest ta oli ilma jäänud. Sellega oli küsitlemine esia
piirdunud, sõjani ja sõjaajani polnud nad veel jõudnud. A
küllap nad jõuavad — selleski asjas peab valitsema sel
Pole kaugel silmapilk, mil tuleb aru anda kõigest: ka sel
mille eest Tenno Roodesele mõisteti kuus aastat vabaduse

... tööparanduslaagris. Töö-p a r a n d u s-laagris. See oli
... irvitus. Aga ikkagi — mille eest? See küsimus võis Hella
... langeda iga päev, iga tund. Seesama muidu üsna süm-
...tse olemisega Sumberg võinuks seda täna ka küsida. Ja
Verner poleks osanud nii äkki midagi vastata.

Verner ei läinud koju, ta pöördus Tõnismäel vasakule, kõn-
... üles Toompeale vanade majade rägastikku ja mõtles läbi
... üksikasjad.

Tema kodulinnas olid paljud autojuhid töötanud sakslaste
...tustes. Piirkonnakomissariaadis, komandantuuriski. Kas sel-
... piisas, et neid hiljem isamaa äraandmise eest vangi
...? Või oli see koguni liiga suur süütegu, et ainult kuue
... välja tulla? Mille eest mõisteti õieti inimestele nii
...kesi karistusi?

Asja sisuline iroonia pani ta tigedalt muigama. V ä i k e s i.
... aastat on v ä i k e karistus. Proovige ära istuda, siis
..., kui väike ta on. M i n a olen proovinud, mina tean.

Omakaitselased said viisteist kuni kakskümmend viis. Saksa
...väes olemise eest «premeeriti» kümnest aastast alates. Aga
...lle eest anti nii «tibatillukesi» karistusi?

«Töötas sakslaste kasuks.» Kuradi ilus sõnastus. Kõik, kes
... okupatsiooniajal siin, pidid nii või teisiti sakslaste kasuks
...tama, välja arvatud mõned üksikud põrandaalused tegelased
... Nõukogude tagalast siia alla heidetud luurajad. Isegi Ver-
... kodulinna nahavabriku töölised, kes tegid sakslastele saa-
..., isegi raudteetöölised, kes parandasid teed ja hoidsid seda
..., et Saksa ešelonid võiksid takistamatult sõita, saatjaks
... poole kleebitud plakatid «Räder müssen rollen für den
...!» — kõik töötasid sakslaste kasuks, kõik. Ja kuigi mõni
...kuulaja omal ajal esitas totra küsimuse — miks te siia
...? —, ei väärinud see isegi vastamist: evakuatsiooniga ei
...lnud neljakümne esimese aasta kohutavas taganemises
... keegi, vähemalt tsiviilelanikkonna evakuatsiooniga mitte.
... vaevalt oleks selle evakuatsiooniga kaasa mindudki, kui ta
... toiminud, inimestel on juba kord selline loomus, et nad
... oma kodumaalt naljalt lahkuda.

Nii et sakslaste kasuks töötasid kõik. Kus asus siis see maa-
... piir, millest üleastumine lubas inimese tegevust lugeda
...miseks, karistuse vääriliseks?

See piir oli olemas, kindlasti oli. Või oli ta igal üksikul
... üsna meelevaldne, olenes iga üksiku uurija individuaal-
... suhtumisest — nii nagu oli tol ajal ju tegelikult meelevald-
... kogu juurdlusorganite töö üldse. Kuidas siis muidu võidi ini-

mesi valekaebuse või lihtsalt näpuga näitamise peale ilm pikemata vangi mõista?

Aga juriidiliselt fikseerituna pidi see piir kuskil kindlas olema.

Kus?

Kas piirkonnakomissariaadile puude vedamine oli karistu väärt?

Kas see, kui inimesed kuskilt ettevõttest mõnikord mitme päevaks autodega Saksa komandantuuri käsutusse kamanda oli nende hilisemaks karistamiseks küllaldane alus?

Mida see neetud Tenno küll tegi?

Olnuks aega piisavalt, oleks Verner asja siit või sealt varg uurida võinud. Aga aega ei olnud, küsimus «mille eest?» ku mitas pea kohal juba täna, iga minut. Võõrastele võis lihts keelduda vastamast, Hellale mitte.

Mobilisatsioon? Ei, sellest oli Roodes vabastatud, niipal oli ta jõudnud Vernerile rääkida. Verner ise jäi neljakümn esimesel mobilisatsioonist meelega maha. Ta vedas ja ved igasugust kraami, kuni tuli tema kord minna, siis putkas t lihtsalt maale ja mõne päeva pärast oli rinne üle läinud. Te polnud poliitik, ta lihtsalt ei tahtnud sõdida, ei tahtnud minn oma maalt kaugele jumal teab millistesse steppidesse v taigadesse. Ta tahtis olla siin, omal maal. Ja tegi ka saksla ajal kõik, et mitte sõjaväkke sattuda. See pole meie sõda, ütl sid tuttavad ümberringi, mis me topime ennast suurte riiki arveteõienduse vahele, kannatada saame ikka meie. Nii läkski kel polnud sakslaste mobilisatsiooni eest kuhugi peitu puged see sai hiljem kümme aastat.

Mille eest? Aga kui võtta aluseks lihtne eeldus, et ka Ro des vangistati valekaebuse põhjal? Et teda süüdistati igasu asjades, milles ta tegelikult süüdi polnud? Ja et tema käsi o lõpuks käinud niisamuti nagu tollel mehel, kellele uurija he südamlikult ütles: aastat viis saad, sa pole ju sittagi teinud.

Nii ongi kõige õigem. Valekaebus. Siis ei tarvitsegi pär täpselt teada, mida see kaebus sisaldas. Võib öelda, et ko aeg pressiti peale, et räägi, mida sa okupatsiooniajal teg tunnista üles, me teame kõik, ja nii edasi ja nii edasi — na see tollal tõepoolest käis. Ja küllap kasutati sama meeto veel nüüdki.

Verner sumas nagu udus, kombineeris ja arvutas, kaal ja vaagis ja jäigi viimaks selle versiooni juurde pidama.

Siinsamas sajanditevanuste tummade müüride vahel sünd Tenno Roodese uus elulugu.

Neljakümne esimesel aastal mopi ajal oli ta haiglas.

Sakslaste ajal töötas autojuhina.

Vahetevahel komandeeriti ta nädalaks või teiseks sakslaste käsutusse, vedas nende kraami, mida kõike, ei tea.

Siis tulid Nõukogude väed, keegi tundmatu vihavaenlane kaebas tema peale.

Ja oligi kõik.

Verner astus palju kergema südamega mäest alla, aimamata, kui palju üksikasju, pealtnäha tähtsusetuid detaile tuleb tal veel nii-öelda jooksu pealt aina juurde mõelda.

Hella oli juba koju jõudnud, istus toas ja ootas, nägu sisemisest pingest moondunud. Meest nähes ohkas ta kergendatult.

«Ma kartsin juba, et...»

Ta ei lõpetanud lauset, aga selle mõte oli niigi selge.

Verner elas Hella juures juba kolmandat nädalat. Igal õhtul olid nad kartnud miilitsakontrolli, see oli noil aegadel üsna tavaline nähtus, aga seni polnud tuldud, keegi ei paistnud Verneri siinviibimise vastu huvi tundvat.

Nüüd muutus asi märksa lihtsamaks: ta saab ennast teisele poole Tallinna piiri sisse kirjutada, see on siinsamas, ta võib alati öelda, et on Hella juures külas ja lahkub kohe, hädakorral võib ta mõne öö seal maal veetagi, nii oli algusest peale kokku lepitud. Kõige tähtsam, et ta on kusagil hingekirjas.

Miilits tuli siiski. Ta tuli kolm päeva pärast seda, kui Verneri ajutisse passi oli löödud sisseregistreerimise tempel.

Aeg oli õhtuselt hiline, Hella ja Verner istusid diivanil ja vahetasid õrnusi, millest selles armastuse faasis iialgi ei tüdineta. Helistamist kuuldes võpatas Verner sirgu ja kahvatas. Hella istus viivu liikumatult. Helistamine kordus.

«Mine vaata...»

«Ma kuulatan,» ütles Hella tasa ja hiilis kikivarvul esikusse. Ukse tagant ei kostnud midagi. Ka Verner ajas end püsti, lähenes esikule. Alles kolmanda helistamise järel kuuldus trepikojast naisehääl:

«Tehke lahti, majavalitsus ja passikontroll.»

Hella vaatas vilksamisi mehele. Toas põles tuli, aken oli peaaegu katmata, teeselda polnud mõtet. Ta avas ukse — ja ärdus ikkagi kohkumisest, nähes mundris miilitsameest.

«Kas võib?» küsis noor ja lõbusa näoga militsionäär.

Hella astus tummalt kõrvale.

Militsionäär tuli sisse, lükkas mütsi kuklasse ja vabandas:

«Hiline aeg, aga pole midagi teha, meie töö on selline. Teie dokumendid palun.»

Hella tõi passi, Verner ulatas noormehele oma ajutise paberi. Militsionäär avas selle, vaatas sisse ja vilistas tasakesi.

«Teil on Tallinnas elamine keelatud.»

«Ma ei elagi siin, olen külaskäigul.»

Noormees vaatas muiates Verneri toatuhvleid, avatud särgi kaelust ja õlgadele heidetud hommikumantlit, pööras siis pilg Hellale. See pilk vihastas millegipärast Vernerit, ta raius jä sult:

«See on minu pruut, me abiellume paari päeva pärast.»

«Tasem, tasem,» noomis militsionäär. «Ma usun teid.»

Ta piidles veel kord Vernerit ja ütles siis tõsinedes:

«Vaat mis. Asi on selge. Et te olete siin külas, selle mu nasjutu jätame teiste jaoks. Kui te abiellute, kas kolite si mõlemad maale või? Või hakkategi lahus elama?»

Hella ja Verner vaikisid.

«Niimoodi. Mina olen selle piirkonna volinik. Minupära elage siin. Mina saan aru. Aga pidage meeles: kui mõni maj elanik kaebab, pean ma teid jalamaid välja tõstma ja Talli nast eemaldama. Selge?»

Ta uuris veel kord Verneri passi ja lisas:

«Nii et soovitan teistele elanikele mitte silma torgata, mit riidu minna. Teid on mingi ime tõttu sisse kirjutatud ot Tallinna piiri taha, ma ei tea, kuidas see teil õnnestus, j pole minu asi. Aga kui ma teid miilitsasse viin, siis leitak teile teine koht — nii kaugel Tallinnast, kui eeskirjad et näevad. Sada kilomeetrit. Saite aru?»

Verner noogutas.

«Siis nägemiseni. Või — ptüi! — jumalaga. Rohkem m teid näha ei taha, vähemalt siin mitte.»

Noormees lõi käe kõrva äärde ja väljus koos majavalitsu naisega.

Hella seisis mõnda aega vaikides äsja suletud ukse naj ja puhkes siis nutma. Verner tõmbas ta õrnalt uksest eema ja talutas tuppa.

«Kõik läks hästi. Paremini poleks võinud minnagi. Ä nuta, sa pead rõõmus olema.»

Hella kergitas käed näolt ja vaatas talle märgade silm dega otsa.

«Just sellepärast ma...» sosistas ta ja kattis näo uues

Verner silitas mehaaniliselt naise pihta ja tundis, et tema ärevus hakkab alles nüüd tasapisi järele andma.

Vangielust külgekleepunud kompleksid on kohutavalt vis taganema. Iga äsja vabanenud inimene — kui ta pole paad nud kurjategija — võpatab militsionääri nähes ja läheb parem meelega teisele poole tänavat. Taksoga ringi sõites tuli Vern ril paari päeva eest kaks meest kohaliku julgeolekukomit

majja viia. Kui nad aadressi nimetasid, võpatas Verneri käsi nii, et ta pillas süütevõtme maha ja sai seda kaua istme alt taga ajada. Ja maja ees seistes, kuni mehed arvet maksid, püüdis ta mitte maja poole vaadata.

Nüüdki oli militsionääri nägemine tal südame pekslema pannud.

Ta võttis käe Hella ümbert ära ja otsis endale sigareti.

«S e d a ma ei taluks...» ütles Hella tasa.

Verner tõmbas paar sügavat sõõmu ja pigem vihastas kui rõõmustas kujunenud lahenduse üle. Ta vastas ootamatult ükskõikselt, isegi pisut brutaalselt:

«Talud küll. Inimene talub kõike. Meile ainult tundub, et me ei talu — niikaua, kuni me veel ei seisa sündinud fakti ees.»

Hella erutus oli õnneks liiga suur, ta ei märganudki mehe tooni jahedust ning vastas otsekohe:

«Mina ei talu. Usu või mitte, aga ei talu. Sina oled kõik, mis mul on.»

Ta kuivatas silmad ära ja ütles südamest:

«Issand, kui hea, et sulle ei antud kümmet või viiteistkümmend aastat...»

Ja hämmastus oma sõnade mõjust: mehe nägu muutus tuhkhalliks.

«Mis on?» karjatas Hella kohkudes.

Verner võttis end kohe pihku.

«Ah, närvid,» vastas ta naeratada püüdes. «Ma ärritasin ennast vist rohkem, kui algul arvasin.»

«Või veel!»

Hella tuli ja surus end tema vastu.

«Mitte kellelegi ma sind ei anna,» sosistas ta ägedalt. «Mitte kellelegi, mitte kunagi! Said aru?»

Kas see on alati sinu anda? mõtles Verner mornilt.

Järgmine päev oli laupäev, nad sõitsid õhtul maale. Sinnasamasse Tallinna piiri taha, kuhu Verner oli sisse registreeritud. Oli tavaline õhtu kaetud laua ääres, needsamad laagrijutud, mida kõik põnevusega ja haudvaikselt kuulasid.

Peretütar, napilt kahekümneaastane romantiline blondiin, vahtis Vernerit lausa jumaldavate silmadega. Verner märkas seda ning süngestus, püüdes küll kõigest väest oma meeleolu muutust varjata.

Te vahite mind nagu mõnd kangelast, mõtles ta sarkastiliselt. Milles see kangelaslikkus seisab? Et ma jäin ellu, tulin

tagasi? Et ma olen palju kannatanud, hirmus palju, nagu arvate? Aga kas kannatamine teeb inimese kangelaseks? K see, et mul oli lihtsalt tugevam tervis kui mõnel teisel, et pidasin vastu — kas see teeb minust siis nüüd kangelase?

Ka laagris o l i kangelasi. Seal oli isegi Nõukogude Li kangelasi. Muidugi, Kuldtähte nad seal rinnas ei kandnud, oli neilt ära võetud. Aga paljud olid kangelased ka laa ris. Mis mõttes? Teie ei saaks sellest aru. Küllap tuleb kus nii mõnigi, kes on laagrist tuhande kilomeetri kaugu mööda käinud, võtab kätte ja kirjutab kah lugusid laagri kangelastest. Aga niisugust kangelaslikkust nagu nende tudes pole laagris kunagi olnud. Ja pole vajagi. See pol kangelaslikkus, vaid... rumalus.

Nüüd te vahite mind nagu kangelast. Ja mul on vastik. ei tea sedagi, et mina pole üldse mina. Et minu kangelaslik lõi värisema ainuüksi mõtte ees, et ma peaksin oma viist aastat tõepoolest ära istuma. Et ma kartsas hullupööra kart neid kuut aastat, mis mulle veel lubati, kui ma ei reeda naist, kes mu kirjad välja viis. Midagi te ei tea. Te kuul ammuli sui ja silmad kahekorra minu jutustusi, korrutate mõttes kahega ja kolmega ja viiega, et asi oleks v e e l hir sam, v e e l põnevam, ja arvate, et ainult kangelane võib gustest olukordadest elavalt välja tulla. Oh ei. Kangelased h kuvad sellistes olukordades tihti. Välja tulevad need, kes on ved ja tugevad ja kavalad, kellel on kangem elutahe. Nük ja riugastega on rasketest olukordadest kümme korda rohke inimesi välja tulnud kui kangelaslikkusega.

Mul on sellest villand. Ma jäin ellu, sest mul vedas.

Sattusin haiglasse tööle, sain juhuslikult isegi platnoide heale jalale ja nii edasi.

Mis kuradi kangelaslikkus see on?

Majarahvas ja Hella panid ta süngeks tõmbumist sii tähele, kandsid selle karmide mälestuste arvele ja vaiki veelgi suurema pieteedi ning aukartusega.

Perenaine kiirustas kooke pakkuma — olge head, oma kü setatud, ega nad teab mis ole, aga...

Peremees kallas kähku klaasid täis — noh, sõbrad, joo selle peale, et meie väike eesti rahvas peaks ka edaspidi sama kangelaslikult vastu ja jääks ikka vapraks ning ülla

Ainult pêretütar istus ja vahtis aina Vernerit oma öökul silmadega, nii et seda tähele pannud Hellast käis isegi ker kiivuspuhang üle.

Kõik lõpeb kord, ka see õhtu sai otsa, külalised pan magama.

Verner lamas selili laias naftaliini järgi lõhnavas voodis Hella kõrval ja mõtles, et niisugune voodi ja see lõhn tuletab lapsepõlve meelde — kui ta emaga vanaema juurde külla sõitis, olid seal just niisugused naftaliini järele lõhnavad tekid. Imelik, et seda lõhna esineb ikka veel...

Ta oli väsinud, väga väsinud. Päev oli olnud pingutav, veel pingutavam see õhtu siin, see totter kangelase etendamine vastu tahtmist.

Verner sulges silmad, ta käsi puutus vastu Hella sooja külge ja see puudutus tegi head. Verner asetas sõrmed naise puusadele, püüdis teda enda vastu suruda.

«Jäta, hulluke!» sosistas Hella ägedalt. «Siin kostab ju kõik läbi!»

Verner muigas, tal polnudki mõttes muud kui naist lihtsalt korraks enda vastu pigistada, tunda tema lähedust, hingata tema naha lõhna. Ta tegi, nagu kuulaks sõna, libistas käe kõrgemale, kuni see jäi pidama Hella rinnale.

Kõik oli vaikne, ka teistes tubades oli kobistamine lõppenud. Verner lamas ja lamas ja hakkas pikkamööda jõudma sellesse kindlate piirideta maailma, mis asub kuskil une ja ärkveloleku vahel ja mida iialgi ei õnnestu täpselt tunnetada.

Siis tegi teda äkki tähelepanelikuks vaikne mürin. See paisus, muutus tugevamaks. Verner tardus. Ikka selgemini kuulis ta rongirataste tümpsimist: ratataa, ratataa... Kogu ta keha tõmbus pingule, ta püüdis hirmutavat painajat eemale peletada, aga asjata. Rattad tümpsisid, tagusid, vasardasid üha valjemini. Veel valjemini. Veel. Ratataa, ratataa, ratataa. Mürin tugevnes, tungis peale, sööstis otse Verneri poole, lämmatas, muserdas, kägistas...

Kogu jõudu kokku võttes kisendas Verner jubeda, lämbuva häälega.

Hella kiljatas, viskus nagu vedrust istukile, siis püsti põrandale. Toas süttis tuli.

Mees istus keset voodit, hoidis mõlema käega oma kaelast kinni ja vahtis leekivate silmadega Hellale otsa.

«Mis see on?»

«Mis asi? Mis, Tenno???»

Rataste tümpsimine ei lakanud, see kostis edasi, ühetooniliselt, enda alla matvalt.

«Mis see on?» karjatas Verner.

«Mis, jumal hoidku?»

«Kas sa siis ei kuule???»

Hella näole ilmus järsku arusaamine ning samas hirmunud võõrastus.

«See on ju rong... Me oleme ju natuke siinpool Pääskül raudtee läheb siitsamast mööda...»

Samas huilgas veduri vile Hella sõnu kinnitades.

Verner ahmis õhku ja laskis käed alla langeda.

«Ma nägin und,» pomises ta tuimalt. «Vastikut und...

Hella silmitses teda kaua ja tõsiselt.

«Su närvidega on midagi halvasti, Tenno,» ütles ta ett vaatlikult, nagu kobades. «Sa peaksid vist arsti juur minema...»

6/

Mitte väga palju inimesi, oli Verner Hellat palunud. Mi väga palju. Ja Hella oli lubanud pulmaliste nimekirja piira nagu vähegi võimalik. Aga kui see nimekiri valmis sai, o selles ikkagi kolmkümmend inimest ja Hella ei osanud ena kedagi maha tõmmata.

Sugulased. Hästi, Verner sai aru, et nende eest pole pääs Aga milleks kõik need töökaaslased ja muud tuttavad?

Hella vaatas talle võõristades otsa. Pulmad! Ainulaad sündmus elus. Sündmus, mis ei kordu enam iialgi — vähem oleme me kõik oma pulmapäeva hommikul selles kindlad. K ei pea siis sellesse ainulaadsesse sündmusse mahtuma n palju pidulikkust kui iganes võimalik?

Verner vaikis ja vaatas maha, et Hella ei näeks tema sil pahameele ja hirmu sädemeid. Ta tundis tohutut kiusatu naisele kõik ära rääkida, et see teda viimaks ometi mõista Aga hirm oli liiga suur. Keegi ei teadnud tema saladust. Ain Mängija ja Naistekütt, kaks platnoid, kes olid siit nii kaug et nende olemasolugi tundus ebareaalne ja uskumatu. Nem ei võinud ohtlikud olla. S i i n ei teadnud keegi midagi — eg tohtinudki teada. Vähemasti praegu mitte ja veel väga, vä kaua mitte... Kõik oli veel liiga värske, liiga värske oli k mälestus neist aastatest, mis ei tohtinud korduda, mitte iialg

Ei, mitte üks sõna. Kuigi see tähendas, et tuli Hellale al vanduda, tuli ära kannatada kõik need kolmkümmend inime kellest Verner ei tundnud peaaegu kedagi.

Jumal tänatud, keegi neist ei tundnud ka teda. Või siisk Juhus mängib ainult raamatutes väikest osa, sellised o mängureeglid. Tegelik elu ei tunnista mingi mängu reeglei ta võib serveerida niisuguseid juhuslikke kohtumisi ja kokk

sattumisi, et tahaks lausa karjuda: ei, see pole võimalik, nii ikka kah ei saa!

Aga on võimalik. Kõik võimatused on elus võimalikud — ka kõige võimatumad.

Verner luges oodatavate külaliste nimesid mitmendat korda, veenis ennast üha uuesti, et nende seas pole ainsatki tuttavat. Aga kui nad olid perekonnaseisuaktide büroost registreerimiselt lõpuks jõudnud, Hella üliõnnelik oma autos kortsu läinud valges kleidis, siis tundis Verner ärevat ootust nagu enne otsustavaid sündmusi.

Kartused olid muidugi asjatud, kõik tulijad olid absoluutselt võõrad, ei meenutanud kedagi ega midagi.

Pulmad kulgesid nagu pulmad ikka — toostid, kõned, «kibe, kibe!»-karjumised, liialdusteni südamlikud õnnesoovid. Ja nagu alati, lagunes esialgu ranges pidulikkuses kokkuhoidnud seltskond pärast esimesi mitte just venitamisi võetud napse peagi väiksemateks pesakondadeks laiali.

Verneri ja Hella ümber koondus kümmekond inimest, peamiselt Hella varasemad või hilisemad sõbrad ja sõbrannad. Uudishimu käis kõrgelt, Verner märkas järsku, et juba ta jutustab jälle n o i s t aastatest s e a l, et kõik kuulavad pingeliselt ja et isegi Hella, kes on paljusid lugusid juba korduvalt kuulnud, vaatab talle särasilmselt ning õnnelikult otsa ja kuulab, kuulab, kuulab, nagu saaks ta alles nüüd teada, millist elu tema värskeltküpsetatud elukaaslane on viimastel aegadel alalõpmata heideldes ja kangelaslikkust ilmutades elanud.

See oli läila, Verneri tuju hakkas langema ja ta üritas juttu lõpetada. Aga kohe vaatas Hella talle etteheitvalt otsa ning andis küllaltki selgesti märku: ära ole külaliste vastu ebaviisakas.

Kesköö paiku läks asi lihtsamaks, rahvas jäi rohkem vinti ja kaotas esialgse keskendumisvõime ning -soovigi. Siin-seal puhkes enam või vähem lärmakaid laulukoorutamisi, hakati tasapisi unustama, milleks siia üldse kokku on tuldud.

Ühel niisugusel üldise kära hetkel, mil keegi ei pannud Hellat ega Vernerit enam tähelegi, kummardus Hella Verneri poole ja küsis tasakesi ning valvsalt:

«Kas sul on halb?»

Verner pareeris:

«Ei, miks sa seda arvad?»

«Sul pole õiget tuju.»

«On küll.»

«Ei ole.»

«On küll.»

«Sa oled nagu väike laps: on küll — ei ole — on küll
Nüüd muutus Verner järsku hoolimatult avameelseks:
«Ausalt öelda, ma olen tüdinud.»
See oli halb sõna, Hella silmad suurenesid, neist pais
arusaamatus ja kerge solvumuski. Verner nägi seda
parandas:
«Väsinud, tahtsin öelda.»
«Millest?» Hella näol väreles isemoodi pinge ja Ver
mõtles kohkunult: nüüd hakkab ta nutma, see veel puudu
Ta sosistas ruttu:
«Ära pahanda. Ma olen tüdinud neid lugusid rääkima
Igal pool, igal õhtul. Tänane päev pole ju nende juttu
jaoks...» See oli hästi öeldud, Hella pinge andis kohe järe
Verner lisas veidi võltsilt:
«See on siiski minu elu, üks küllaltki raske osa mu elu
Ma ei taha kogu aeg ikka ja jälle uuesti seda läbi elada. M
tahaksin...»
Hella silmadesse ilmus õrnus ja osavõtlikkus, ta pani ki
resti käe Verneri suule:
«Tss! Pole vaja öelda. Anna andeks... Nendele on see
hirmus põnev, nad tahavad kõike teada, kuskilt mujalt nad se
ju ei kuule, nii vähesed on tagasi tulnud...»
«Ma tean,» vastas Verner lakooniliselt.
«Püüa vastu pidada... Ma ei saa neile ju ka midagi teh
ei saa ju öelda, et olge vait, ärge küsige...»
Verner võttis Hella käest kinni ja surus seda. Muidugi
saa sa midagi teha. Ma tean, ja ometi ajab mind vihale.
Pruutpaari sosistamine äratas siiski tähelepanu, teis
lauaotsast üürati korraks «kibe!», siis veel kord, ning äk
olid Hella ja Verner jälle pilkude keskpunktis, need pilgud ol
seda innukamad ja püüdlikumad, et kõik tundsid ennast na
pisut süüdlaselt — noorpaar hoopis ära unustatud.
Prooviti jälle laulu, seekord jäi paari üsna purjus me
alustatud viis peale:

«Eesti mehed, eesti naised,
hoidke kõrgel tema au,
sest et teie eest ta langes,
kaitstes Eesti vabadust...»

Kus seda vabadust nii kangesti kaitsti? mõtles Verner iro
niliselt. Saksa sõjaväes või? Eesti laskurkorpuses? Ta te
viisakusest näo, nagu laulaks kaasa, see innustas mehi j
järgmine laul pandi käima juba täiest kõrist:

«See oli kord Ilmeni ääres,
kui päikene punetas...»

Huvitav, kes teist seal Ilmeni ääres on olnud? Ei vist keegi, ainult möirata oskate küll.
«Tasem!» noomis Hella onupoeg, laiaõlgne valgetverd maamees, kes oli teistest ilmselt kainem. «Tahate nuhke kaela kutsuda?»
«Nuhid või asjad!» kärgatas eestvedaja, pisike rääbakas mehenäss, kes oli algusest peale kuraasitanud, et ta ei karda keda kuraditki — ei kartnud sakslasi, veel vähem kardab venelasi. Ta tuli äkki mingile oma arust vaimukale mõttele, haaras laualt klaasi, valas täis ja tuikus sellega akna juurde. Topeltakna suurt kinnikleebitud poolt ei õnnestunud tal lahti kiskuda, aga ta rebis pärani õhuklapi ja teatas üleolevalt:
«Anname nuhile ka pitsikese, siis ta, raisk, ei lähe kaebama!»
Üldise naeru saatel kallas ta klaasi sisu aknast alla õue.
«Pea ometi lõuad!» käskis Hella onupoeg juba päris kurjalt.
«Ah, sina ära ka pabista,» heitis räuskaja käega. «Siin on eesti mehed koos, siin pole karta midagi. Hella, ega sul seinad ju eriti läbi ei kosta?»
«Eestiaegne maja, kus nad sul kostavad,» vastas keegi ilkudes.
Lauludele ei tahtnud lõppu tulla, nüüd võeti üles lugu sellest, et me oleme vabad Põhjamaa po-o-o-jad, ja siis krapsas eestvedaja püsti ja alustas triumfeerival häälel:

«Seal kaugel Lõuna-Venemaal,
Ukraina steppides...»

Verner kuulas seda kõike tülgastusega. Laulude vastu polnud tal õieti midagi, omal ajal oli neid isegi lauldud, aeg oli selline. Igal ajal omad laulud. Aga nüüd, siin, tekitasid nad temas vastikust ja viha. Kriiskate ja pidutsete. Teile on kõik kama, meri põlvini. Ma tahaksin näha, mis näo te teeksite, kui praegu astuks sisse mõni mundrikandja. Te pröökate ju sellega, mida *teised* mehed tegid või läbi elasid. Vaevalt on ükski teist ise mingeid katsumusi tundnud, pole te seda nägugi.
Ja nagu vastuseks tema mõtetele kummardus vasakul pool istuv pealaelt hõrenevate juustega mees tema poole, pilgutas kavalalt silmi ning lausus:
«Küll lõugavad... Muide, kas me pole teiega kuskil varem kohtunud? Nägu tuleb kuradi tuttav ette...»

«Vaevalt küll,» tõrjus Verner kiiresti, ise teravalt kõrval istuja palgejooni uurides.

«Siiski... Mul on nägude peale lollilt haruldane mälu tunnen inimese aastate tagant ära... Vahel teeb lausa viha, e näe, ära tunnen, aga koju ei oska ajada, et kus ja millal o küll seda või teist tüüpi nähtud...»

Ta valas Verneri ja enda klaasi täis ning kergitas om pitsi, hoides seda peenutsevalt kahe sõrme vahel, väike näp välja sirutatud.

«Proosit!»

Verner rüüpas tilgakese, lootes mehest vabaneda, aga peal tükkija ei loobunud nii kergelt. Ta kummardus jälle lähema ja rääkis purjus inimese innuga, sundides häält sosinaks, mi lest siiski kostsid valjusti välja üksikud kääksatused:

«Oleme, jah, teiega kokku puutunud küll, see on sihh Surmkindel. Mina juba ei unusta! Kas te Eesti leegioni laagr polnud?»

«Ei,» vastas Verner pingul olles.

«Siis seal mitte. Aga äkki...» — nüüd tuli mees veel lähe male — «äkki trehvasime sealsamas Lõuna-Venemaal? Ah Sitta ta nii väga lõunas oli, rohkem ikka siin põhja pool ka dis, laul ainult lollakas. Kas oli?»

«Mina ei ole sõjaväes olnud.» Vernerit ärritas teise visadu Ta sai aru, et see on lihtsalt purjus inimese kangekaelne vad aga ometi piidles ta naabrit silmanurgast ja mõtles pelglikul et see jauraja võib äkki tõesti olla kuskil temaga kokku juht nud, suuruke see Eestimaa siis on, vaata et tulebki ve meelde.

«Veider,» rääkis teine edasi. «Veider, jumala eest. Mi juba ei unusta... Teie nimi ei ütle mulle küll midagi, nime peale on mul üldse sant mälu, nende peale ma mihkel ei ol kaovad kohe meelest. Ega nüüdsel ajal olegi kasulik pal nimesid mäletada, teate isegi, juhtud kuskil ütlema või m nima, karatakse veel harja, et kust te seda või teist meest tu nete. Nimi ei ütle mulle, jah, midagi, aga nägu ütleb küll, m sindrima selgesti ütleb, et teeb hinge täis. Hee, praegusel aj tuleb sedagi ette, et nimi pole enam see, mis oli. Et oli Ka aga nüüd on Kuusk, hehee. Saate aru?»

Verneril hakkas külm.

Mees heietas edasi:

«Paljud elavad ju võõra nime all. Täitsapoisid! Uus koor ümber — ja asi mutt. Võta veel kinni. Mul omal tädipoeg leegionis oli leitnant, tegi Bad Tölzi läbi ja kõik. Praegu nim tab ennast Peeter Jalakaks, vehib tehases tööd teha, keegi

ima. Nii et... Pst!» tegi ta äkki joobnu ebajärjekindlusega ja vaatas valvsalt ringi.

Verner istus nagu ülekuulamisel. Endale märkamatult oli ta käedki põlvedele langetanud, ta istus sirge seljaga ja ootas hoopi — seda, et hõreda pealaega meenutaja hõikab tema nime ja nende kokkusaamise paiga järsku valjusti välja. Ta ei mäletanud toda meest, kui väga ta ka oma mälu ei pingutanud. Aga mees mäletas ilmselt tõepoolest, jumal teab kust. Võib-olla tuleb talle äkki Verner Kivistiku nimigi meelde? Võib-olla ta teabki seda juba, tema keerutav jutt on ehk ainult silmakirjaks, nagu proov?

«Ega siin lontrusi ei ole,» ütles kaaslane. «Aga ette peab kindluse mõttes ikka vaatama, kurat neid teab. Praegu müüb vend venna ja isa poja maha, et ainult ise terve nahaga välja tulla. Kellegi peale ei või loota. Ei, ega siin küll sihukesi pole. Aga juhtub, et kutsutakse välja ja hakatakse küsima. Et vaat seal ja seal, kes seal olid, mida te nendest teate. Ja siis... Küll seal pannakse rääkima, eks te tea isegi. Oma nahk on kõigile kallis, oma naha päästmiseks antakse lihane ema ära! Kuradi lollid! Arvavad, et sellega pääseb. Aga ära kasutavad su, tühjaks imevad, ja siis — «seal Siberis Baikali taga...» Lähed teistele järele, neilesamadele, keda sa ise ees saatsid. Uskuge mind, mina tean. Omavahel öelda, ka mina istusin kolm kuud kinni. Välja rabelesin! Andis vehkida, otsiti jumal teab mida, kambrisse torgati minu pärast kolm «lehma», kõik oma pataljoni poisid, nagu välja tuli. Aga läbi tegin, isegi nendel kolmel polnud minust aimu. Kolm kuud eksamineeriti, siis praagiti välja. Puhas poiss!»

Verneri peas hakkas tuikama äkki sündinud kahtlus: see mees on ise nuhk! On nuhk ja istubki siin selleks, et Vernerist kõik välja pigistada. Ta teab kindlasti mõndagi, vähemalt aimab. Aga miks ta siis...

«Nii et ega ma imeks paneks, kui teilgi oleks praegu teine pass ja palgaraamat taskus. Ei, ei, ärge muretsege, ega ma teada tahagi, mida vähem tead, seda rahulikumalt elad. Ainult et kõva poiss olete küll, kuradi kõva. Ja et me oleme kuskil koos olnud, selle peale võin ma mürki võtta. Ja see on kindlasti meeles, et te olete kõva poiss, kuradi kõva poiss... Minugipärast, minusse see ei puutu, mina ei sega teie elu vahele, ei tahagi teada. Jätame selle jutu.»

Pikk jutt oli ka mehe enda vist ära väsitanud, ta otsis nüüd jälle klaasist tuge:

«Joome selle peale, võtame ühe mehise eesti mehe napsi. Küllap me saame veel tulevikuski kokku...»

Kas see oli ähvardus? Verner võttis klaasi kangete sõrme
vahele ja jõi.

«Minu nimi on Lille, pidage meeles. Ega te ennist nagu
kuulnud, öeldi küll, aga sihukese sumina sees ei kosta mid
ega jää meelde. Lille, jah. Ajame veel teine kordki juttu, k
mahti on. Tuleb ehk meeldegi, kus... Pst! Sellest ei pidam
me enam rääkima!»

Hella tuli teiselt poolt lauaotsast, nägi mehe kahvatu
ja pingulolekut, libistas pilgu üle laua ääre najal kummar
edasi podiseva kiilaspeahakatise ning rohkem aimas kui taip
et olukord on Tennole äärmiselt vastumeelt. Ta segas ots
tavalt vahele, vabandas Lille ees, palus Tennot väljamõeld
põhjusel endale kööki appi. Lille vaatas peigmehele kahets
pilguga järele, leidis siis vasakpoolsest naabrist oma fi
soofiale uue ohvri ja vatras hoolega edasi.

«Kannata ära,» palus Hella köögis. Ta silitas mehel pe
nagu oleks see väike laps, ja kordas:

«Kannata ära, kannata ära...»

«Mis mul muud üle jääb,» vastas Verner võimalikult rahu
kult. Varsti läks ta tuppa tagasi.

Vastu hommikut üritas Hella ülemus, meeldiva välimuse
mees, viimast kõnet pidada. Ta oli purjus nagu teisedki,
kandis nähtavasti rohkem ja nii tuli tema jutt kaunis arus
dav: kui hea meel tal on, et nende hulka on nüüd veel ü
tõsine eesti mees astunud (ta tohib ometi öelda, et «meie hul
astunud», küllap on armuline preili — oh, taevas küll, ar
line p r o u a! — temaga ühel arvamusel, et nad peavad k
kokku hoidma), üks tõsine eesti mees, kes on kõik rängad k
sumused ära katsunud ja nendest tervelt ning tugevalt vä
tulnud. Ei, ärgu härra Roodes püüdkugi väita, et see oli pu
paljas õnn — õnn hoiab neid, kes oskavad ennast ise hoida,
kõigile on selge, m i s s u g u s e i d pingutusi ja m i s s
g u s t raudset tahet ning energiat see nõudis, et n i i s u g u
t e s tingimustes ellu ja terveks jääda. Ning eks tõesta hä
Roodese kolgata seal Sarmaatia surmaorus veel kord seda
vana tõde, et kes härra siin, see härra Siberis!

«Hitlerid tulevad ja lähevad, aga Saksamaa jääb!» kra
satas järsku täiesti kohatult Verneri naaber, kes oli juba am
loobunud oma pealetükkivast jutusobitamisest ja püüdis v
mase paari tunni jooksul kangekaelselt ainult sõdurilaule ku
davale tuua.

Kõneleja viskas talle poolüleoleva, poolvalvsa pilgu ja k
nitas veel kord, et mehed nagu Tenno Roodes on raskesse o
korda sattunud eesti rahva ainus tugi ja lootus. Ta laskis V

erit algul üksi, siis Hellaga koos elada, suudles galantselt
ella kätt ja istus maha.

See kõne oli oma pikkusega saavutanud vajaliku eesmärgi:
kõik olid lõpuks kuulatama jäänud, seetõttu nagu veidi kaine-
maks muutunud ja panid nüüd peaaegu üheaegselt ja üksmeel-
selt tähele, et kell läheneb juba kuuele, et noorpaar on kindlasti
purmani väsinud ja tüdinenudki, et homme on ka päev ja et
ilde oleks aeg hakata kojuminekule mõtlema.

Hella püüdis näidata, nagu oleks tal külaliste lahkumisest
kahju, aga moepärast-protesteerimine paistis tema sõnadest
läbi, ja nii hakkas see suure hoolega koostatud külalistekera
ühest otsast hargnema, kuivas ikka pisemaks ning pisemaks
ja sai lõpuks otsa — viimasena saatsid Hella ja Verner esi-
kusse sellesama Hella ülemuse, kes pidas oma kohuseks just
viimaseks jääda.

Kui ta oli lõpuks minekuvalmis ja laskis Verneril endale
palitu selga aidata, siis selgus, et tema viivitamisel oli teine
ning olulisem põhjus. Ta vaatas Vernerile korraga täiesti kai-
nel pilgul otsa ja ütles rangel toonil:

«Muide, ma hoiatan teid selle Lille eest. Ma ei taha kellegi
kohta midagi halba öelda, veel vähem tahan ma inimest mil-
leski jäledas kahtlustama hakata, aga... Ikkagi veider: Saksa
sõjaväe mees, leegionis olnud ja kõik, ja tuleb puhtalt välja...
Kolm kuud peetakse eeluurimisel — ja lastakse siis lahti. Ma
võin talle ehk ülekohut teha, andku jumal mulle andeks, aga
mina ei saa sellesse inimesse suhtuda nagu igasse teisesse.
Teid on küll asjata ja rumalgi õpetama hakata, kallis härra
Roodes, teie tunnete sedasorti rahvast kindlasti palju paremini
kui mina, aga ega hoiatav sõnake kahju tee, eks ole? Ärge
pange pahaks.»

Esikusse sigis halvaendeline vaikus ja ülemus naeratas kohe
püüdlikult:

«Ei, ei — ärge nüüd sellepärast teab mida mõelge. Ega ma
oleks sellest rääkinudki, aga ma panin tähele, kuidas ta teile
koledasti külje alla ujus. Kes teab, mida ta lootis teilt teada
saada.»

«Minult pole midagi teada saada,» ütles Verner ja kuulis,
kui ebaloomulikult ta hääl pingutusest hoolimata kõlas. See
torkas vist kõrva ka ülemusele, sest ta heitis Vernerile vargsi
kiire pilgu ja vastas:

«Seda muidugi, seda muidugi. Aga mine sa tea, mis nii-
suguseid mehi võib veel huvitada...»

Ta lahkus kolmekordse kummardusega, võttis mõlemalt
lubaduse, et nad teda peatselt külastavad, ja jättis seekord

Hella käe suudlemata — miski Verneri silmis oli teda ettevaa-
likuks teinud. Sellest mehest ei tea me kindlasti kaugeltki kõik,
mõtles ta trepist alla minnes. Hoidku taevas, minu asi see pole.
Hella keeras ukse lukku ja pöördus kergendustundega me-
hele vastu.
«Ometi kord! Tule, istume ja puhkame paar minutit. Jub-
dalt väsitas ära.»
Verner kuulas sõna. Hella pealekäimisel rüüpas ta kohvi j
jõi klaasikese viinagi. Mõtted rändasid visalt oma rada, j
Hella lausa võpatas, kui Verner järsku küsis:
«Mis sa arvad — kas see Lille võib tõesti nuhk olla?»
Tekkis pikk vaikus, mille kestel Hella vaatas uurivalt m
hele silma. Too kannatas pilgu välja, kehitas ainult õlgu na
vabandades, et Hella ülemuse sõnad tal ikka veel meeles ol
Hella ei lasknud ennast aga petta, ta tõmbas sügavalt hing
ja ütles pikkamööda:
«Kas sul on siis tõepoolest veel midagi karta?»
Sõnad olid valmis: jah, on. On karta seda, et...
Niiviisi pidanuks ta selle ka välja ütlema. Just sel hommi-
kul, kahekesi suure tühjaksjäänud laua taga istudes, oma amet-
liku kooselu esimestel tundidel.
Aga Verner vaikis, ja kuigi ta nägi, et Hella ei usu ena
täiesti tema siirusse ja hetk-hetkelt temast otsekui kaugema
taandub, tema vastuse peale vist haavubki, ei saanud ta enda
üle.
«Äh, kuule nüüd,» ütles ta kiirustades. «Mis mul karta?
Minul on oma karistus kantud. Ainult et niisugune inimen
võib sulle alati jala ette panna, kui tahab. Luuletab su koht
midagi kokku ja ongi kõik. Ma olen seda juba kord üle ela-
nud... Üldiselt on kasulik neid teada ja nende suhtes valve
olla. Kahtlane on ta minugi meelest küll. Natuke.»
Hella silmitses teda veel veidi ja lausus siis tasa:
«Ainult halba on nad õpetanud sind inimestes nägema... J
inimesi umbusaldama... Kui raske on niimoodi elada...»
Sellega piirdus kogu sõnades väljaöeldud etteheide. Ag
mõlemad tundsid, et lugu tolle usalduse ja siirusega ei lõpe
siin pidulauas, vaid alles algab. Ja viivuks hirmule järele and
mõtles Hella: jumal üksi teab, milliseid päevi ma sinuga vee
näha saan...
Verner tundis kahetsust ja tuska, aga ei saanud pihtida,
sisseistutatud hirm seisis nii raudselt tema ja võimaliku piht-
muse vahel. Nii tegigi ta südame kõvaks ja ütles päris loomu-
likul häälel, nagu poleks midagi juhtunud:
«Pagan võtaks, nüüd peab seda laga koristama hakkama.

jääks praegu niisama, aga ma olen kindel, et vähemalt poo-
led sellest ilusast seltskonnast vajuvad päeval veel siia tagasi.
Küll sa näed.»
«Jah, küllap vist,» nõustus Hella, ja nii asusid nad kahe-
kesi veidi liialdatud õhina ja üksmeelega lauda kraamima
ning nõusid pesema.
Magamisest ei tulnud päise päeva ajal ja ootamise rahutu-
sest midagi välja, nad heitsid lihtsalt riietes kõrvuti diivanile,
et pisut puhata. Kui Verneri käsi hetkelise tukastuse ajal Hella
rinnale vajus, lükati see sealt tasakesi kõrvale. Nii lükatakse
ingasi tekk, kui see kogemata näole vajub ja hakkab hingamist
takistama.
Rohkem ei uinunud nad kumbki ja edasine ei lasknud
ennast kaua oodata — kella kaheteistkümne paiku helises ukse-
kell pikalt ja lustlikult.
«Mine sina,» ütles Hella kähku ja krapsas istuma. «Ma kor-
raldan natuke juukseid.»
Verner läks kiirustamata esikusse ja mõistatas, kes see esi-
mene võiks küll olla. Hoiataja ülemus? Vaevalt. Tema ei tule
nagasi. Hella onupoeg? Võib-olla.
Kui ta ukse avas, siis vaatas talle tohutu tšetvertnoipudeli
tagant vastu Lille rõõmus, ehkki kassiahastusest kipra kisku-
nud nägu.
Ainult kolm kuud kinni istunud. Saksa armee mees. Ja ilma
kohtuta lahti lastud. Kolme kuuga. Ilma kohtuta.
Verneri nägu ei muutunud, kui ta külalise halloo-tervitusele
vastas. Ta jäi rahulikuks ning isegi rõõmsaks, koguni patsutas
Lillet õlale, kui mehe tuppa juhatas ja jälle enda kõrvale is-
tuma pani. Aga ta sõrmed värisesid pisut, kui ta Lillele suhk-
rut pakkus, ja alt tänavalt möödasõitva veoauto mürin lõikus
teravalt kõrvadesse.

11

Talv oli läinud ja kevad tulnud ja nüüd oli kevadki minemas,
maikuu õigustas puude kallal oma rahvakalendripärast nime-
tust, teed ning tänavad tolmasid.
Verner istus oma taksos ja vaatas tuima ükskõiksusega enda
ees ootavate autode rivi. Ilmad olid ilusad, rahvas eelistas jala
käia. Või kellel see raha taskus nii sügeleski, et taksot võtta.
Tramm ja autobussid viisid niisama kindlalt pärale.

Verner ei oodanudki reisijaid. Tal oli koguni hea meel, kedagi polnud — mõnus oli niimoodi vaikselt istuda ja närv puhata.

Kõik oli läinud hoopis teisiti, kui tookord s e a l t paist Siis näis, et peamine on ainult vabadus, et tarvitseb ain traataia tagant välja saada ja kogu edasine elu on õnne ning rahulik. Nüüd selgus, et mured alles algavad. Hea kü tööga oli kõik korras. Tänu Sumbergile ei tundnud keegi hu tema mineviku vastu, ei esitanud irriteerivaid küsimusi urgitsenud asjades, millele mõtlemast hoidus ka Verner Aga elu ei koosnenud ainult tööst, elus olid ka vabad päeva ja vabad õhtud, oli Hella, kes pikast üksiolekust väsinuna t tis nüüd igal pool käia, koos Verneriga muidugi, o m a m kõrval. Tekkis sõprade ring, kuigi Verner ei pidanud n sõpradeks — inimesele, kes süütundest alati kõike ja kõiki k dab, ei saa naljalt keegi lähedaseks. Ja siis oli veel see lõpm tult tüütu Lille, kes üritas kangesti Verneri perekonnasõbr saada. Ta käis ja käis nende pool, ja et teda peeti üldiselt üp kahtlaseks meheks, hakkasid tema külaskäigud juba Verneril varju heitma.

See on mõttetu, arvas Verner nüüd, Lille pole tegeli mingi nuhk. Lihtsalt lobisemishimuline inimene, kes tahab i pool kiidelda — oma kolmekuulise vangistusega ja oma vä tegudega sõjas. Viimases suhtes valitsesid muidugi kõvad ka lused — tõeline sõjamees ei kiitle. Aga see pikkamisi veend museks muutuv arvamus, et Lille on harilik lobamokk, ei k valdanud siiski kerget valvsustunnet, mis Verneris kohe tekk kui ta Lillet nägi. Nüüd polnud Lille enam mitu nädalat nä näidanud ja Verneril oli hea meel. Tüdis vist ära, sai aru, ma ei taha teda eriti näha, mõtles ta rahulolevalt.

Nagu vastuseks neile mõtetele märkas Verner äkki Lil ennast, kes tuli mööda Viru tänavat alla, suur pakk kaenl silmad siia-sinna vilamas. Verneri esimeseks impulsiks autost välja karata ja peitu pugeda, aga oli juba hilja — Lil kes ilmselt tahtiski taksopeatusse tulla, oli ta juba ära näin ja säras nüüd paarikümne sammu kauguselt vastu. Teha nud midagi, Lille sibas otse Verneri juurde ja istus takso

«Kuule, mul on teised taksod ees järjekorras, ma ei t sinuga kohe ära sõita,» tegi Verner viimase katse Lillest va neda, aga sellel oli vastus valmis:

«Ega mul kiiret ole. Laseme need teised härrad ära sõit siis põrutame ise.»

Verner neelas vandesõna alla ja naeratas Lillele nii h tahtlikult, kui suutis.

«Ega ma su plaanile ka põntsu pane. Kui tahad, keera ma aparaat kohe tiksuma. Ma tean ju, koefitsient ja mis teil üik on. Rahapuudust, jumal tänatud, mul pole — küll kallis nõukogude võim maksab.»

Mille eest võim Lillele nii ohtralt maksis, seda ei teadnud Verner ega keegi teinegi — tavaline raamatupidaja oleks nagu pidanud tagasihoidlikult elama. Võis ainult arvata, et Lille ei vaadanud oma sõrmedele just piinliku aususega.

Taksomeetrit Verner muidugi sisse ei lülitanud, kuigi Lille käis peale. Saatus oli vastutulelik, kolm Verneri ees seisnud taksot said üsna kiiresti endale kliendid ja vurasid minema, Verner käivitas mootori peaaegu õnnelikult: nüüd saab ta Lillest varsti lahti. Rõõm oli aga enneaegne. Lille käskis alguses Tartu maanteele sõita, käis seal ühes kohas sees ja teatas tagasi tulles rahulolevalt:

«Nõndaks. Ja nüüd põrutame maale.»

Verner oleks võinud keelduda linnast välja sõitmast, aga mingi piinlikkustunne segas.

«Kaua su vahetus kestab?» küsis Lille.

«Kella üheni,» vastas Verner vastu tahtmist ausalt.

«Klapib,» kiitis Lille. «Siis lähme teilt pargist läbi, paned kirja, et teed pikema otsa ja tuled alles hommikul tagasi.»

Verner vandus enda ette, ei vaielnud aga ometi vastu. Miks? Kas ta tõepoolest kartis seda kõhetut mehikest? Ta oleks ju pidanud ära ütlema, vabandusi leidnuks kuhjaga. Aga miski segas, keelas, sundis Lillele järele andma. Mine sa tea, viimaks on ta ikkagi s e l l e süsteemi mees, vihastab, keerab veel midagi kokku...

Lille seadis end mugavalt istuma ja nautis heas korras oleva «Pobeda» kiiret sõitu.

«Kuhu me läheme?» küsis Verner taksopargi ees peatudes. «Ma pean neile ütlema.»

«Äh, ütle mis tahad. Ütle näiteks Pärnusse või minupärast kas või Riiga.»

Oma küsimust kordas Verner alles siis, kui nad olid juba pargist väljas ja ta ei teadnud, millise maantee poole suund võtta.

Lille viivitas pisut, ütles siis lühidalt:

«Põruta piki Tartu maanteed.»

Verner vaikis ja lisas gaasi. Mis see minu asi on, mõtles ta, sõitku kuhu tahes. Küll tee peal selgub. Raha tal on, muu mind ei huvita.

Lille ootas, kuni nad linnast välja said, vaatas unistaval pilgul Linda kivi, mis oli üsna kuivale jäänud, ja sõnas äkki:

«Tõtt-öelda oleksin ma su kas või kodunt välja toon
Seda sõitu tahtsin ma ainult sinuga teha.»

Verneris liigutas jälle kahtlus. Miks ainult minuga? M
sõit see niisugune on? Ta ei vastanud, surus tusaselt ga
pedaali ja vandus ennast, et oli nõusse jäänud. Spidome
osuti ronis sajale, auto võbises konarlikul teel ja Ver
mõtles kurjalt, et kõige parema meelega teeks ta praegu pi
kese avarii. Nii tillukese, et keegi ei saaks viga, kuid Lille pl
nid läheksid segi.

Nad möödusid Jürist, Vaida sildki tuli üsna ruttu kä
aga Lille ei paistnud peatumisele mõtlevatki. Verner heitis t
vihase pilgu. Jumala eest, parem, kui midagi juhtuks, mõt
ta nagu nõidudes. Ja needis ennast kohe: poriselt kõrval
tilberdas välja jalgratas ilmselt purjus mehega juhtraua kül
vingerdas keset teed ja vajus siis otse auto ette küljeli. Ver
pidurdas, tundis, kuidas auto vibama hakkas, ja sai lõpu
teepervel hädavaevu pidama, rattad juba kraavi libisem

«Kuradi oinas!»

Lille oli ehmatuse mõju all, hoidis kätega kramplikult ar
tuurlauast kinni ja vahtis üksisilmi kraaviperve, mis oleks n
peaaegu hukatuslikuks saanud.

Verner ei vastanud, tõukas autoukse lahti ja ronis vä
Jalgrattur oli ennast püsti ajanud ja irvitas totralt.

«Sa, kuramus, oleksid mu peaaegu alla ajanud!» nõudi
Vernerilt aru.

Verner tegutses nii, nagu ohtlikust olukorrast õnneli
pääsenud autojuhile sünnis: sülitas jalgratta poole ja pöör
autosse tagasi.

Lille oli vahepeal toibunud ja sisistas läbi hammaste:

«Kuradi... pätt! Sellele kuluks ära paar korda mööda h
baid tõmmata!»

Vernerit ei huvitanud Lille äkki ärganud sõjakus, ta kä
tas uuesti mootori ja tuiskas ülearu järsult minema.

Lille pühkis teeseldud kergendusega laupa ja vedas põ
taskust välja lapiku pudeli.

«Selle peale tegid vanad eestlased pisikese napsi.»

Ta kulistas pudelikaelast üsna pika janu ja sirutas pu
siis Verneri poole:

«Pane kah.»

«Ma ei joo roolis,» vastas Verner lühidalt. Lille ei tei
väljagi, naeris ainult ja lausus:

«Ega ma käsi juua. Pisike punnsuutäis — ehmatuse pe
Rihib närvid rööbastesse.»

Verner ei teinud kuulmagi ja Lille lahendas olukorra ai

...malikul viisil: kummutas pudeli veel kord oma suule, siis
...kas tagasi tasku.

«Kui ei, siis ei. Oma asi, ise tead.»

Tema ennegi õline hääl muutus nüüd veel õlisemaks ja Ver-
...ner kahetses viivuks südamest, et polnud Lillet juba linnas
...radile saatnud. Purjus reisija on alati needuseks — valva
...nagu väikest last, et ta juhti ei segaks, et ust lahti ei teeks ja
...välja ei kukuks.

Lille ei jäänud siiski üldse purju, vaid alustas ootamatult
...ainet juttu:

«Sina ei tea muidugi, kuhu me sõidame? Oleksid võinud
...ammu küsida, aga näe, pidasid suu. Sihukest asja ma hindan.
...sellepärast ütlen sulle ise.» Ta pidas demonstratiivse pausi
...ja küsis siis: «Sa tead ehk, et on mehi, kes varjavad ennast
...veel praegugi metsades? Vaat nende juurde me lähemegi.»

Ta vaikis ja vaatas Verneri poole — kuidas mõjus? Et aga
...rutav uudis ei meelitanud kaaslaselt ühtki häälitsust välja,
...jätkas ta veidi tagasihoidlikumalt:

«Sa paned vist imeks, et ma julgen sulle niisuguseid asju
...rääkida. Aga mis sa mulle ikka teha saaksid — miilitsat ega
...kaitseolekut siit tee pealt ei leia, ja kui me oleme juba kohal,
...siis veel vähem.»

Verner vabises vihast ja hirmutavast eelaimusest, ei lausu-
...nud aga sõnagi — laagri kool oli oma töö teinud. Tal oli jälle
...tord tunne, et hakkab mähkuma millessegi kleepuvasse, millest
...ei pääsu. Nähtavasti meeldis see vaikimine Lillele, ta rääkis
...edasi:

«Olen sind jälginud juba mitu kuud. Oled mees, kes oskab
...suud pidada. Sa tead muidugi, et mind peetakse nuhiks? Aga
...mis sa arvad — äkki olengi?»

Vastust oodati seekord juba pinevalt, kuid Verner ei leid-
...nud sõnu ning vaikis edasi. Lille ärritus nüüd ja kordas:

«Noh, mis sa arvad? Olen või ei ole?»

«Ära mängi lolli.»

«Loll ei küsiks sinult seda.»

«Minupärast ole kas või nuhk. Minusse see ei puutu.»

Lille vaatas Vernerit teravalt ja lausus siis rõhuga:

«Küll ta puutuks. Just sinusse.»

Et rool Verneri käes pisut võbises, seda oleks Lille ehk pida-
...nud märkama, kui ta olnuks tähelepanelikum. Aga himuga
...pudelisuust rüübatud lonksud polnud siiski mõju avaldamata
...jätnud ja mees piirdus vaid oma sõnade nautimisega. See Roo-
...pea taipab kindlasti, et on Lillel peos. Ta koukis pudeli uuesti
...välja, neelas veel paar sõõmu ja küsis äkki:

«Aga oletame, et ma olen tõepoolest nuhk? Mis siis? Mi[...] ma sind siis kaasa vean?»

Tema pealekäimine saavutas lõpuks eesmärgi — Verner k[...] tas kannatuse ja küsis vastu:

«Aga kui hoopis mina olen nuhk? Mis s i n a siis teeksid?»

Lille nohises mõne aja, enne kui vastas:

«Maha lööksin.» Ja vaatas kohe Verneri poole — mis mõj[...] need sõnad avaldavad? Justkui ei mingit. See neetud Rood[...] sõitis rahulikult edasi, ütles üsna ükskõiksel häälel:

«Oletame, et ma ei laseks seda sündida. Mis siis?»

Lille taipas, et hakkab oma jutuga ummikusse jooks[...] ning puhkes naerma.

«Mis me jamame. Pole meist kumbki kes teab mis nuhk.»

«Ära siis jama,» vastas Verner. Kogu hirm Lille ees oli k[...] raga kadunud.

Lille ise ei saanud olukorrast nii kergesti üle. Ta nohi[...] veel paar minutit, pidas aru, mida nüüd öelda, ja lausus v[...] maks lühidalt:

«Meil on sind tarvis.»

«Kellel «meil»?» küsis Verner järsult.

Lille viskas talle veel ühe luurava pilgu ja vastas:

«Tead, kuhu me praegu sõidame?»

«Ise sa ju ütlesid.»

«Aga kui see ongi tõsi?»

«Kas sa teed siis kogu aeg nalja või?»

Lille vakatas taas mõneks ajaks, sõnas siis venitades:

«Ma loodan, et ma pole sinus eksinud... Muidu...»

«Mis muidu?»

Lille tegi segase liigutuse. Verner taipas selle tähendus[...] muigas tigedalt:

«Enne kui sa jõuaksid midagi teha, ajaksin ma su kra[...] kahekorra.»

«Koos endaga,» märkis Lille.

«Oled ehk kuulnud, et juhi kõrval istuja saab kõigep[...] põõna?» küsis Verner.

Lille ei vastanud, ta hakkas nähtavasti mõtlema, et an[...] olukorras pole jäme ots sugugi tema käes. Talle meelestus j[...] rattur ja ta sõjakus kahanes. Leidmata õiget vastust, urises [...] nördimust teeseldes:

«Oled sina ka üks... Mis sa sellega võidaksid?»

«Aga mida ma kaotaksin?»

Argument oli tugev, Lillel läks jälle järg käest. Ver[...] esitas omalt poolt lakoonilise küsimuse:

«Mis teil minult vaja on?»

[...]ille pidas taas aru ja andis siis vastuse:

«Et sa oleksid aus. Meie vastu.»

«Mida see tähendab?»

«Et sa unustaksid selle koha ära, kuhu me sõidame. Ja need [...]imesed, keda sa näed.»

«Huvitav. Teil pidi mind ju vaja minema? Aga võib-olla [...] su kohe siiasamasse maha?»

Lille sattus veel kord ummikusse, vihastas samas ja käratas:

«Kas sa arvad, et sinust ei saa kinni hakata? Et sa oled iga-[...] puhas poiss?»

[...]ool võbises jälle, Verner tundis äkki vajadust asjad selgeks [...]. Ta pidurdas nii järsku, et Lille oleks peaaegu vastu [...]klaasi lennanud. Mees surus ehmunult oma käed [...] armatuurlauda. Verner jättis auto seisma, pöördus Lille [...] ja küsis otse:

«Mida sa minust tead?»

Lille aju reageeris aeglaselt, kuid loogiliselt. See poiss kar-[...] tõepoolest midagi. Mida? Tuleb teda peos hoida. Ja asi [...]geks teha. Roodes võib kasulikuks osutuda.

«Paljugi, mis ma tean või teada võin.»

Verner vaatas ringi. Ümber oli kõrge, tume mets.

«Aga kui see teadmine jääb koos sinuga siia metsa vahele?»

Lille hakkas kartma. See kuradi Roodes on ilmselt kõvem [...], kui alguses paistis. Ilmaaegu sai tema kallal hambaid [...]itud. Ta püüdis naeratada ja pomises:

«Ära siis igat nalja kohe südamesse võta...»

«Niisuguste naljade pärast on ennegi mehi mättasse löödud.»

Lille surus oma hirmu maha ja ütles pealtnäha täiesti sii-[...]

«Oled oma poiss, seda on näha. Ära pane pahaks, et ma [...] natuke masseerisin. Meie ajal peab igaüht kartma, peab [...]laks tegema, kes on kes.»

Verner lülitas käigu sisse, juhtis auto uuesti teele.

«Räägi ära, milles on asi.»

Lille rääkis.

Kümmekond kilomeetrit suurest teest eemal asub punker, [...] mehed varjavad ennast juba kaheksandat aastat. Nendega [...] raske sidet pidada. Verner kui taksojuht võib igal ajal [...] sõita, ükskõik kuhu, teda ei pane keegi tähele, ei [...]htlusta. Kui ta on nõus...

Verner mõistis. Esimest korda hakkas ta Lille juttu uskuma. [...] pidi see kavala näoga raamatupidaja teadma, muidu [...] ta Verneriga nii avameelselt rääkinud. Ja et ta võis

peale kõige muu ka nuhk olla, selles ei kahelnud Verner en
põrmugi. Kahe otsaga mäng on sihukestele meestele om

Lille kummutas veel kord pudelit — Vernerile näis,
teine teeb seda ainult moepärast — ja lisas:

«See on kõrge mäng, Roodes.»

Nimi tuli tema huulilt nii loomulikult ja lihtsalt, et V
ner mõistis: vähemalt nimevahetusest ei tea Lille mid
Tema valvsus ei kadunud siiski.

«Kui kõrge?»

«Elu peale.»

«Kelle elu?»

«Meie . . . või nende.»

«Kelle nende?»

Lille kõhklused polnud kadunud, aga ta mõistis, et ka
ei saa pimesikku mängida. Verneri poole pöörates küsis

«Tahad edaspidi rahulikult elada?»

«Kas sina ei taha?»

Lille tundis ennast neetult ebamugavalt. See kuradi R
des on peen slikerdaja, kirus ta, igale küsimusele vastab kü
musega. Tuleb temaga täiesti otse rääkida.

«Kaheksa aastat tagasi olin ma Narva pataljonis. Usu

Verner kehitas õlgu. Ja uskus.

«Nüüd on ajad muutunud. Veel mõni aasta tagasi arva
ma, et tuleb sinnapoole hoida. Enam ei arva.»

«Ja siis?»

«Tuleb ümber kolida. Teisele poole. Saad aru? Või arv
sina teisiti?»

«Mina ei arva midagi.»

«Eksid. Meil ei ole keskteed. M e i l ei ole. Kas siin —
seal. Kummalgi meist on ainult üks valik, kõrvale hoid
saa. Rohelist tänavat pole meile antud, meil tuleb see
rajada.»

«Mida sa tahad?» küsis Verner kolmandat korda.

Lille oli veendunud, et teine on kõigeks valmis, et ai
oma elu ja vabadust kaitsta. Ta vastas resoluutselt:

«Need poisid on surmale määratud. Meie veel mitte. Jä
üle ainult üks tee — nende hinnaga meie oma elu ken
rööbastesse ajada. Kas on selge?»

Nende hinnaga? . . . Verneri peas hakkasid järsku j
vasardama rongirattad. Kas ma tapsin ta? Kas ma tegin s
tõesti? Kas ma olen . . .?

Lille tõlgendas Verneri näol levivat kahvatust vales
rahustas ruttu:

«Ma ei usu, et nad surma mõistetakse. Saavad oma aastad,
, istuvad ära, tulevad välja. Nagu sinagi. Aga sina . . . saad
d tugevasti maha. Kas sa oled neist halvem?»

Kas ma olen neist parem? tahtis Verner küsida, aga surus
u kokku.

Lille silmitses Verneri nägu ja mõistis, et nüüd ei tohi enam
aneda, peab rauda taguma, enne kui mõni juhuslik tuule-
g selle jahutab. Ta jätkas:

«Sina istusid . . . ilma põhjuseta. Tõsi, eks ju? Miks sa
peaksid kogu elu selle all kannatama? Kui me anname
d poisid üle, saame paljugi andeks. Kas me pole seda ära
nud?»

Verner kuulis ainult esimesi sõnu: sina istusid ilma põh-
eta. M i n a tõepoolest. Aga nemad — kust mina tean, kas
l on tõsist põhjust ennast metsas varjata? Siiski — kui
l poleks midagi hinge taga, miks nad siis end varjama
ksid? Ja miks peaksin mina ennast veel kord ohvriks
ma — kelle eest? Mille eest? Stopp. Millal ma olen
n a s t ohvriks toonud? Mõtted jooksid ummikusse.

Auto tormas läbi kõrge, vaikiva kuusiku ja jõudis põldude
hele. Ma pean otsustama, mõtles Verner. Lille on halasta-
tu, ta sammub kas või üle laipade, ka üle minu laiba, kui
vis. Miks ma kõhklen? Miks ma mõtlen nende meeste saa-
le? Keegi ei mõelnud m i n u saatusele. Muidugi, ma ei
ka neid mehi. Ma ei tunnegi neid. Võib-olla . . . Mis võib-
a? Ma ütlesin ju endale äsja, et miks nad peaksid end var-
ma, kui nad ei ole midagi teinud? M i d a teinud? Ei, ma ei
a praegu otsustada, ma ei tea midagi, kardan lihtsalt,
ei taha uuesti . . . Lille ei kõhkle. Ta müüb mu maha koos
dega. Ja siis . . . Aga mille eest peaks ta mind maha müüma?
pole ju tõepoolest midagi teinud, ma olen . . . Mis ma olen?

Verner taipas välgatava selguse hetkel, et hakkab juba
taseerima. Rahu. Ainult rahu. Külma verd. Praegu ei saa
agi teha. Praegu tuleb Lillega koos s i n n a minna, ja
b suu pidada. Eks hiljem näe.

«Noh, räägi siis,» ütles ta ja imestas, kui rahulikult ta
ääl kõlas. «Mis me peame tegema?»

Lille võttis ei tea mitmendat korda pudeli ja ulatas selle
d juba päris enesekindlalt Vernerile.

«Viska üks tuline,» käskis ta. «Ja ära karda midagi. Meid
pea keegi kinni.»

Verner kõhkles ja võttis siis järsku pudeli vastu. Kui juba,
juba. Kamandagu nüüd Lille. Tema, Verner, peseb oma
d puhtaks.

Lille jälgis tema neelatusi ja jäi endaga ülimalt rahule. See mees on peos.

Auto sõitis edasi. Kuskil Kolu lähedal ütles Lille:

«Siit paremale.» Verner oli vastupanust loobunud, täitis kuulekalt korralduse.

«Siit üle põllu,» kamandas Lille. Verner sõitis üle põllu, pööras vasemale metsa, peatus Lille märguandel madala maja ees.

«Olemegi kohal,» ütles Lille, ronis välja ja sirutas jalgu. Võttis siis autost oma paki.

Verner vaatas enda ümber. Paks mets, ühtki häält polnud kuulda.

«Tule välja,» kutsus Lille. «Ja pea suu, tee seda, mis mina sulle ütlen.»

Verner lülitas mootori välja ja viivitas. Hämar metsaalune tekitas ebalust, sundis valvele. Äkki laseb Lille talle siin lõpu teha?

Kuskilt ilmusid äkki kaks meest, automaadid käes.

«Sina?»

«Mina,» vastas Lille kindlusega, mis ajas Vernerile kananaha ihule.

«Kes see sul kaasas on?»

«Oma poiss,» vastas Lille külmalt.

Paks mees, kes oli lähemale astunud, mõõtis Vernerit hindava pilguga.

«Seesama, kellest sa rääkisid?»

«Seesama.»

«Istusid kinni?» küsis paks mees lühidalt.

«Kuus aastat.»

«Hm. Vähe.»

«Arvate?»

Mees rahunes mõnevõrra. Kui Lille ise vastutab... Ta surus kaitseriivi alla ja ütles:

«Lähme?»

«Lähme,» vastas Lille.

«Tulge.»

Verner sammus ees kõndiva mehe kannul ja mõtles kogu aeg osale, mille Lille oli talle vägisi kaela määrinud. Talle meenus naabrimees, kes läkitas ta omal ajal Siberisse. Kuidas ta oli teda neednud. Mida ta nüüd ise teeb?

Siiski, vahe on suur. Teda saadeti süütult, aga need siin ei ole süütud, ei saa olla. Muidu nad ei redutaks.

Verner tajus, et see arutlus võib teda küll momendil õigustada, aga ometi mitte päriselt. Paraku puudus taganemisvõi-

malus, vähemalt praegu. Kui neile öelda, et Lille pole see, kelleks end välja pakub? Kes teda usuks? Teda, võhivõõrast inimest? Ta võiks endale ainult kuuli teenida. Ja Lille oleks võidumees.

Punker asus keset metsa, oli vilunult maskeeritud. Sees istus kuus meest, paar nendest räbalaks kulunud sõjaväemundris.

«Tõid?» küsiti Lillelt, Vernerile erilist tähelepanu pööramata.

«Mis teie siis arvate?» küsis Lille suurustavalt vastu ja pani oma suure paki lauale. See rebiti kohe lahti ja Verner nägi nüüd, mida see sisaldas — kümmekond viinapudelit ilmus nähtavale.

Üks löödi kohe lahti, laua alt otsiti teeklaas, mehed rüüpasid elustavat jooki ahnelt.

«Lase kuulda,» öeldi Lillele.

«Maanus läks kinni.»

«Lobiseb?»

«Vaevalt küll. Ta jäi spekulatsiooniga vahele, keegi ei oska teda milleski muus kahtlustada. Ega ta loll ole, et ise ennast sisse räägib.»

«Tema õnn.»

«Muidugi. Saab oma viis-kuus aastat, amnestia paistab nagunii. Ja muud lood kaovad jäljetult.»

«Siiski sigadus,» ütles laua otsas istuv mees, kelle sõjaväepluusil ehtis kolm hõbedast kuubikut. «Me peaksime targemad olema.»

Lille lõi käega.

«Jooma kukkus. Nii jäigi vahele.»

Sõjaväepluusis mees silmitses klaasi ja kallas selle sisu ootamatult põrandale.

«Kas sina ise ei joo, kulla mees?» küsis ta Lillelt.

«Ainult maskeeringuks,» õiendas Lille.

Mundrimees silmitses teda teraselt ja lausus:

«See sinu maskeering muutub ka juba kahtlaseks...»

Lille vaatas talle jultunult vastu ja naeris.

«Hakkate m i n d kahtlustama? Närvid, mehed, närvid.»

Mundrimees vaikis. Lille sai sellest julgust juurde ja lisas:

«Kui te niimoodi kõiki kahtlustama hakkate, on teil lõpp. Täitsa lõpp.»

Seda jagas nähtavasti ka ohvitser. Ta võttis tummalt uue pudeli ja kallas klaasi taas täis.

«Meile on uudiseid?»

«Esialgu mitte midagi.»
Ohvitser valas poole klaasi sisust endale kurku, raput end vastikusest ja küsis järsult:
«Kaua me peame siin veel kükitama?»
«Mitte enam kaua,» vastas Lille, ja ainult Verner taip tema sõnade tõelist mõtet.
«Pauli kohta sa ei küsigi?» uuris ohvitser.
Lille kergitas kulme.
«Mis temaga siis on?»
«Poos ennast eile üles.»
See sõnum ei paistnud Lillet eriti rööpast välja löövat, vangutas ainult pead ja lausus:
«Ma ütlesin ju — närvid . . .»
Ohvitser vihastas:
«Närvid, närvid! Nagu papagoi! Katsu ise siin istu aastate viisi!»
«Mina olin kavalam,» vastas Lille jultunult. Aga veid kombel ei ajanud need sõnad kedagi raevu, kõik jäid hoop vaikseks.
«Millal sa meie üleviimise korraldad?» küsis ohvitser.
«Varsti,» lubas Lille otsekohe. «Nüüd juba õige varsti. Ol rahulikud, mina ei vea alt.»
«Seda räägid sa juba tükk aega.»
Verneri vastu polnud seni keegi huvi tundnud, nüüd pöö dus ohvitser tema poole, puuris pilgu Verneri silmadesse.
«Peale Lille oled sa ainuke, kes teab meie asukohta. Ka sa mõistad, mis see tähendab?»
Verner kehitas õlgu. See žest tuli tal ilmselt hästi välj mundrimees rahunes. Klaasi Verneri poole ulatades ütles järsult:
«Võta ka.»
Verner surus klaasi sõrmede vahele, viivitas hetke, rüüpa siis lonksu autos vastikult soojaks muutunud viina. Ohvits jälgis teda ja lausus:
«Kui sa meid ära annad, tead ise. Meie käsi ulatu kõikjale.»
Viin pani Verneril meelekohad surisema, äkki tuli tal tah mine avameelselt vastata: lõpetage see platnoide mängimin kuhugi teie käed ei ulatu! Mängite siin kangelasi, aga seesam Lille müüb teid koos naha ja karvadega maha ja ükski ko ei haugu! Ta hoidis end vägisi tagasi, tegi katset muiata:
«Kellele sa seda räägid?»
«Sulle.»

«Venelastel on ilus vanasõna: vanaeite ära riistaga hir- mita, tema teab, mis see on.»
Ohvitser hirnatas, ja oskamata kohe vastata, võttis jälle klaasi.
«Ole valvel.»
«Kas sa tahad mulle ainult seda öelda?»
Verneri näiline külmaverelisus saavutas eesmärgi: ohvitser kummutas klaasi põhjani ja puhkes naerma.
«Hästi, jätame naljad. Sa paistad karastatud mees olema . . . Lillel on siiatulekuga raskusi, sul auto käes, teed asja lihtsa- maks. Kui oled täitsamees, peame hiljem meeles.»
Verner silmitses kõiki punkrisolijaid. Poleks Lille oma plaanist kõnelnud, oleksid need mehed talle teistsugused paist- nud. Nüüd nägi ta neid juba vangirüüs, polnud midagi parata.
«Õnneliku lõpu peale!» ütles ta kahemõtteliselt ja rüüpas ühe lonksu.
Jooming läks hoogu. Paar tundi hiljem heitis Lille Verne- rile vargsi hoiatava pilgu: võta vähem. Kui juhtud midagi lobisema, on meil lõpp.
Verner naeris talle vastu: ole mureta, niisuguse kooliga mees nagu mina ei kaota kunagi pead.
Hilisõhtuks olid kõik purjus peale Verneri ja Lille. Lille kummardus Verneri poole ja sosistas:
«Kas sa sõita suudad?»
Verner noogutas.
«Siis on aeg.»
«Pidime ju hommikuni olema?»
Lille pani hoiatuseks sõrme suule ja kordas siis:
«On aeg.»
Ükski mees ei teinud katset neid kinni pidada, pärast sõpruseseltslaslikku käepigistust astusid nad kahekesi läbi metsa tagasi talu poole. Lille oli retke tulemustega rahul, ta hoidis Verneril kaenla alt kinni, patsutas talle aeg-ajalt õlale ja kor- das üht ning sedasama: oled täitsapoiss, kuradi täitsapoiss, sinuga hätta ei jää.
Pool tundi hiljem kihutas Verner tagasi Tallinna poole. Lille tukkus, oli nähtavasti minetanud igasuguse hirmu ja ettevaatuse. Kui Verner ta Lilleküla maha laskis, ütles Lille saladuslikult:
«Nagu sa ehk aru said, lubasin ma neile korraldada reisi Rootsi. Noh, reisi ma korraldangi. Ainult et . . . mitte Gotlan- dile.» Ta naeris.
Verner jälgis, kuidas Lille purjus inimese ebakindla kõnna- kuga majja astus, ja tundis iiveldust. Käiku sisse tõmmates

võttis ta auto paigast niisuguse hooga, et üksik kõnniteel sei... jäi talle pead raputades järele vaatama.

Parki Verner enam ei sõitnud, oli ta ju enda ja takso ho... mikuni välja meldinud, pealegi haises ta tugevasti viina järel... Koduväravast sisse keeramisel valdas teda äkki imelik pe... pööritus, ta oleks peaaegu vastu pesukuivatusposti aja... Ta oli end sidunud asjadega, mis ei tõotanud midagi he...

Hella haistis kohe viinalõhna, vaatas mehele imestades j... etteheitvalt otsa. See pomises vaikselt:

«Sain vana sõbraga kokku, käisime maal.»

Hella oleks hea meelega üht ja teist pärinud, nägi aga me... näost, et pole mõtet, ja vastas alistuvalt:

«Hea küll, hea küll... Heida magama...»

Ta polnud Tennot iial purjus näinud, see kohutas te... Ta polnud Tennot iial purjus näinud, see kohutas... natuke, kuigi mees ei tuikunud ega lärmanud. Mõni aeg hilj... silmapilkselt uinunud Tenno juurde voodiservale istudes v... tas Hella teda kaua ja murega. Mees magas rahutult, visk... ühelt küljelt teisele, ümises midagi arusaamatut. Ainult ühe... korduvast sõnast sai Hella aru: Tenno. Miks mees nii ka... kaelselt omaenda nime ütles?

Vaadates Tenno kahvatut, vaevatud nägu, mõistis Hel... et tema ja mehe vahel on veel hulk saladusi, millest ta mid... ei tea ja mida ta võib-olla ei saagi kunagi teada. Ta k... vähkreva mehe kinni ja läks ohates kööki.

8/

Hommikul ärgates tundus Vernerile, et kogu eilne õhtu ... halb viirastus, unenägu, mis peagi kaob. Ta tõusis, ring... ja astus akna juurde. Hoovil seisev takso tõi ta reaals... tagasi. Ta sõitis eile tõepoolest Lillega maale, oli mets... dade punkris.

Tuleb teisele poole üle kolida, ütles Lille. Kuspool ma ... olen? küsis Verner endalt segaselt. Keegi esitas minu p... valekaebuse, mind võeti vangi. Kas see määrabki minu ... minu poole?

Hella tuli köögist, vaatas Vernerile otsa ja naeratas en... kokku võttes julgustavalt.

«Magasid välja?»

«Küllap vist.»

Hella kõhkles, ütles siis ettevaatlikult:

«Ma ei taha sulle midagi ette kirjutada... Aga niimoodi ...a... Ära seda enam tee.»

...ean isegi, tahtis Verner kähvata, ent ohjeldas end. Pea ..., suus oli kõrbenud maitse. Olen ikka lojus, mõtles ta ...selt. Milles Hella süüdi on?

«Kohv on valmis,» ütles Hella pehmelt.

Verner riietus sõna lausumata, istus laua taha ja hakkas ...ama. Isu polnud, tuju muutus iga hetkega süngemaks. ... pidi Lille mind sinna kaasa vedama? Mida ta kavatseb? ... on tal mind vaja? Vastuseid neile küsimustele polnud, ... muutus järjest segasemaks. Lille tuleb ju oma ülesandega ...päraselt üksinda toime, milleks talle mina? Mis ma olen ... teinud, et te mind kogu aeg taga ajate, mind millessegi ...ida tahate? Kellel ma tee peal ees olen? Et Lille jutt tema ...ilitamisest oli puhas fantaasia, selles ei kahelnud Verner ...gi.

Kuum kohv ajas mured pisut kaugemale, pea muutus sel...maks, mõtted elavamaks. Ah, paljugi mis. Lille ei mäleta ... kindlasti enam isegi, mida ta kokku patras. Kui ta peaks ... näitama, võin öelda, et ka mina ei mäleta midagi. Ei ...ta ja kõik. Sellest supist tuleb välja rabelda. Punkt.

Meeleolu hakkas paranema. Kuum jook taastas nagu osalt ... alkoholi toime, sisendas muretust. Kah mul asi see Lille ... kogu tema bande. Kui tahab, õiendagu ise oma metsaven...ega, müügu nad maha või aidaku Rootsi. Kurat teab, mis ... tema jutus tõde ja mis vale. Pole minu asi. Mina olen tak...juht ja sellega lugu lõpeb. Minu minevikust ei tea keegi ...agi. Kui ta tahab mind veel sinna viia, ütlen lihtsalt ära ...ik.

Äkki kogu energia tagasi saanud Verner tõusis otsustavalt ... ja haaras pintsaku. Tarvis auto tööle ära viia ja siis ... tagasi tulla. Tal on pikk sõit kundega seljatagа, täna ... tal õigus vabale päevale. Käigu kõik kus kurat.

Hella vaatas meest kriitilise pilguga ja rahunes. Tenno ... kaine ning otsustusvõimeline. Lõpuks pole ta ju mingi ...ik. Et see eile juhtus — noh, paljugi mis juhtub. Õnneks ... hästi, ta ei jäänud vahele, ei teinud avariid. Täna tuleb ... koju ja kõik on taas korras.

«Ma tegin sulle võileibu,» ütles ta koduselt. «Ära siis täna ... jää.»

... oli viltu lastud, Verner kuulis neis sõnades etteheidet ...rnistus.

«Ei jää,» ütles ta lühidalt ja astus uksest välja. Trepist ... minnes oli tal oma tõreduse pärast juba piinlik. Siin

majas oli lõpuks ainus koht, kus ta tundis ennast vabalt ja julgelt. Kodus, oma naise kõrval. Stopp — Tenno Roodese naise kõrval. See tuli talle järsku meelde ja ajas kurjalt naerma. Midagi pole mul oma. Isegi naine mitte!

Tänaval posti otsas rääkis häälekõvendaja andunud toonil seltsimees Stalini mõjust põllumajanduse arengule. Autosse istudes muigas Verner pilkavalt. Seltsimees Stalin. Mis tema ka teab sellest, mis siin sünnib?

Vaba päeva ta siiski ei saanud, temalt küsiti, kas ta on välja puhanud, ta ei osanud eitavalt vastata ja nii saadeti ta uuesti tööle.

Päev oli nagu päev ikka, kliendid tulid ja läksid, «Pobeda» tiirutas kord Pelgulinnas, kord Nõmmel. Kell lähenes ühele ja Verner hingas vabamalt. Kohe tuleb vahetus, see vastik päev lõpeb ja ta pöördub tagasi koju.

Telefon väljakutsepostis hakkas undama, Verner ronis autost välja ja võttis toru. Teisel pool oli dispetšer.

«Kas te Roodest olete näinud?»

Ei ole, tahtis Verner vastata, aga kohusetunne lõi läbi:

«Ma kuulen.»

«Väga hea. Sõitke kohe siia, andke auto üle. Teiega tahab rääkida autoinspektsiooni ülem.»

«Millest?» küsis Verner juhmilt.

«Kust mina tean. Sõitke siia.»

«Tulen.»

Toru pandi ära. Verner kuulas veel kiiret tuututamist, asetas siis kuulari hargile ja läks autosse, püüdes krampliku meelde tuletada, millega ta võis olla inspektsiooni tähelepanu äratanud. Omateada polnud ta iialgi liikluseeskirju rikkunud ja eile ei näinud ta kogu sõidu jooksul ainsatki inspektorit. Miks teda välja kutsutakse?

Ta viis auto parki, istus trammi ja sõitis Paberi peatuses. Inspektsiooni ülema kabinetti astus ta valvsana ja sõjakalt. Ülem, kergelt hallinevate juustega polkovnik, tõusis laua tagant ja heitis talle terava, peaaegu vaenuliku pilgu.

«Ma jätan teid kahekesi.»

Alles nüüd märkas Verner noorepoolset heledas ülikonnas meest, kes kerkis nurgas seisvalt toolilt.

«Saame tuttavaks. Elmo Paju, riikliku julgeoleku töötaja.»

Verner tardus, vaevu suutis ta pakutud käe vastu võtta. Ühekorraga kerkis talle meelde, et 1945. aastal oli kõik alanud peaaegu täpselt niisamuti. Teda kutsuti automajandi kontorisse ning seal ootas t ö ö t a j a, kellele ta üle anti. Ja pikk teekond algas.

«Ma tahaksin teiega veidi vestelda,» kuulis ta nagu läbi udu armastusväärset, kuid ranget häält. «Siin on natuke ebamugav. Vahest sõidame kuhugi?»

Minevik muutus järjest elavamaks. Ka tookord sõideti k u h u g i. Kuhugi, kuhu Verner jäigi — selleks, et võtta vastu viisteist aastat süüdistuse põhjal, mis oli juurteni vale. Ta surus käed vastu külgi ja mõtles äkki ainult ühele asjale: rahakotti oleks võinud koju jätta. Kella samuti. Ja samas haaras teda vangile tuttav rahu: nüüd on kõik möödas. Enam ei aita miski.

«Ma olen valmis,» ütles ta kuulekalt.

Paju naeratas ja sõnas:

«Lähme siis . . .»

Inspektsiooni hoovil seisis villis, mida Verner märkas alles nüüd. Ta puges sisse, pani veel tähele, et temast vasakul istub seersandipagunitega mees, ja jäi siis liikumatuks. Paju istus Vernerist paremale, uks sulgus, villis asus teele.

Hetkeks välgatas Verneri peas mõte: tööl ei tea ju keegi midagi. Ta oleks tahtnud sinna helistada, öelda . . . Mida?

Nad sõitsid üle Stalini väljaku, pöördusid Pärnu maanteele ja peatusid ootamatult Draamateatri ees.

«Meil ei tasu koos sisse minna,» lausus Paju endiselt naeratades. «Minge maha ja tulge natukese aja pärast «Palace'i». Tuba kolmsada üks. Saite aru?»

Verner noogutas. Ta ronis autost välja ning villis sööstis paigalt.

Verner seisis ja tundis, kuidas kõik ta ümber sulab pikkamööda vormituks massiks. Tänav, jalakäijad, autod. Samal ajal pani ta selgesti tähele, et äsja möödunud «Moskvitši» vasakul tagarattal puudus poripõll.

Hetkeks haaras teda põgenemisiha. Kaduda! Otsekohe. Aga kuhu? Kuidas?

Autod kihutasid, inimesi möödus temast kummaski suunas. Draamateatri uksel särasid kutsuvad sildid: «Onu Vanja», «Ljubov Jarovaja».

Verner vaatas seda kõike niisuguse inimese pilguga, kes on [illegible] keskkonnast juba välja lülitatud ja näeb enda ümber sagivat elu nagu tummfilmi ekraanil — liikuv, kuid hääletu ja võõras. Ta vaatas hotelli poole ja hakkas mehaaniliselt astuma.

Fuajees peatati ta kui ebasoovitav sissetungija:

«Kuhu te lähete?»

«Üles,» vastas Verner lakooniliselt.

«Kuhu, küsitakse?»

«. . . Tuba kolmsada üks.»

Portjee silmad laienesid, ta astus kõrvale. Verner pages trepist üles.

Toas võttis vahepeal pintsaku toolikorjule riputanud Paju teda vastu koduselt naeratades.

«Istuge palun.»

Verner istus ja asetas käed automaatselt põlvedele — liigutus, mis oli talle kunagiste ülekuulamiste ajal sisse istutatud. Paju pani seda tähele ja muigas. Ta avas seinakapi, võttis sealt pudeli konjakit ja seadis lauale. Püksitaskust tuli välja sigaretikarp «Camel» ja maandus pudeli kõrvale.

«Te aimate vist, miks ma teid näha tahtsin?»

Verner vaikis, Paju muie püsis ning süvenes.

«Asjata kardate. Ma saan muidugi aru, aga... Muide, teeme alustuseks ühe napsi.»

Ta valas konjakit ja Verner jõi — mitte et ta oleks tahtnud, vaid juba täiesti võimust võtnud sõnakuulelikkuse tõttu.

Konjak tegigi head — kaotas Verneri ülearuse kangestuse ning tõi leevendava ükskõiksuse tunde.

Paju märkas sedagi, ta küsis ilma igasuguse sissejuhatuseta:

«Kas teil on minevikuga kõik arved klaarid?»

Nüüd see siis algab, mõtles Verner. Teda huvitas praegu ainult üks küsimus: kust nad on teada saanud? Samas võttis võimust loomulik tahe ennast kaitsta ja ta vastas oma ilme süütuks sundides:

«Jah, on küll.»

Paju silmitses teda tükk aega ja lausus siis ettevaatliku jahedusega:

«Noh, seda parem.»

Verner tõmbus ootamatut heakskiitu kuuldes pingule. Järsku meenus talle selgesti eilne sõit. Niisiis Lille. Ikkagi tema. Ja ainult tema. Mõtlemata oma olukorra keerukusele, tajus Verner äkki õnnestavat lootusetuhinat: nad ei tea ilmselt midagi — mitte midagi Tenno Roodesest! Ma olen sellest asjast pääsenud!

Paju pidas teda hoolikalt silmas ning esitas niisama ootamatult järgmise küsimuse:

«Kas te olete valmis aitama kodumaad võitluses vaenlase vastu?»

«Olen küll.»

Paju näole ilmus kergendus, ta pani Verneri ette paberilehe:

Siis kirjutage.»

«Mida?» küsis Verner täiesti mõttelagedalt.

«Seda, mis te praegu tunnistasite.»

Mida ma tunnistasin? tahtis Verner teada, aga vältis otsest küsimust. Ta jõllitas valget paberit enda ees ja pomises lootusetus segaduses:

«Mida ma pean kirjutama?»

Paju oli kohe abivalmis. Ta nõjatus küünarnukkidega lauale ja dikteeris:

««Mina, Tenno Augusti poeg Roodes...»»

Ja äkki mõistis Verner, et Paju ei tea üldse midagi, Pajule pole keegi midagi öelnud, Paju tahab teda lihtsalt ära kasutada. Temas kerkis protest, ta küsis ettevaatlikult:

«Miks ma pean seda kirjutama?»

Paju ei kaotanud meelekindlust, ta mõõtis Vernerit pealaest jalatallani ja vastas küsimusega:

«Te tahate seda ometi teha vabatahtlikult?»

«Mida?»

«Aidata meid meie võitluses?»

Verner tundis, et pind hakkab jälle jalge alt kaduma.

«Jah...»

«Siis kinnitage seda oma allkirjaga.»

Hoolimata oma seisukorra tõsidusest, ei saanud Verner mööda iroonilisest paralleelist: just nagu laulatusel... Ta võttis sulepea ja keeras seda käes. Paju näitas paberile:

««Mina, Tenno Augusti poeg Roodes...»»

Verner kirjutas. Ta ei mõelnud sel hetkel, *milleks* see paber hakkab teda kohustama, ta ei mõelnud üldse, tahtis lihtsalt siit minema saada. Ükskõik mis hinnaga. Välja. Et edasi lükata. Aega võita. Närvide järeleandmine oli nii järsk, et käed hakkasid värisema. Verner peatus ja vaatas pudelile.

«Kas tohib?»

Paju noogutas elavalt, haaras ise pudeli ja kallas Verneri pokaali täis. Verner silmitses seda, võttis siis äkki Pajult pudeli ning veekarahvini kõrvalt teeklaasi. Selle peaaegu ääreni täis valanud, tühjendas ta klaasi Paju poole vaatamata ainsa sõõmuga.

Ja mõni hetk hiljem paistis kõik juba hoopis vähem hirmus. Noh, hea küll, ta annab oma allkirja. Mis siis? Keegi ei saa ju teda *sundida* süütutele inimestele näpuga näitama. Ta võib olla julgeoleku teenistuses ja jääda ikkagi ausaks inimeseks. Täita oma kohust, nagu ütles Paju. Seal, kus see on vajalik. Milleks puigelda?

Tekst sai paberile, Verner lisas nüüd juba dokumendiks muutunud lehele oma allkirja. Paju murdis paberi hoolikalt kokku. Tema joviaalsus oli korraga kadunud, silmad vaatasid kurjalt ja peremehelikult.

«Paari päeva pärast kutsun teid uuesti välja. Mitte kellegi sõnakestki! On selge?»

«Jah.»

«Kui te peaksite mind tänaval kohtama, siis me teineteist ei tunne. Konspiratsioon. Peate meeles?»

«Pean.»

«Kõik. Võite minna.»

Verner tõusis, ta pilk langes konjakipudelile. Äkki tundis ta, et vajab sellelt veel tuge.

«Kas ma võin veel . . .?»

«Aitab,» keelas Paju järsult. «Meie töös on vaja selgeid pead.»

Verner alistus kohe, astus ukse poole. Paju jälgis teda selja tagant ja tuli uuele otsusele.

«Pidage. Tulge siia.»

Ta valas kuulekalt tagasipöördunud Vernerile veel ühe klaasitäie.

«Jooge ära.»

Verner täitis käsu sõnagi lausumata.

«Ja nüüd koju. Otsekohe.»

Verner lahkus, läks trepist alla ja möödus pilku hoolega maas hoides portjeest. Tal oli tunne, et kõik teavad, milleks ta siin käis, ja tänavalgi ei saanud ta vastutulijatele otsa vaadata.

Kodus tundis Verner ust lukust lahti keerates lapselikku vabanemisrõõmu. Paari sammuga oli ta sees ja heitis diivanile, lõtvus jalamaid ning uinus — niisugust reaktsiooni ei ta varemgi üle elanud.

Mõni tund hiljem tuli Hella. Konjakilõhn reetis talle kohe mehe seisukorra, Tennot üles ajada polnud mõtet.

Hella seisis diivani ees ja vaatas tükk aega Tenno nägu. Kellega ma ennast sidusin? küsis ta tuimalt. Siis valdas teda ääretu haledushoog. Jooksujalu teise tuppa rutanud, viskus temagi pikali voodile ning hakkas ülekohut kannatanud lapse kombel nuuksuma.

Väljas säras hele, pimestav päike.

Metsavennad võeti kinni kolm päeva hiljem. Verner sai sellest teada siis, kui Paju talle töö juurde helistas ja käskis taas autoinspektsiooni tulla. Inspektsiooni ülem ei heitnud talle pilkugi, andis ta Pajule üle.

Nad istusid jälle autosse, nüüd sõideti juba otse eeluurimisvanglasse.

Trellitatud akendega kabinetis tegi Paju Vernerile selgeks, mida temalt vajati. Kolm tulevahetusel ellujäänud meest olid siin, neid pidi Verneriga vastastatama, tema pidi kinnitama, et need on samad mehed, kelle juures ta Lillega käis.

Ikkagi Lille! Aga milleks vastastamine? Lille tunneb neid ju palju paremini!

Paju ei jätnud talle aega järelemõtlemiseks.

«Te peate tunnistama, et nad on needsamad.»

«Milleks?» häälitses Verner abitult. «Aga kui ma . . . ei tunne neid ära?» Ta oli juba loobunud midagi salgamast, see olnuks mõttetu.

«Tunnete küll.»

Paju toon ei lubanud enam mingit põiklemist.

«Miks ma pean . . .»

«See on meie asi.»

Verner alistus. Paju kutsus valvuri, andis sellele korralduse. Mõne minuti pärast toodi kolm meest sisse. Verner heitis neile hirmunud pilgu. Nende hulgas oli ka hõbedaste lõkmemärkidega mees, tema silmist loitis nii metsik vihkamine, et Verner tardus.

«Needsamad?»

«Jah . . .»

Paju kirjutas midagi, mehed seisid vaikides ja vahtisid Vernerit, nende pilgust vaatas välja surmaotsus. Kui seda oleks vaid saanud täide viia.

Protseduur oli lühike, mehed viidi jälle ära. Enne seda jõudis ohvitserikraadis mees läbi hammaste suruda:

«Seda sa kahetsed, raisk!»

«Suu pidada!» kāratas Paju.

Nad jäid jälle kahekesi kabinetti. Olukorra jubedus pani Verneri ajud palavikuliselt tööle, ta otsis tagajärjetult põhjust, miks just tema pidi siin vastastamisel seisma.

Paju säras tigedast võidurõõmust, nüüd pidas ta võimalikuks Vernerile seletust anda:

«Tee nendetaoliste juurde on sul edaspidi suletud, sellest peaksid sa isegi aru saama.»

Verner sai. Paju meetodid olid tingimatud. Nüüd oli Verner temaga seotud, ainus võimalus oli nüüd n e n d e g a head vahekorda hoida. Üksainus üleliigne sõna, liigne tõrkumine saadaks ta tagasi laagrisse, seal aga... Ta teadis, kuidas seal temasuguseid vastu võetakse. Ja küllap hoolitseks Paju selle eest, et Verner saadetaks nende meestega ühte ja samasse kohta.

Paju tahtis, et tema triumf oleks täielik, ta vaatas Vernerile muiates silma ja ütles:

«Lille on meile veel vajalik, me ei saanud t e d a välja anda.»

Alles nüüd taipas Verner kogu Paju plaani täiuslikkust. Hirm tema näos kasvas ilmselt liiga suureks, Paju taipas, et oli vist ühekorraga liiale läinud. Lõppude lõpuks kuluvad ka selle Roodese teened veel ära. Paju ilme mahenes silmapilkselt, suunurkadesse ilmus jälle julgustav naeratus.

«Nonoh, ära siis sellepärast paanikasse satu. Kui sa oled meie vastu aus, oskame me sind ka kaitsta, kui vaja. Tule, ma viin su nüüd välja.»

Teietamisel oli lõpp, nüüd oli ta pelgalt lihtlabane ettur sada korda võimsamate jõudude käes. Tal ei jäänud üle muud kui tõrkumatult kõiki korraldusi täita.

Paju juhtis ta välja ja ütles:

«Mine koju. Ja pea suu.»

Verner astus esimesse õllepoodi sisse ja tellis pudeli viina. Klaasi suule kummutades torkas talle äkki pähe, et ta ei tohi ennast isegi purju juua, purjus mees ei suuda saladusi hoida, jookseb oma lobisemistuhinas ise hukatusse. Ta jättis pudeli lauale ja sõitis koju.

Hella tundis kohe viinalõhna ega suutnud seekord enam vaikida. Ta jäi tugitooli laskunud mehe ette seisma ja küsis:

«Kas nüüd siis hakkabki nii olema?»

Verner vaikis, ootas, et Hella jätaks ta rahule, aga naine oli järeleandmatu.

«Miks sa oled jooma hakanud?»

Hetkeks läbis Vernerit põletav soov juhtunu üles tunnistada. Aga ta tõukas selle võimaluse kohe õudusega kõrvale. Hella ei mõista teda, ei saa mõista. Verner mäletas veel hästi, millise näoga oli Hella Lillet vaadanud pärast seda, kui tema ülemus oli esimest korda vihjanud Lille võimalikule nuhiametile. Ei, Hella ei mõista, ei tea, milliste vahenditega võidakse inimest sundida sõna kuulama! Naise pilku vältides pomises ta:

«Anna andeks... Ma luban sulle...»

Hella näkku ilmus karm vaenulikkus. Anna andeks — just nagu seisaks kõik lihtsalt andestamises. Andeks võib anda, tulebki vist anda. Aga edasi?

«Miks sa seda teed?» nõudis ta uuesti.

Mees ei vastanud, Hella silmitses teda.

«Kus sa käisid?» küsis ta järsult.

Verneri vastupanu ütles üles. Ta tõstis järsku pea ja vaatas Hellale meeleheitliku pilguga vastu.

«S e a l,» vastas ta. «Mind kutsuti välja.»

Hella tardus.

«Miks? Mida nad sinust veel tahavad? Sinu karistus on ju kantud, sa oled ju vaba?!»

V a b a. Just vabadusest oligi Verner viimaste päevade jooksul uuesti ilma jäänud. Vaba nagu koer keti otsas. Piisab ainult keti sikutamisest.

Ettevaatamatu ülestunnistusega koos tuli kaine mõistus jälle tagasi. Ei, Hella ei tohi midagi teada. Nagu udust kerkis Paju nägu: kui me tänaval kohtume, ei tohi sa mind ära tunda... Aga ta polegi Hellale ju veel õieti midagi öelnud. Ega ütlegi. Tuleb kõigest vaikida.

«Kuulati üle,» vastas ta puiklevalt.

«Mis asjus?»

«Ma ei tohi sulle sellest rääkida.» Verneri tasakaal hakkas tagasi tulema. «Mitte midagi erilist. Usu mind, mitte midagi. Aga paljas seal käimine... Sa ei mõista seda, sa pole sellega kokku puutunud...»

Esimest korda läbis Vernerit tõsine, valus soov: parem oleksin ma praegu endist viisi laagris... Istuksin Verner Kivistikuna oma aega, tunneksin muret ainult igapäevase leivatüki ja töö pärast. Miks ma seda tegin — miks minust sai Tenno Roodes?

«Mida nad sinust tahavad?»

«Usu, tõepoolest mitte midagi. Lihtsalt uurisid veel kord, kus ma laagris olin, mida seal tegin.»

«Laagris? Kas nad siis ei tea seda? Ma ei usu sind, Tenno...»

See nimi lõikas meeltesse nagu nuga.

«Miks sa ei usalda mind, Tenno?» Hella närvid andsid järsku järele, ta langes mehele kaela ja surus end kõvasti tema vastu.

«Mida sa minu eest varjad? Ütle!»

Ma oleksin pidanud algusest saadik sind usaldama, käis Verneril peast läbi. Kohe, algusest saadik. Kõik ära rääkima.

Siis poleks asi ehk üldse nii kaugele läinud, poleks olnud seda Lilletki... Nüüd... Nüüd on hilja.

«Ma usaldan ju,» ütles ta võõra häälega.

«Ei usalda!» Hella käed pigistasid, silitasid, palusid. «Ole ometi aus... Räägi mulle kõik ära. Ma ei ole ju võõras. Ma ei reeda ju sind! Ma...» Hella sõnad mattusid nutupahvakusse.

Verner pani käe masinlikult Hella juustele ja tundis endas absoluutset ummikut. Siin minu ees on ainus inimene, kes soovib mulle tõepoolest üksnes head. Miks ma siis ei räägi talle kõigest, miks ma ei saa rääkida?

Sisemine hääl vastas kohe: sellepärast, et sa ei tohi rääkida. Mitte kellelegi. Ja Peeter istub veel laagris. Kõik, mis ma olen teinud, on olnud omamoodi ka tema reetmine, ka tema umbusaldamine. Ei, seda ei andestata.

«Anna mulle andeks,» ütles ta nende mõtete mõjul uuesti.

Hella ajas end järsku sirgu, vahtis talle kiirgavate silmadega otsa.

«Andeks? Ei, ei anna! Ma vihkan sind!» Ja nägu kätesse peites jooksis ta teise tuppa.

Järgmisel päeval kohtus ta taksopargi hoovil Sumbergiga. Vana sõjamees jäi seisma, mõõtis Vernerit pika pilguga.

«Mis teist inspektsioonis taheti?»

Verner ei osanud vastata.

«Rikkusite eeskirju?»

«Ei.»

«Mida nad teist siis tahtsid?»

Verner teadis, et iga silmapilk vaikimist suurendab lõhet tema ja Sumbergi vahel, aga Sumberg on olnud seni tema vastu väga heatahtlik. Ometi ei osanud ta midagi öelda, pea oli täiesti tühi.

Sumberg laskis tal mõnda aega seista ja lausus siis:

«Hea küll, kui te ei taha sellest rääkida, ärge rääkige. Aga pidage üht asja meeles. Ma olen vana sõdur ja armastan otsekohest juttu. Seni pole mul teie kohta midagi halba öelda. Aga kahtlasi mehi ma ei salli. Kes minu eest midagi varjavad. Ja mulle valetavad.»

«Ma ei valeta,» rabeles Verner üles vaatamata. «Ma ei tohi seda rääkida.»

«Nii. Hüva, ma kontrollin teie käike. Ja hoidke ennast, kui saate mingite sigadustega hakkama. Nägemiseni.»

Verner pöördus ja läks oma auto juurde.

Varem või hiljem tuleb krahh, mõtles ta väsinult. Sum-

berg ei uskunud mind. Kõik langeb mu peale kokku. Kaua ma jaksan sellele vastu panna?

Keegi ei usu mind. Hella. Sumberg. Ega usu ka Paju, kellele ma olen lihtsalt tööriistaks.

Mida teha?

Vastus oli teada: mitte midagi. Polnud midagi teha. Kõik vead olid juba tehtud, enam ei saanud välja rabelda. Jäi üle ainult oodata — teadmata mida.

Ta sõitis pargist välja, sai kohe värava taga endale kliendi ning võttis kursi Pääsküla poole. Pikk lohakalt rõivastatud mees oli istunud ette tema kõrvale. Mees haises viinast ja tikkus lobisema:

«Pagana kole on see elu. Lähed läbi hommikuse linna, päike sirab, inimesed ruttavad kuhugi, kõigil on mingi eesmärk, kõik on endaga rahul. Aga sina tüürid nagu kurjategija ühest tänavast teise, lähema õlleka poole, silmad krillis. Kõiki karda, ei julge üle sõiduteegi minna.»

Verner noogutas automaatselt. Mees ei tahtnudki vastust, põhjas ennast edasi:

«Palga panin eile tuksi. Naine käskis mul ennast kodust koristada, ütles, et sihukest pätti pole tal vaja. Omaenda kodust löödi välja! Nüüd põrutangi Pääsküla sõbra juurde, küll ta ehk peavarju annab, kuni mu vanaeidel viha üle läheb.»

Millal mind ükskord välja lüüakse? mõtles Verner.

«Ja kas seda kõike oli vaja?» jätkas enesepiitsutamistuhinast haaratud reisija. «Kõik oli täitsa ilus, mõtlesime poistega, et teeme pisikesed tropid ja läheme koju. Aga kus sa sellega! Pudel pudeli otsa. Nelisada rubla korstnasse! Kuhu, kurat, inimene oskab nii palju raha panna? Ei see saanud ausal teel minna, küllap sügasid arvele otsa, seda nad, saatanad, oskavad! Ja sina nagu tola — maksad ja naerad! Meri põlvini, las lennata! No mille kuradi pärast peab inimene niisugust elu elama? Ainult karda nagu viimane kurjategija, kogu aeg niisugune tunne, et keegi rabab sul kraest kinni!»

Mees sülitas hoolimatult põrandale ja lisas:

«Mis teil viga, teie ei saa sellest aru. Teiegi meelest olen ma vastik joodik, ühiskonna jätis!»

Ma saan sinust rohkem aru, kui sa oskad arvata, mõtles Verner süngelt. Minu elu on samasugune — alaline hirm, et nabitakse kinni, et kogu hoolikalt punutud kaitsevõrk rebitakse ühe ropsuga puruks. Mõistan sind, mõistan. Sinul on aga palju kergem, peale palga mahajoomise pole sa midagi teinud...

Pikk mees ohkas ja koukis taskust pudeli.

«Kas tohib? Pea lõhub nii koledasti, ei pea enam vastu.»

Verner viipas lubavalt ja kuulis pead pööramata, kuid viin kulisedes kõrvalistuja kurku voolas. Kohe asendus m... enesepiitsutus sõjakamate toonidega:

«Et tema lööb mu välja! Kes, kurat, on selle korteri mu... senud, kelle rahadega on see mööbel ostetud? Ole lahke, käi välja!...»

Joodiku jauramine tüütas Vernerit surmani, aga kõrvu ... geda ta ei saanud. Ja vastikuse kõrval liigutas ennast ... ka mõte: kas poleks mul endalgi kergem, kui tõmbaksin v... nina täis? Näe, see mees sai paari minutiga enesekindlu... tagasi.

«Pea siin kinni,» ütles mees korraga, pudelit kähku t... toppides. «Olemegi kohal.»

Ta tiris taskutest raha, seda näis seal veel küllalt olev... Arve sai makstud, mees heitis Vernerile armulikult kolmerub... lise jootrahaks.

Jootraha oli alandav, aga iga taksojuht teadis, et il... nende rublaliste ja kolmelisteta jääb teenistus liiga pisikes... neid lihtsalt peab vastu võtma.

Ta silus alles rahapabereid, kui kitsast tänavat pidi rut... lähemale juba uus reisija, käega hädaliselt vehkides.

Verner laskus seljatoele ja ootas. Tulija oli umbes tem... vanune naine, ta välimuses oli midagi rabavalt tuttavat, ja k... ta oli ukse lahti tõmmanud ning tagaistmele pugenud, tead... Verner äkki täpselt, kes see on: üks kunagine kooliõde, p... aastat temast noorem.

Naine hingeldas kiirest käigust, ütles lühidalt: «Linn... ja hakkas oma käekotis sorima.

Verner vaatas kramplikult ettepoole, hoidus pead pöör... mast, et naine ta nägu ei näeks. See läks korda, kuni Järve... toimetas naine oma asjade kallal ega vaadanud Verneri po... legi. Siis sai ta nähtavasti kõik korda, vaatas aknast välja ni... heitis pilgu ka taksojuhile. Ja hüüatas kohe:

«Helde taevas! Sina, Verner?»

Verner teadis, et nüüd oleneb kõik sellest, kuidas ta närv... vastu peavad. Ta kergitas veidi kulme ja küsis võimalik... moonutatud häälel:

«Mis te ütlesite?»

«No mis sa nüüd, Verner,» imestas naine. «Kas sa siis ... tunne mind ära või?»

«Te eksite, ma ei tea, kelleks te mind peate.»

«Kas te pole siis Kivistiku Verner?» küsis naine nüüd te... tama hakates umbusklikult.

«Minu nimi on Roodes.»

«Einoh, see pole lihtsalt võimalik! Et üks inimene võib nii ... nägu olla!...»

Naise tooni oli nüüd siginenud kahtlus, Verner kordas, ...des säilitada rahu:

«Sarnaseid inimesi on palju. Minu nimi on Roodes, nagu ... ütlesin.»

Naine ei jäänud veelgi rahule:

«Ja kust te pärit olete?»

Verner nimetas viivitamatult Tenno Roodese kodulinna.

«No mis te räägite!» Naine oli nüüd siiralt kohmetunud. «Nagu ma teid vaatasin, nii mõtlesin kohe: issake, see on ju Verner! Et pidi teine Siberis surnud olema, aga näe, keerab ... rooli nagu ei midagi!»

Kõige ohtlikum silmapilk oli möödas, Verner vastas juba ...lgemini, söendas isegi häälele kerget naljatooni lisada:

«Juhtub, kulla proua, juhtub.»

«No mis sa kostad. Ärge pange pahaks. Aga te olete tõe... poolest Verner mis Verner. Tema vennagagi ühte nägu!»

«Mul ei ole ühtki venda.»

«Einoh, kui te ise ütlete...»

«Miks ma peaksin teile valetama?»

«Ei, seda muidugi. Andke andeks!»

«Mis mul ikka andeks anda, kui ma teie Verneriga tõesti ... sarnane olen,» naeris Verner nüüd juba valjusti.

Naine oli oma eksitusest ähmis, ja Verner surus lõua süga... mmale kuuekrae vahele. Tal oli kaelal arm, mälestus kooliaeg... ...st jalgrattaga kukkumisest. Kui naine — nüüd mäletas Ver... ner ka tema nime, Selma Koort, jah, Koordi Selma muidugi! — ...ui Selma näeb seda armi, on kõik läbi.

Nad jõudsid juba Võidu väljakule, naine vaatas välja ja ...ljatas:

«Oh, sa aeg, nüüd pidin selle segadusega mööda sõitma! Pidage siinsamas kinni, kui saate!»

Verner pidurdas, naine tasus sõidu eest, vabandas veel kord ja ruttas siis tagasi vaatamata minema.

Verner tundis, et on üleni higine. Ta sõitis tüki maad ...emale peatuskohta ja katsus armi krae vahel. Kui Selma oleks ...eda märganud...

Tal tekkis ahistatud metslooma tunne. Nädalate kaupa oli ta ennast veennud, et siin suures linnas ei kohta kedagi tutta... ...vat, nüüd oli siis esimene hoop käes. Hea küll, Selmat õnnes... ...tus seekord petta. Aga küllap räägib Selma kõigile vanadele tuttavatele, et Tallinnas on üks taksojuht, kes on täpselt Kivis-

tiku poisi nägu. Ja pea ei või see jutt mõnele Lille-taolisele kõrvu puutuda.

Verner vaatas põgeneja pilguga aknast välja ja talle virastus äkki, et teisel pool tänavat läheb veel üks endine tuttav. Alles teravalt silmi pingutades mõistis ta, et oli eksinud — hirmul on suured silmad.

Kaduda, mõtles Verner äkki paaniliselt. Kaduda sellest neetud taksopargist. Siin on inimene nagu näitusele välja pandud. Tuleb kiiresti hakata uut töökohta otsima!

See äkiline otsus oli nii kindel, et Verner läks vahetuse lõppedes otsekohe Sumbergi juurde ja pani avalduse lauale.

Sumberg luges ja vaatas Vernerile teraselt otsa.

«Vihastasite mu peale või?»

Vernerile meenus jutuajamine hoovil ja ta vastas liiga kähku:

«Ei, ei, mis te nüüd...»

«Siis paluks põhjendust.» Sumberg ajas end laua taga sirgu. «Töö on hea, sissetulekud ka vist mitte kõige halvemad. Kaebusi teie peale pole. Miks te tahate ära minna?»

«See töö... käib mulle närvidele,» püüdis Verner segaselt seletada. Sumberg ei pööranud pilku ära, sõnas:

«Nii lihtsalt see kah ei käi. Juhte on meil vähe, ma ei saa kedagi niisama vabastada, autosid ei tohi seisma jätta. Nii et teie avaldust pole võimalik rahuldada.»

Ta võttis sulepea, mõtles natuke ja kägardas siis Verneri avalduse kokku, viskas paberikorvi.

«Kõik.»

«Ma 'lähen ikkagi minema,» ütles Verner meeleheitliku julgusega.

«Ei soovita. Tahate tööluusi pärast kohtu alla sattuda?» küsis Sumberg valjult.

Verner mõistis, et tema rabelemine on asjatu. Ta pääseks siit minema ainult siis, kui Sumberg nõustuks. Aga Sumberg ei nõustu — ja seletada ei saa talle midagi. Omavolilise töölt lahkumisega muutuks ta kohe lindpriiks, keegi ei võtaks teda vastu ilma korras tööraamatuta.

Ta vaikis ja pöördus minekule.

Sumberg vaatas talle järele ning mõtles: selle poisiga on midagi tõsist lahti. Äkki on vanad «aatekaaslased» hakanud talle pinna peale käima? Sõjast on küll juba seitse aastat, aga järelkajad tuletavad ennast ikka veel ähvardavalt meelde. Mõnikord ka lausa traagiliselt. Metsades peitub veel mehi, väheks on neid küll jäänud, aga ikka ja jälle selgub, et nad on olemas. Võib-olla on mõni neist nüüd Roodese välja nuhki-

nud, käib peale, nõuab midagi?... Aga mida tegi Roodes inspektsioonis? Sumberg vaikis Verneri ees, kuid ta oli juba sealt järele pärinud. Inspektsioonist vastati ainult: oli vajadus.

Milline vajadus?

Sumberg polnud nii naiivne, et oleks selle vastusega rahule jäänud. Ta aimas, et selle taga on midagi enamat kui tavaline autojuhi ja inspektsiooni asjaajamine. Välja uurida on muidugi raske, vaata et võimatu, Roodes ei kuulu nende inimeste hulka, kes kalduvad kergesti pihtima. Võib-olla peaks tema naisega ühendust võtma? Ei, see ajaks ainult naise kah närvi. Ta ei tea kindlasti midagi.

Miks ma temaga nii agaralt tegelen? küsis Sumberg eneselt. Miks ma ei saa pealt vaadata, kui näen, et inimene kipub allamäge libisema? Pead vangutades asus ta oma dokumentide kallale.

Verner kõndis sihitult mööda linna. Kuhugi ei tahtnud minna. Kodus ei ole pääsu Hella küsimuste ja tusatuju eest. Ja sõpru tal polnud, ta vältis ise igati nende tekkimist. Ei saanud ju ometi lugeda sõbraks Lillet, seda juudast, kellest kõik need pahandused algasid.

Kõrtsi?

Vernerile meenus taas hommikune joodikust klient, ta moonutas tülgastusest nägu. Mõne tunni pärast niisamasugune välja näha? Kas see aitaks? Ta unustas, et oli hommikul mõelnud just nõnda: see annaks ehk abi, tuimendaks närve.

Ta sammus üle Toompea ja võpatas: vastutulijate seas virastus jälle otsekui tuttav nägu. Kähku pööras ta pea kõrvale. Kas ma hakkangi nüüd igal pool hallutsinatsioone nägema? küsis ta endalt. Kas mu närvidega on juba nii halvad lood?

Kui saaks vennaga kokku. Elmar mõistaks teda, oskaks tuge pakkuda. Aga kuidas kohtumist läbi viia? Ise kodukohta sõita? Ta tuntakse kohe ära. Isegi kümmekond aastat tagasi viimati nähtud Selma jäi vaevu uskuma, et ta on keegi teine.

Oli ainult üks tee — Hella. Kui Hellale kõik ära rääkida, sõidaks naine sinna ja kutsuks Elmari Tallinna, ilma et keegi võõras saaks sellest teada. Elmarit oleks hädasti vaja. Kuuleks ka kodukohauudiseid, kas või sedagi, mis tollest valekaebajast on saanud. Aga äkki pole Elmarit üldse seal? Ta võib olla kuhugi mujale kolinud.

Et vend võiks arreteeritud olla, ei tulnud Verneril pähegi.

Võimalus Hellale tõtt tunnistada ahvatles. Teiselt poolt ründas hirm — mis siis, kui Hella ei taha temast aru saada, peab teda viletsaks kurjategijaks, tõukab endast koguni ära?

Probleem probleemi järel rusus Vernerit, ta hulkus välja-

pääsu leidmata juba kolmandat tundi. Siis tundis väsimust, pöördus alistudes ringi ja hakkas kodu poole minema.

Ukse taga jäi ta seisma ning vaatas puhast nelinurkset silti, mille Hella oli lasknud üles panna:

«Perekond Roodes»

Verner naeris tujutult, tal oli viivuks kiusatus silt maha rebida. Sedagi ei saanud teha, Hella oleks pahaks pannud. Tegelikult peaks talle selgitama, et mees ei taha oma ebaseaduslikku elukohta reklaamida.

Verner otsis taskust võtme ja valmistus juba mõttes Hella uute küsimuste vastu. Aga Hella oli täna imeliselt leebe, surus end Verneri vastu, hellitas ja õrnutses. Loodab ta sel teel midagi välja pressida?

Põhjused olid märksa lihtsamad ja inimlikumad. Hella ei jõudnud oma suurt, vastavastatud saladust kuigi kaua endale pidada, peagi ütles ta sosinal:

«Tenno, me saame lapse...»

Ja märkamata mehe kohkunud võpatust, lisas:

«Ma olen nii õnnelik...»

10/

Hella ootamatust uudisest peale muutus Verneri elu veelgi ahistatumaks. Ta mõistis otsekohe, et nüüdsest on ta vastutav veel ühe olendi eest. Praegu polnud seda olendit küll veel õieti olemas, aga ta tuleb varsti. Igast suunast ründavate ähvarduste ja kohustuste paine hakkas Vernerit murdma. Alatasa kartis ta ilmuvat ka Lillet, kes oli pärast metsavendade kinnivõtmist nagu vits vette kadunud. Verner võpatas iga telefonihelina peale — ükskõik kus ta juhtus seda kuulma, otsekohe kõlas ta kõrvus Paju külm, käskiv hääl ja silme ette kerkis mehe põlgav pilk. Kui alumise korruse elanikest keegi teda uksel natuke kauem silmitses, oli ta kindel, et juba täna õhtul tuleb tuttav miilitsamees ja lausub: kahju, teie peale on kaebus, te peate siit kaduma...

Tänaval nägi ta ühtepuhku oma oletatavaid tuttavaid. Koordi Selmaga veedetud pingeline veerandtund oli teda teinud valvsaks kõigi vastutulijate ning möödujate suhtes. Kui keegi teda eemalt viipas, oli ta autot kõnnitee veerde juhtides kogu kehast pingul, valmis tuttavlikku nägu nähes gaasi andma ja põgenema.

Jah, tuttavaid näojooni märkas ta nüüd igal pool: trammis, kuhu ta töö lõppedes astus, et kiiremini koju saada, kauplustes, kuhu ta läks sigarette ostma, kinos, kuhu Hella teda vahel lausa vägisi viis, imestades oma mehe tuimuse ja huvidepuuduse üle — kirjades oli Tenno olnud ju hoopis teistsugune mees...

Ühel hommikul väljus ta autoga pargi väravast ja nägi otse üle tänava seismas oma lapsepõlvesõpra. See nägemus oli nii selge, et kui mees talle viipas, kaotas Verner korraga jõu põgeneda ning tüüris alistudes takso ootaja juurde. Ta ei tõstnud silmi, kui võõras parempoolse esiukse avas ja tema kõrvale istmele laskus. Vaikides käivitas ta mootori, teades täpselt, et seekord ei õnnestu tal enam tundmatuks jääda.

Kui siis täiesti võõras hääl küsis, kas ta poleks nõus paarkümmend kilomeetrit linnast välja sõitma, pööras ta jahmunult pead, nii et klient silmitses teda kerge võõrastusega: mis selles soovis siis imelikku oli?

Lapsepõlvesõbrast polnud jälgegi, autos istus absoluutselt tundmatu mees, ja Verneril hakkas lunastustundest hoolimata korraga kõhe.

Kas ma näen ikka tõesti juba vaime? küsis ta endalt põrutatult.

Ta viis võõra Vaidasse, mäletades iga hetkega ikka selgemini, kuidas ta oli Lillega sedasama teed pidi sõitnud.

Kas Lillel pole kunagi mingeid sisemisi piinu? Kas ta ei satu kunagi endaga vastuollu, ei kannata selle hirmsa tõsiasja pärast, et äritseb oma endiste kaaslaste eluga? Lille ei teinud seda ju veendumusest, et nende likvideerimine on vajalik, ei, ta päästab ainult oma nahka ja hangib ühtlasi kerge vaevaga viinaraha — kust tal seda muidu nii palju oleks? Kas ta teeb seda kõike tõesti külmavereliselt ja koguni rõõmuga?

Vernerile meelestus Lille nägu — peaaegu alati lapselikult, lollakalt lõbus, vilajad silmad ümmargused ja õndsad ja tihti viinast kergelt hägused. Kas Lille ei tunne südametunnistuse koormat? Kas viin aitab tal seda endalt täiesti maha lükata?

Klient palus peatada, maksis ja astus maha. Verner pööras takso ümber, andis gaasi. Kaupluse ees jättis ta auto seisma, läks ning ostis pudeli viina. Visanud selle autos enda kõrvale istmele, kihutas ta asulast minema. Metsa vahel aga peatus, tegi pudeli lahti ja jõi pikemalt kõhklemata mitu suurt sõõmu.

Peagi valgus kehasse tuim rahu, veri tuikas selgesti tuntavalt oimukohtades ja rooli hoidvates kätes, selg lõtvus. Kõik muutus kaugemaks, lihtsamaks, ohutumaks.

Verner polnud purjus. Joodud alkoholihulk ei avaldanud tema mõistusele ega reaktsioonivõimele peaaegu mingit mõju,

aga närvid tundsid end nagu ahelast päästetuna. Ta vähendas kiirust, pani küünarnuki mugavalt aknale ja mõtles imestades: kas ma elan tõesti kogu aeg ainult hirmu all ja viirastustes? Loll, tõepoolest loll. Kas ma olen ainuke, kes redutab võõra nime all? Kurat, neid on küll ja küll. Lille ise ütles, et neid on küllalt. Vaevalt nad kõik niimoodi piinlevad. Ei, elavad, teevad tööd, ja kõik. Aeg on ka minul sellest ükskord üle saada.

Aga Tenno? küsis nõrk hääl tema sisemuses. Kuidas temaga ikkagi oli? Sa räägid võõrast nimest, mees. Aga kuidas sa selle nime omandasid? Kas sa arvad, et kõik, kes elavad võõra nime all...

Verner kahmas enda kõrvalt pudeli ja jõi veel mõne lonksu. Nüüd valdas teda juba kerge joove, see esimene, teistele peaaegu märkamatu staadium, kus inimene ise tunneb, et temas on toimunud mingid muutused, ja püüab neid teiste eest kramplikult varjata — ennast sageli just selle püüdlikkusega reetes. Ta vähendas veelgi kiirust ja jälgis pingsalt teed.

See veel puuduks, et ma satuksin nüüd mõne inspektori peale, urises ta kuuldavalt, märkas seda kohe ja vihastas: muidugi, olengi vintis, hakkan juba iseendaga juttu ajama.

Linn lähenes, Ülemiste järve ääres seisis üksik naine ja lehvitas ägedalt. Verner sõitis otse ette vaadates naisest mööda.

Parki. Ainult parki. Lükkan auto vaikselt garaaži ja kaon. Poisid ei anna mind välja. Kui keegi küsibki, ütlen, et jäin haigeks. Kes mind ikka nuusutama tuleb.

Ei tuldudki. Mehaanik, kes seisis oma uksel, jäi rahule Verneri läbi akna öeldud vabandusega, kirtsutas ainult laupa: jälle üks takso rivist väljas.

Töökojas tagusid lukksepad kaarte ega heitnud Vernerile pilkugi. Ta hingas kergendatult ja tüüris auto ettenähtud kohale. Autost välja roninud, tundis ta jalgu kergelt värisemas ja otsustas veidi aega paigal seista. Siis märkaski teda profülaktikabrigaadi brigadir ja tuli juurde.

«Mis viga?»

Verner tahtis vastata, aga tegi ainult hoiatava žesti.

Brigadir vaatas talle teraselt otsa ja muigas.

«Saan aru. Kah tola, mis sa siia otsisid. Ajanud kuhugi kõrvalisse kohta, maganud välja. Siin hakkavad uurima, mis autol viga.»

Mehel oli õigus. Vernerit valdas hetkeks kiusatus uuesti autosse istuda ja väravast välja sõita, aga ta loobus sellest kohe. Ta oli ju mehaanikule öelnud, et jäi haigeks.

«Ole semu, leia talle, kuradile, üks rike, kui küsitakse,» mangus ta brigadiri. Ja lisas oma palve toetuseks:

«Pudel on istme all, üle poole veel sees.»

«Kurat sind võtaks,» urises brigadir mokaotsast. «Katsu et sa kaod. Juhtub mõni nägema, oled tükikis ajaks jalamees. Lase jalga.»

Verner püüdis nii sirgelt ja kiiresti kui võimalik väravast välja saada. Aga ta jõudis vaevalt kümmekond sammu astuda, kui kuulis Sumbergi häält:

«Roodes!»

Verner peatus ja vaatas tagasi. Sumberg seisis teise garaaži uksel ja viipas käskivalt:

«Tulge siia.»

Verner tegi paar sammu ja tundis, et kõik on otsas — jalad ei kuula sõna, varjata pole enam midagi. Ta loobus pingutusest ja läks kergelt tuikudes Sumbergi juurde.

«Purjus?»

Verner ei vastanud. Sumberg silmitses teda rangelt ja astus sammu lähemale.

«Mis see tähendab? Kas te olete tööl?»

Vernerilt ei tulnud ikka veel sõnagi, ta tõstis ainult silmad ja vaatas tagaaetava pilgul Sumbergile otsa. Selles pilgus peegeldus niisugune kaos ja meeleheide, et Sumberg taipas: midagi on juhtunud. Ta haaras Verneril käsivarrest ja ütles:

«Tulge.»

Nüüd algab siis kohus, mõtles Verner peaaegu ükskõikselt. Ta laskis end kaasa viia ja märkas alles mõne sammu pärast imestusega, et Sumberg ei vii teda kontorisse, vaid väikese tagavaravärava poole. See oli talle põhimõtteliselt ükstapuha, ta astus Sumbergi kõrval ja püüdis ainult sirgelt käia. Sumberg viis ta tänavale, vedas seda pidi veel mõnikümmend sammu, osutas siis õllepoe avatud uksele:

«Marss sisse.»

Kas tahate ka sadat grammi? mõlkus Verneri peas irooniline küsimus, aga mõistust jagus veel niipalju, et ta vaikis.

Sumberg valis nurgalaua, istutas Verneri sinna ja istus ka ise.

«Nüüd öelge, mis teiega ometi on.»

«Mis minuga peab siis olema?» küsis Verner korraga lausa sõjakalt vastu.

«Pidage suu. Kui autojuht tõmbab ennast tööajal täis, siis on ta kas lurjus või on temaga midagi tõsist juhtunud.»

Verner ütles tasakesi:

«Eks ma ole siis lurjus.»

Sumberg takseeris teda järelejätmatult ja ütles äkki üsna leebel häälel:

«Lurjuseks ei oska ma teid veel pidada. Miks, ei tea isegi. Aga kui mul on inimeste suhtes vähegi silma, siis olete te mingil moel rataste vahele sattunud. Milles on asi?»

Kui Verner ei vastanud, küsis Sumberg:

«Sõjaväes olete olnud?»

«Ei.»

«Kahju. Kui te oleksite sõjas olnud, saaksite ehk minust paremini aru.»

Verner jäi kangekaelselt tummaks ja Sumberg vihastas.

«Kurat võtaks, ma pole teile ainult seltsimees Sumberg ja kolonniülem! Ma olen inimene, saage aru! Ja ma küsin teilt kui inimene: mis pagan teiega lahti on? Kui te peate ennast ka inimeseks, siis vastake mulle!»

Nad istusid ligi pool tundi, aga midagi mõistlikku ei õnnestunud Sumbergil välja pressida. Verner pomises ainult segaseid lausejuppe, valetas midagi sõbrast, kellega ta oli kokku saanud ja kes oli ta poolvägisi pudeli juurde vedanud. Tema uimases peas tiksus ainult üks, põhjalikult juurdunud hoiatus: mida vähem räägid, seda kergem.

Sumberg tüdis, lõi käega ja tõusis. Vedas püsti ka Verneri, kuigi see tõrkus.

«Siia te ei jää. Lähme.»

Tänaval peatas Sumberg esimese väravast välja sõitva takso ja andis juhile lühida korralduse:

«Viige ta koju. Ja teie tulete homme hommikul minu juurde.»

Uks prantsatas Verneri järel kinni, ta vajus pehmesse polstrisse ning sulges silmad. Juht vaatas teda ammuli sui.

«Jäid vana endaga vahele?»

Verner noogutas väsinult.

«Mis sul arus oli? Ei kadesta sind, vennas! Sumberg ei heida armu.»

Juht oleks hea meelega kuulanud, mismoodi see vahelejäämine täpselt käis, nägi aga Verneri koltunud näost, et teine ei räägi praegu midagi — pole võimelinegi rääkima.

«Kus sa elad?»

Verner nimetas aadressi. Takso viis ta kiiresti koju.

Kell oli alles üksteist, kui Verner tuppa jõudis. Niisiis tuleb Hella alles kuue tunni pärast! Selleks ajaks jõuab ta end välja magada ja korda teha. Hella ei tohi midagi teada saada. Ta seadis äratuskella poole viieks helisema, heitis diivanile ja jäi peaaegu silmapilkselt magama.

Kui Hella tuli, seisis ta akna juures, oli end jääkülma veega pesnud ning nägi reibas ja kaine välja.

Järgmisel hommikul oli Sumbergi jutt lühike:

«Mõni aeg tagasi andsite mulle lahkumisavalduse.»

Nüüd saan siis lahti, mõtles Verner. See ei teinud talle muret, pigem tundis ta kergendust, kuigi teadis, et tööraamatusse märgitakse paragrahv, mis teeb uue töö leidmise raskeks. Aga küll ta tuleb kuidagi toime.

«Õieti peaksin ma teid nüüd välja lööma, aga see aitaks vähe. Auto pealt võtan maha — kuuks ajaks. Lähete garaaži tööle.»

«Ma . . .»

«Olete autojuht-mehaanik. Ja tööd te tunnete. Ärge arvake, et te mu käest pääsete. Ma teen teist inimese, ükskõik kui kaua see aega võtaks.»

Verner läks sõna lausumata uuele tööpaigale.

Omamoodi oli see isegi puhkuseks. Hella imestas muidugi, aga kui Verner valetas, et garaažis on praegu vilunud mehaanikutest puudus ja et talle tehti ettepanek sinna mõneks ajaks appi minna, vaatas ta meest isegi kerge uhkusega: mees mis mees. Töö juures hinnatakse, saab kõigega hakkama.

Garaažis oli tõepoolest kergem. Ei tarvitsenud hirmuvärinaga vahtida tänaval kummitavaid nägusid, ei tarvitsenud põgeneda viirastuste eest. Mehed olid sõbralikud, nagu ikka ollakse ülemuse viha alla sattunud kaaslasega.

«Täna õnne,» öeldi talle ainult. «Sul vedas nagu surnud seal. Kuu aega — kukepea! Sumberg põrutab harilikult mitu kuud. Nojah, esimene kord.»

Viinast hoidus Verner kaugele. Ta puges kõrvale isegi esimesel palgapäeval — see oli seda kergem, et ta oli siis brigaadis töötanud ainult napi nädala ja palk polnud väljategemist väärt, nagu brigadir armulikult tähendas.

Erilisi pikki jutuajamisi garaažis polnud, aega oli vähe, tööd kuhjaga.

Järgmisel palgapäeval ei pääsenud ta aga enam nii lihtsalt. Teda ei sunnitud küll, kuid kõik andsid mõista: oled mees, taipad isegi. Verner kõhkles. Veel kümmekond päeva ja ta lahkub brigaadist, ta võiks meeste solvumisele vilistada. Aga neidsamu mehi on tal tarvis ka siis, kui ta jälle juhina sõidab. Peavad meeles, keeravad remondis niisuguse piruka kokku, et muud enam ei saagi kui sees käia. Plaan jääb täitmata, palk väikeseks. Ja Sumberg hakkab jälle huvi tundma — kuidas siis nii, varem oli Roodes üks eesrindlikumaid?

«Läki,» ütles ta meestele lühidalt.

«Mis sa nii vingus oled?» imestas elektrik. «Läksid naisega riidu või?»

«See ei puutu asjasse,» tegi Verner pärimistele lõpu, mõtles ainult hetkelise kibestumisega: nüüd ma vast lähen riidu. Need ligi kolm nädalat saime me Hellaga hästi läbi...

Nad suundusid agulikõrtsi ja võtsid terve nurga enda alla.

«Kaks poolikut ja kõigile praed,» käsutas Verner.

Juba kolmas tühja kõhu peale kurku kallatud naps tegi kõik asjad taas lihtsamaks. Tore, et sai tuldud, mõtles Verner. Ega siis tarvitse ennast alati täis juua. Ja varsti algab jälle juhiamet, siis hakkan täielikku karskust pidama nagu varem. Ausõna. Ja selle peale teeme täna viimased väikesed napsid. Mehed on ju vahvad. Kiruvad elu — kes seda ei kiruks? Mis head on see elu mullegi andnud, et ma peaksin teda nii väga kiitma? Kuus aastat laagrit, kah mul kingitus. Ja mille eest? Ühe nadikaela kaebuse pärast.

Verner ei märganudki, et ta arutleb nendest kuuest aastast nii, nagu oleksid need tõepoolest t e m a l e määratud...

Mehed on, jah, nagu mehed ikka.

Punase peaga elektrik Räsaja Volli. Vana meistrimees, kes armastab väita, et viimase kahekümne viie aasta jooksul on tema elus esinenud üksainus päris kaine päev, see olevat olnud tuhande üheksasaja kolmekümne kaheksandal aastal. Miks ta tolle päeva vahele jättis, seda ta ei mäletanud, ütles, et peaks naiselt küsima, see ehk teab.

Brigadir — tasakaalukа ja veidi luurava moega pikk mehevolask. Hoolitseb lausa kramplikult selle eest, et tema brigaadis oleks kõik korras ja et keegi ei kukuks millegagi sisse. Ja õigesti teeb — tulebki peale passida. Kas nende töökojast vähe varuosi vasakule läheb?

Kaks venda Kutsarid — töömehed nagu muiste.

Verner jõi veel ühe klaasitäie. Klaasid olid suured nagu niisugustes kohtades ikka: kliendid jäävad rutem purju, tellivad juurde.

Räsajas istus Verneri kõrval ja seletas, et ka tema poeg on Siberis — seal, kust Roodes tuli. Äkki olid nad koguni ühes laagris? Aga seda ei õnnestunud kindlaks teha, vanamehel läksid numbrid peas sassi. Ta lubas kodus järele vaadata.

«Poisikese asi, laskis ennast Saksa sõjaväkke noppida. Nüüd kannata ja ole vait.»

Brigadir heitis Räsajale viltuse pilgu:

«Mis sa neid asju siin seletad. Kõrtsis on kõrtsi jutud. Palju räägid, hakatakse sind ennast kah uurima.»

«Ja mis siis?» suurustas Räsajas. «Kes härra siin, see härra Siberis!»

Verner mäletas järsku, et nii oli ka s e a l öeldud. Kes? Peeter? Ei, mitte tema. Rosenberg? Jah, just. Ja kuidas see Rosenbergi härraks olemine lõppes...

Sünge mälestus ajas Verneril külmavärina ihule, muutis meele morniks. Ta ei tulnud selleks siia. Ta tahtis lõbus olla, unustada. Nüüd hõõrutakse talle jälle laagrit nina alla...

Räsajas viiski jutu teisale. Pudelite arv kasvas, paar tundi hiljem löödi lahti laul. Ettekandja, kes tuli keelama, saadeti põrgusse.

«Tohoh, kurat, teised võivad, aga eesti mees ei tohi oma kõrtsis häält teha?» käratses Räsajas. Kuid siis meenus talle nähtavasti brigadiri hoiatus, ta moonutas tükk aega nägu nagu kadunud mõtet otsides ja küsis ettekandjalt:

«Kas teil jänesepraadi on?»

«On,» vastas see tüdinult.

«Kas katusejänest kah on?» tahtis Räsajas teada.

«Ärge jamage!»

«Kas teie siis ei tea?» imestas Räsajas tehtult. «Metsajänesel on suured kõrvad ja väike saba, katusejänesel jälle väikesed kõrvad ja pikk saba.»

Ettekandja lõi käega ja kadus.

Pikkamööda hakkas kõigil arunatuke üles ütlema. Vennad Kutsarid istusid brigadiriga kaelastikku ja lällasid, kui hea ülemus brigadir ikka on. Räsajas praalis kõrvallauas istujatega, ähvardas kellelegi «näidata».

Verner nägi seda kõike läbi udu. Tal oli ühekorraga vastik ja hea olla. Joobumus ja ükskõiksus tasandasid iga terava nurga, peletasid muremõtted eemale. Kui saaks nüüd kuskil magada... Ta võttis tasakaalutu liigutusega pudeli ja valas oma klaasi ääreni täis, nii et osa viina valgus laualegi. See ärritas teda, ta neelas klaasitäie ühekorraga alla. Viimane mõtteкübemeke lendas kuhugi kaugele, ja tundes ainult lõpmatut väsimust, pani Verner pea lauale ning jäi magama.

Ta oleks kõrtsi jäänudki, kui brigadir poleks ära minnes teda tähele pannud.

«Näe, kurat, sellel juba kae silmadele langenud! Räsajas, karga appi, kangutame ta siit üles!»

Mitme purjus mehe toetusel vaarus Verner tänavale. Pea käis küll ringi, aga tunnipikkune magamine oli teda tublisti klaarinud. Värskes õhus tuli aru ruttu tagasi. Verner rebis end lahti ja sülitas tülgastusest.

«Nonoh, ära lõhu,» keelas Räsajas. Ta püüdis Verneril

uuesti käe alt kinni kahmata, kaotas aga ise tasakaalu ja prantsatas selili. Mehed hirnusid.

Vernerile läks kogu kamp äkki talumatult vastikuks. Ta oli juba üsna kaine. Peab koju minema, mõtles ta huugavat pead masseerides.

Teised trallitasid edasi, Verner nägi, et neist pole asja, viskas jumalagajätuks käega ja hakkas kiirel ebakindlal sammul kodu poole marssima.

Tugev tuul lahutas viinaauru üha enam, pea hakkas järjest rohkem tukslema. Kuradi mülgas! vandus Verner endamisi. Ta nägi ühe kioski valgustatud akent ja läks otsejoones luugi ette.

«Kann õlut,» ütles ta süngelt, taskust raha kobades. Üks sajarublaline oli läinud, ainult peotäis metalli kõlises taskupõhjas. Teised rahatähed oli ta targu ära peitnud.

Ah, ükskõik. Oma raha.

Ta jõi lõdisedes kannu külma õlut, pühkis käega üle suu ja hakkas taas minema, mõeldes ise tusaselt, kuidas Hella nüüd jälle virisema ja sõimama kukub. Joodik! Lakkekrants! Virisegu — igaühel on oma elu ja omad mured.

Pärale jõudes lükkas ta ukse kolinal lahti ja läks sisse riiaka hoiakuga, valmis igale sõnale jämedalt vastama.

Aga Hella ei öelnud midagi. Ta vaatas mehele ainult suurte silmadega otsa ja läks vaikides kööki, et süüa tuua.

Verner istus toolile ja ootas. Ta tahtis kõigest hingest, et Hella oleks talle midagi inetut öelnud, siis oleks ta võinud vastu karjuda, et oma sisemist vaeva ja häbi — jah, häbi tal oli! — varjata. Aga Hella oli nagu kellegagi kokku rääkinud — ei ainsatki sõna.

Kell sai pool kümme, Verner tundis järsku, et ei taha ei süüa ega mitte midagi, tahab ainult iga hinna eest magada. Ta tõusis, läks vaikselt magamistuppa ja kiskus end riidest lahti, visates hilpe kuhu juhtus. Pikali heites tundis ta maailma jälle tiirlema hakkavat ja surus silmad kõvasti kinni. Püüdis veel millestki mõelda, aga mõtted läksid segi.

Hella kuulis köögist tema norskamist ja jäi liikumatult pliidi äärde seisma. Ta oli vapustatud. Üle hulga aja tuli Tenno jälle purjus koju.

Mis sellest siis ikka on, püüdis ta ennast lohutada. Tööjures juhtub ikka. Palgapäev ja... Ta pole ju tõesti muidu joonud, tervelt kolm nädalat mitte tilkagi. Töömeeste asi... Ei ole ju midagi hirmsat. Tõsi, teda on kole vaadata. Aga mehed on vist kõik niisugused koledad, kui nad on purupurjus.

Hella läks magamistoa lävele, vaatas Tennot ja tundis kõi

gist neist vägisi väljamõeldud lohutustest hoolimata, et tema ellu tungib järjest vastupandamatumalt midagi inetut ja mõistmatut. Et see inetu ja mõistmatu tungib aina edasi, tungib aina sügavamale, muudab lõpuks kõik mõtteluks ja vastikuks.

See tunne oli nii valdav ja masendav, et ta istus ukse kõrvale tumbale ja hakkas hääletult nutma.

Kui Verner hommikul ärkas, olid paljudki asjad tema mälus väga ähmased. Ta ei teadnud sedagi, kuidas ta oli õhtul koju ja voodisse saanud. Pea huugas, ta ajas end vaevaliselt istuma ja nägi, et Hella koht tema kõrval on tühi. Jahmunult vaatas ta kella. Veerand kaheksa. Tähendab, tööle jõuab veel õigeks ajaks. Kus on Hella?

Ta pani jalad põrandale ja katsus midagi meenutada. Asjata. Sünge aimusega pani ta end riidesse. Mida ma Hellale eile ütlesin? Kus ta praegu on?

Ja samas ilmuski Hella uksele. Verner hoidus tema pilku kohtamast, tõusis ruttu püsti, kohmitses riiete kallal.

Hella vaatas teda vaikides.

«Pea valutab?» küsis ta siis.

Verner ohkas.

«Jah,» kostis ta vastumeelselt. Tema sõrmed eksisid taskusse ja sulgusid seal kägardunud rahapaberite ümber. Palk. Või see, mis on palgast järel.

«Säh, võta,» ütles ta oma saamatuses peaaegu toorelt ja sirutas raha naisele.

«Aitäh...» Hella võttis kuulekalt rahatähed ja hakkas neid masinlikult sirgu triikima. See vihastas Vernerit äkki — talle näis, et Hella loeb raha üle.

«Sada rubla on vähem,» ütles ta trotsliku otsekohesusega. «Jõin maha.»

Hella silmad laienesid viivuks ja muutusid siis jälle endiseks.

«Kas see on siis kõige tähtsam?» lausus ta vaikse kibedusega.

Verner nohises, ta ei osanud midagi vastata. Hella murdis rahad kokku ja pani lauale.

«See on ju sinu raha,» ütles ta tasa. «Sa võid sellega teha, mis sa iganes tahad.» Seisnud veel hetke, läks ta kööki.

Verner istus voodile ja kiristas hambaid. Tema viha, mis oli põhjusetult üles keenud, ei andnud järele, ta ise õhutas seda alateadlikult, et mitte enda allajäämisele ja häbile näkku vaadata.

Siis nõnda. Tähendab, minust võib üldse üle vaadata. Mind polegi tarvis, ei mind ega minu raha. Ta surus jõuetus raevus

küüned peopessa ja muutus kohe taltsamaks. Kes on siis süüdi? küsis ta endalt vaiksemalt. Mida ma ootasin — takka-kiitmist või?

Viha vaibus, andis maad masendusele ja haledusele.

«Palun tule sööma,» kostis köögist Hella hääl.

«Mul ei ole isu,» vastas Verner mehaaniliselt. Ta tõmbas pintsaku selga ja heitis uuesti pilgu kellale. Minna oli veel vara — aga kodus istuda ta ka enam ei jaksanud. Ta läks tasakesi kööki, vaatas Hellat pageva pilguga.

«Ma ei taha süüa,» ütles ta peaaegu paluvalt.

Hella vaatas vastu — ja vaikis. Ja otsekohe süttis Verneri ägedus jälle.

Hea küll, ma sain hakkama sigadusega. Aga sellepärast ei pea mind veel vahtima nagu metslooma. Igaüks teeb rumalusi. See naine siin arvab, et võib mulle nüüd vaadata nagu viimasele jätisele!

«Sinu arvates polegi ma nüüd enam inimene, jah?» ütles ta hammaste vahelt. «Olen õhk, jah? Minuga ei passi enam isegi rääkida?»

Hella neelatas. Tal oli tunne, nagu variseks nende kodu nüüd kohe tuhandeks väikeseks tükiks, mida ei saa enam iialgi kokku liimida. Ta tahtis seda öelda, Tennole oma hirmu näkku hüüda, aga pealetükkiv nutt lämmatas sõnad. Verner tõlgitses seda vaikimist teisiti:

«Nojah, muidugi. Hea küll, olgu sul õigus.»

Ta pöördus kannalt ringi ja tahtis väljuda. Hella hüüatus sundis teda peatuma:

«Tenno!»

Ta ei tahtnud tagasi vaadata, jäi seisma, selg Hella poole.

«Noh?»

Aga Hellalt ei kostnud enam midagi ja Verner pidi ikkagi pead pöörama ning naisele otsa vaatama.

«Noh?»

Hella seisis silmapilgu paigal ja tuli siis pikkamööda mehe juurde. Tema silmad ujusid pisarates.

«Ja sa saad niimoodi ära minna?»

Verneri pea vajus norgu. Hella käed tõusid tema õlgadele, pigistades neid.

«Kas sa ei armasta mind enam?»

«Miks sa seda arvad?» vastas Verner kiiresti, pead tõstmata. Hella sõrmed libisesid tema näole ja pöörasid selle ülespoole.

«Tenno... Miks sa ei räägi mulle kõike ära? Ma saan ju aru... Sinuga on midagi väga hullu lahti... Ma näen ju...»

Verner ohkas ja vaikis.

«Ma armastan sind, Tenno... Kas sa ei usu seda?»

Ära tarvita seda nime! oleks Verner tahtnud karjuda. Aga ta vaikis ja surus kergelt Hella õlga.

«Usun... Usun küll...» Ta viivitas hetke ja lausus korraga alistunult:

«Minuga ei ole kerge... Sa ei tea, mis mul kõik seljataga on...»

«Pole midagi... Pole midagi...» kordas Hella sosinal nagu võlusõnu. «Pole midagi... Ma aitan sul seda kõike unustada...»

Ka mina lootsin seda, mõtles Verner erakordse mõtteselgusega. Lootsin... ja uskusin. Aga näed... On asju, mida ei saagi unustada.

«Ma pean nüüd minema,» ütles ta pehmelt. «Ära ole nii õnnetu... Ega ma ei tee...» Ta ei osanud äkki öelda, mida ta ei tee. Varnast mütsi haaranud, läks ta ruttu välja.

Hella tajus, et mees põgenes, kartes selle ülestunnistamist, mida Hella oleks nii kangesti tahtnud teada. Naine uskus lapselikult, et kui mees talle kõik ära räägiks, siis suudaks ta meest sellest üle aidata. Ükskõik kui hirmus see ka poleks — sest midagi hirmsat pidi see olema. Ta mäletas selgesti neid õudseid öiseid silmapilke, mil mees äkki karjatades istukile sööstis, unes omaenda nime hüüdis, viskles, midagi meeleheitlikult eitas, ennast millegi vastu kaitsta püüdis. Mis see oli? Millised jubedad elamused need olid, mis võisid inimese hinge niisuguse mõra lüüa?

Ja ikkagi armastas ta seda meest, hoolimata kõigest. See polnud kuigi õnnelik armastus, aga ta oli, ta o l i, ja niisugusena oli ta vahest tugevamgi kui muidu, nagu on ikka väga tugev armastus just selle vastu, kes või mis kipub sul käest libisema, kaduma, hävima.

Ei, ma ei anna teda ära, mõtles Hella kirglikult. Ei anna. Mitte kellelegi ega mitte millelegi. Ka tema mälestustele mitte. Ma kisun ta välja neist mälestustest! Ta on palju kannatanud, ta ei saagi olla selline kui teised inimesed. Ma ei suuda teda süüdistada ka siis, kui ta on halb — teda on niisuguseks tehtud, see ei ole tema enda halbus, ei saa olla! Minu kohus on panna teda kõike halba unustama, ja muuta ta uuesti heaks. Kui ma teda armastan. Ja ma teen seda.

Verner võeti tööl vastu tunnustava peanoogutusega — nüüd oli ta täiesti oma poiss. Brigadir pistis talle käe pihku ja kaebas meeletut peavalu.

«Kurat, pea on nagu pisikesi poisse täis, kõik taovad haamritega vastu kuplit! Kuidas sul tunne on?»

Verner vastas, nagu kombeks — räbal, mis seda rääkida —, ja ega ta tegelikult valetanudki. Meister läks läbi garaaži, vaatas pisut pilkavalt — teadagi, palgapäevajärgne kliima. Ja andis käsud kätte: täna pidi terve brigaad hommikupoolikul ehitusmeestele appi minema. Linna teises otsas ehitati uut garaaži, kiire kippus kätte tulema.

«Eks teil olegi täna värskes õhus parem,» pillas meister lahkudes. See pidi nähtavasti olema nali, kõik naersidki mürinal. Asja mõttest sai Verner aru alles ehitusele jõudes: objekt asus kahe õlleputka vahel, töömehi polnud suurt nähagi. Brigadir vedas ta kohe pead parandama. Verner protesteeris, aga teda ei tehtud kuulmagi:

«Mis töömees sa muidu oled, taglas maas. Tuleb pisut tankida, siis seisavad riistad paremini käes.»

«Kaks korda sada viiskümmend!» käratas brigadir kioskimüüjale ja Verneril ei jäänud muud üle kui kibe suutäis alla neelata, kuigi ta oli kodunt lahkudes rangelt tõotanud mitte tilkagi võtta. Noh, olgu veel see klaasike. Aga e n a m mitte piiskagi.

Tööle hakati, kuid visalt see töö neil edenes. Kui meister enne lõunat ootamatult objektile ilmus, olid brigadiril juba «pardad vee all», nagu ta ise ütles.

«Jälle joote, kuradid,» märkis meister harjunud ükskõiksusega ja sülitas. «Hästi see ei lõpe. Aga eks te palgapäeval ise nuta — rubla lööb kõige valusamini.»

Ta läks koos brigadiriga nurga taha. Verner tajus ebamugavust, küsis Räsajalt:

«Teeb skandaali?»

«Kes?»

«Meister, noh. Võtab päeva maha või?»

Räsajas vahtis Vernerile hetke taipamatult otsa ja prahvatas siis naerma.

«See? Tule vaata ise!» Ta tiris Verneri ehituse nurga juurde ja näitas kioski poole, kus meister ja brigadir parajasti klaasi taeva poole tõstsid.

«See timmib kogu aeg teiste kulul. Kust ta veel prii viina saab, kui meilt päeva maha võtab?»

Verner vaikis tusaselt.

«Tule, lähme üles.» Räsajas ronis ees tellingutele, ise õpetades, et maa peal pole enam kasulik olla: mõni kõrgemgi mees võib lõuna paiku siia neid vaatama sõita ja siis pannakse juba

kõvemad noodid peale. Üles tellingutele ei tule neist keegi ja hais maa peale ka ei ulatu.

Verner ronis Räsaja kannul, silmad hajameelselt eesmineja jalgadel, mis käändusid iga sammu juures veidralt väljapoole. Ime, et ta alla ei kuku, mõtles Verner, ta on ju päris täis.

Samas Räsajas kukkuski.

Tema tüse keha peatus korraga, tegi paar abiotsivat õõtsatust ette ning taha ja kaldus siis järsku hooga paremale.

Verner karjatas ja tegi vaistlikult sammukese ülespoole, aga Räsajas lendas juba pentsikult keereldes temast mööda ja kukkus peadpidi telliisehunnikusse.

Tekkis surmavaikus. Esimesena jooksid kukkunu juurde vennad Kutsarid.

«Kurat! Nüüd tegi endale otsa peale!»

Nad ei eksinud: Räsajaga oli läbi. Kui Verner värisevi jalu alla jõudis ning kah lamaja manu ruttas, korises Räsajas oma viimaseid hingetõmbeid. Ta pea oli lömastunud, kael jubedalt kõverasse väändunud.

«Kiirabi! Kähku!» karjus koos brigadiriga kohale jõudnud meister.

«Pole vist enam vaja,» nentis üks Kutsar.

«Käi kuradile!» vastas brigadir. Õnnetus lõi ta korrapealt kaineks. «Roodes, tule, tõstame ta siit hunnikust maha. Poisid, jooske telefoni juurde!»

Hirmunud vastumeelsusega võttis Verner Räsajal jalgadest kinni ja aitas teda maapinnale tõsta. Räsajas korises, ja korraga viirastusid Vernerile tema kahvatus näos ühe teise mehe näojooned. See polnudki ju Räsajas, vaid Tenno Roodes, ta korises, korises...

Verner taganes paar sammu ja kukkus istukile kivihunnikule.

«Lolliks läksid või?» jõudis brigadiri hääl nüüd temani. Ta ahmis õhku — ja viirastus kadus silmapilkselt, nagu oli tekkinudki. Verner märkas, et kükitab kivide otsas, ja kargas püsti.

«Kuradi närvihaige!» kuulis ta brigadiri kirumist. «Mees või asi, abi pole sinust tuhkagi!»

Kiirabiauto sõitis üllatavalt ruttu ette, sanitarid tormasid välja, Räsaja tõmblev keha asetati kanderaamile ja viidi minema.

Meister, kes oli seni üsna vait olnud, vaatas autole süngelt järele.

«Sinu vaevad on läbi. Aga meie hädad algavad alles...»

Kogu pärastlõuna kestis ehitusel juurdlus. Lõpuks viidi meister ja brigadir miilitsasse, teised lubati koju.

Verner lahkus esimesena. Ta püüdis nii ruttu kui võimalik sellest kohast eemale saada. Ta tundis, et ei suuda koju minna, seal üksinda istuda. Praegu vajas ta Hellat rohkem kui kunagi varem. Järele mõtlemata läks ta käitisse, kus Hella töötas.

Hella kohkus surmani.

«Mis on juhtunud? Miks sa tööl ei ole? Mis nägu sul peas on?»

«Meil oli õnnetus,» vastas Verner ja haaras Hella käe. Selle puudutus rahustas teda natuke. «Üks mees kukkus tellingutelt alla. Surnuks.»

«Issand . . .»

«Purjus peaga . . .» Verner vaatas Hellast mööda, ta ei suutnud ennast ikka veel koguda.

«Kui jube! Tule istu! Räägi!»

«Rääkida pole midagi.» Verner istus Hella toolile, surus käed tugevasti vastu laua külma klaasi, et nende värisemist varjata. «Oli purjus, ronis üles ja kukkus surnuks.»

Hella sõrmed kahmasid äkki valusasti Verneri õlast.

«Tenno! Hoia ennast! . . . .»

Verner kehitas pead kergitamata õlgu.

Sel õhtul tahtis Verner ainult kodus olla. Ta otsis Hella lähedust, käis ta kannul nagu laps. Hella naeratas ja mõtles: kõik saab jälle heaks. Räsajas ja tema surm olid sinnapaika jäänud, julm küll, aga Hellal ei olnud sellele mõtlemiseks mahti. Tema mees oli jälle kodus, oli hea ja hell ja õrn. Millelgi muul maailmas polnud enam tähtsust. Ta laskis end hellitada, nautis ägeda leppimise senitundmatut õnne.

Enne uinumist kuulatas Hella endamisi naeratades Tenno pikkamööda üha enam ja enam rahunevaid hingetõmbeid.

Ma saan sellega hakkama, mõtles ta. Ma saan, ma saan, ma saan.

Samas peatus Tenno hingus, ta püsis mõne hetke liikumatuna nagu krambis ja viskus siis istukile.

«Mis sa tahad? Mis sa tahad?» karjus ta raevukalt.

Hella kiljatas ja rebis kiirustades laualambi lüliti nööri. Valgus süttis, mehe nägu lõtvus, ta vajus üles ärkamata jälle padjale ja magas kõvasti norskama hakates edasi.

11/

Kuu oli möödas, Verner sai oma auto tagasi. Kui ta algul oli mõelnud, et tahab töökotta jäädagi, siis pärast Räsaja surma ihkas ta sealt ainult kiiremini pääseda.

Surmal endal olid tõsised ja üsna kaugele ulatuvad tagajärjed. Meister vallandati, brigadir anti kohtu alla. Meeleolu brigaadis oli morn, uued ülemused vaatasid mehi süüdistavalt ja halvustavalt. Seepärast oli Verner päris õnnelik, kui aeg täis sai ja Sumberg ta välja kutsus — ta oli vaikselt kartnud, et Sumberg on ta unustanud või ei tahagi teda enam autole üle viia — kas või sellesama õnnetuse pärast, mis oli jätnud pleki kõigile brigaadi liikmetele.

Sumberg oligi karm ja tõsine, peaaegu vaenulik.

«Homsest hakkate jälle taksojuhina tööle. Ma loodan, et Räsaja lugu ei lähe teil nii pea meelest.»

Verner avas suu, aga Sumberg katkestas teda vihase viipega.

«Ärge hakake ennast õigustama. Tegelikult oleksite te kõik pidanud vastutust kandma, ma panen pea pandiks, et te olite kõik võtnud. Ka teie isiklikult.»

Verner lahkus vaikides.

Nüüd istus ta juba teist kuud jälle roolis ja elas üllatavalt rahulikku elu. Näis, nagu oleks Räsaja surm ja sellele öösel järgnenud ehmatuspurse kulutanud ühekorraga ära kõik hirmuvarud ja nagu võiks Verner nüüd minevikule vaadata kui kuhugi kaugusesse vajunud unenäole.

Talv oli saabunud, Hella käis kuuendat kuud ning Verner veetis iga vaba minuti kodus. Hella ei tahtnud enam palju väljas käia ja Verner oli sellega enam kui päri.

Ühel õhtul helises korraga uksekell, ja kui Verner valvsalt avas, seisis trepikojas Lille. Tema nägu säras endiselt tolles veidi tobedas naeratuses, ainult veidrad tuksed suu ümber andsid mõista, et temagagi oli midagi teisiti kui varem.

«No tere kah üle hulga aja,» ütles ta valjusti ja astus palumist ootamata üle läve. «Pole sind teab kui kaua näinud, mõtlesin, et astun korraks sisse, ajame pisut juttu. Säh, pane see kah lauale, võtsin kombe pärast ligi.»

Palitutaskust ilmus nähtavale paberisse mähitud likööripudel. Verner võttis selle automaatselt vastu ja seisis keset esikut edasi, suutmata paigast liikuda. Lille nägu tõi ühekorraga meelde kõik, mida ta oli kuude kaupa katsunud mälust

kustutada, peaaegu suutnudki ennast veenda, et kogu operatsiooni metsavendadega pole iialgi olnud. Lille kavalad silmad kummutasid selle vaevaga ülesehitatud õhulossi sedamaid.

«Mis sa tahad?» küsis Verner tasa ja teravalt.

Lille pani sõrme suule, viivuks muutus ta nägu inetult kurjaks ja käskivaks.

«Kas proua on ka kodus?»

Verner mõistis, et praegu tuleb alla anda.

«Kodus ikka. Võta lahti, astu edasi.»

Juba paistiski toaukse vahelt Hella nägu, mis tõmbus Lillet nähes rõõmsalt elevaks. Kaua, väga kaua polnud neil külalisi käinud, nüüd oli isegi Lille üle hea meel. Tõsi, kevadel pulmade ajal oli seda meest milleski kahtlustatud, aga praegu ei tahtnud ta Lillest halba mõelda.

«Oo, saab vahel ka tuttavaid näha,» ütles ta rõõmsalt ja Lille tegi kohe õige järelduse: siin majas on külalised haruldased. See Roodes ei taha ikkagi inimestega läbi käia. Noh, seda asja me veel uurime. Lille libistas pilgu üle Hella ja märkas kohe muutust naise figuuris. Muidugi, niisuguses olukorras istutakse tavalisest rohkem kodus.

Ta sirutas Hellale joviaalselt käe ja tõi portfellist nähtavale veel midagi — kimbukese alpikanne ja karbi šokolaadi.

Hella roosatas heameelest, tänas ja ruttas kohvi keetma. Verner astus Lille kannul tuppa, püüdis kõigest jõust oma vaenulikkust peita. Peaasi, et Hella midagi ei märkaks. Naisel paistis tõsine rõõm olevat, las tal siis olla. Lille vastu tõrksust ilmutada näiks kindlasti kahtlane.

Kohv sai valmis, kõik istusid lauda, pealtnäha lõbus ja heatujuline vestlus algas.

Lille korkis pudeli lahti, Hella keeldus oma seisukorrale viidates, peremees maitses ainult niisama. Hella pani seda tähele ja tal oli hea meel.

Külaline ei jäänud kuigi kauaks, istus tunnikese ja tõusis, märkides, et proual pole hea ennast liialt väsitada.

«Pealegi on mul veel kohustusi, armuline proua, ikka kohustusi.» Seda öeldes kõverdas ta kavalalt suud, nii et Hella pidas vajalikuks teda sõrmega ähvardada.

«Pole põhjust, proua, pole põhjust,» tõrjus Lille naerdes. «M i n a olen niisugustest kiusatustest vaba. Liiga kaua juba üksi elanud, ei oska enam daamide seltskonnas olla.»

Ta laskis Verneril end esikusse saata ja sosistas, enne kui Hella neile järele jõudis:

«Tule homme kell viis «Tartusse». Mul on vaja sinuga rääkida.»

«Aga kui ma ei tule?» Verner vaatas talle nüüd avaliku vihaga vastu.

Lille pilk võbises korraks, siis tekkis sellesse ähvardus.

«Kui mina ütlen, siis sa tuled. Saad aru?»

«Sina mind ei käsuta!»

«Tss... Sa tuled.» Ja esikusse astuvale Hellale magusalt naeratades kergitas Lille juba pähe vajutatud karvamütsi:

«Nägemiseni, armuline proua!»

«Ärge meid siis unustage,» palus Hella koketselt.

«Ärge kartke,» vastas Lille ja Verner arvas tema hääles kuulvat varjatud pilget ning hoiatust.

Mis asja ta minust tahab? Kas jälle mõni...? Verner tõrkus edasi mõtlemast.

«Kena inimene,» kostis tema selja tagant Hella hääl, kui Lille oli läinud. «Kui mõelda, missugust lollust meie ülemus tema kohta rääkis... Loba, muud midagi.»

Verner ohjeldas ennast vaevu, et Hellale mitte lausa näkku paisata, missugune see kena inimene tegelikult on. Ta kehitas õlgu ja piirdus lühida märkusega:

«Mulle ta eriti ei meeldi.»

«Mulle küll.» Hella ei rõhutanud neid sõnu, aga Verner tahtis neis kuulda kerget väljakutset ning kuuliski. Ta pöördus järsult, aga Hella oli juba teel kööki ega märganud mehe pilvetõmbunud nägu.

Verner taltsutas end, võttis sigareti, pani põlema ja suitsetas vaikides, pilk suunatud toa aknast välja tänavale, kus Lille juba üsna kaugele jõudnult edasi sammus. Lille pea, mis oli enne alati uljalt selga heidetud, püsis nüüd lausa silmatorkavalt kummargil, kogu ta rüht näis ebaloomulikult vanainimeslik.

Miski vaevab seda meest, mõtles Verner. Ja oli peaaegu kindel, et temalt nõutakse jälle midagi. Niisamasugune närviline oli Lille ka enne metsaoperatsiooni.

Olgu mis on, mina enam kaasa ei tee, otsustas Verner järsku. Mulle aitab. Ma pole lõpuks mingi käsualune. Ajagu oma asju ise.

Samas peatusid ta mõtted niisama äkki, kui olid tekkinud, ta tundis keha kuumaks minevat. Aga allkiri, mille ma Pajule andsin? Verner surus käed rusikasse. Kuhugi ma ei pääse. Siiski — kas Lille teab seda allkirja andmist? Võib-olla käib see kah konspiratsiooni alla, millest Paju nii kangesti rääkis? Et üks kaastööline ei tunne teist, ei tohigi tunda? K a a s t ö ö l i n e. Kui jäledalt see sõna kõlab! Mis kaastööline! Jooksupoiss, peksupoiss, kõik muu, aga mitte kaastööline. Kaastöö-

lised on need, kes teavad, mida nad tahavad, kel on ees märk.

Millesse ma enda küll olen mässinud? ägas Verner kuulmatult.

«Ja mis sina seal nukrutsed? Tule aita mul riistu kuivatada,» kõlas köögist Hella laulev, reibas hääl.

Varsti pole sul võib-olla enam võimalustki mind appi kutsuda...

«Tulen kohe.»

Viis minutit enne viit oli Verner veel veendunud, et ta ei lähe «Tartu» restorani. Selle otsuse oli ta teinud hommikul täiesti selge ja puhanud peaga. Tahtku Lille mis tahab. Kui asi puutub Pajusse ja allkirja, siis laseb Paju ta ise välja kutsuda, Lillet võib ja tulebki ignoreerida. Sõitku põrgusse.

Kui kell «Pobeda» armatuurlaual näitas täpselt viis, mõistis Verner, et läheb siiski. Ta istus omaenda taksos ja vestles paarimehega, kes oli veidi aega tagasi temalt vahetuse üle võtnud.

Ta läheb siiski. Lille on saatanlik ja närune mees. Igaks juhuks on parem teada, milles asi seisab.

«Kuule, viska mind Tartu maanteele,» ütles ta hooletult.

«Kuhu?»

«Kunstiinstituudi juurde,» pahvatas Verner esimese pähe tuleva koha.

«Tahad modelliks hakata või? Tasub ära, usu mind. Mul üks tuttav käib, maksavad hästi,» lobises paarimees elavalt, käivitades mootori. «Ongi õige sinnakanti vaadata. Nädala keskpaik, keegi ei otsi nii väga taksot. Ehk näkkab sealt mõni klient.»

Verner astus kunstiinstituudi juures maha ja pöördus kohe paremale. See tegi küll väikese ringi sisse, aga ta poleks mingi hinna eest tahtnud paarimehele näidata, et läheb restorani — ta oli juba liiga hellaks tehtud.

Kui ta lõpuks ringiga Reimanni tänavale jõudis ja seisis juba peaaegu restorani ees, võpatas ta tahtmatult: tema takso parkis peaaegu siinsamas, kapotikaas oli üles tõstetud, paarimees urgitses midagi selle all. Verner lipsas kähku restorani uksest sisse. Muidugi, siit oli ju kõige rohkem lootust kundet saada, loomulikult tuli paarimees siia.

Lille ootas teda juba kärsitu ja pahura näoga, oli endale karahvini valget viina tellinud ja rüüpas seda pikkamisi, siis jõi kahvatukollast õlut peale.

«Sa lased ennast ka kenasti oodata,» urises ta mõrult ja näitas seinal rippuvale kellale — see oli üle veerand kuue.

Verner ei vastanud, istus ja toetas küünarnukid võitlusvalmilt lauale.

«Mis sul vaja on?»

Lille naeratas nüüd — väsinult ja kurjalt.

«Vaja... Ma tahan sinuga rääkida kui inimesega, aga sinul pole muud kui «vaja» ja «vaja». Hei, oober, tooge veel üks klaas.»

«Ma ei taha juua.»

«Tohoh? Nalja teed või?» Lille võttis silmapilkselt lauale tekkinud klaasi ja tahtis täis valada.

«Ma ei joo, ütlesin juba.»

Lille pilutas silmi, mõtles natuke ja pani siis klaasi lauale tagasi.

«Pagan teab, võib-olla ongi parem, kui sa, raibe, oled päris kaine. Jääb ehk mu jutt sulle paremini meelde.»

Verner liigutas end kannatamatult.

«Räägi, mis sa tahad.»

Lille vahtis tükk aega oma klaasi, pigistas selle siis järsku nii tugevasti pihku, et Verner kartis iga hetk praksatust kuulvat. Klaas jäi siiski terveks, Lille pani ta lauale.

«Ma olen läbi,» ütles ta peaaegu sosinal.

Verner ajas silmad pungi.

«Mis see tähendab?»

«Seda, mida ma ütlesin. Läbi. Kaputt. Kõik. Läbi nagu läti raha. Otsas. Põhjas.»

Need ilmekad selgitused ei teinud Vernerit sugugi targemaks. Ta vaatas Lille närviliselt mänglevaid sõrmi ning kordas niisama vaikselt:

«Mida see tähendab?»

Lille heitis välkkiire pilgu ümberringi, kummardus lähemale ja sosistas:

«Kinni panevad.»

«Mille eest?» küsis Verner juhmilt. Lille ei vaevunud nii rumalale küsimusele vastamagi, rüüpas viina.

«Kust sa tead?» päris Verner nüüd. See oli juba arukam. Lille pilutas jälle silmi ja lausus:

«Aja märgid näitavad. Sead. Kuradi sead. Jumala eest.»

«Räägi siis ometi, mis sa vahutad!» nõudis Verner kärsitult.

Lille ohkas ning suunas oma pisikeseks tõmbunud ja veidralt tiiraste silmade pilgu otse Vernerile. See pilk oli nii laetud hirmust ja raevust, et Verner tõmbus tahtmatult tagasi. Polnud

kahtlust, Lille oli tõesti paanikas. Aga milleks oli tal Vernerit tarvis?

«Kaabakad,» jätkas Lille oma süüdistuskõnet. «Lurjused. Viskavad üle parda. Kas ma olen neid vähe aidanud?»

Verner hakkas taipama. Ta kõrvus kõlasid selgesti sellesama Lille sõnad tookord pulmalauas: «Ära kasutavad, tühjaks imevad — ja siis hüvasti, lähed teistele omasugustele järele. Nendele, keda sa oled ees sinna saatnud ...»

Kas aimas Lille tookord, et kuulutab prohvetlikult ette omaenda saatust? Vaevalt. Küllap oli kindel, et tema jalgealune ei kõigu iialgi, küllap rääkis neid sõnu ainult selleks, et endalt igasugust kahtluskübet kõrvaldada.

Vernerile meelestus üks teinegi asi — lõpmata põlglik ja alandav pilk, millega Paju oli teda vaadanud. On inimesi, kes teevad seda tööd veendumusest, et nii peab. Et see on vajalik. Aga on ka Lilled ja Roodesed. Ja neid ei salli keegi. Nad ongi selleks, et neid ära kasutada ja siis prügikasti visata. Nagu sõjas ülejooksikud — nende andmed kasutatakse ära, aga keegi ei pea neid inimesteks, kellele tahaks kätt anda. Reeturid. Hirmus nimi, aga täpne. Isegi mitte vaenlased — vaenlased pole reeturid, vaenlaste vastu võideldakse.

«Aga nii lihtsalt Lille juba alla ei anna,» segas end tema mõtetesse teise juba veidi purjus ja kähisev sosin. «Ei anna! Ärge mõelge, et Lillest pole järel muud kui tühi kest. Lille näitab teile veel, et ta on vajalik! Ei, Lillet te veel Siberisse ei saada!»

Kas ta kutsus mind ainult selleks, et minu ees vintispäi suurustada? küsis Verner endalt.

Lille ei lasknud tal enam kaua vastust oodata. Ta kummardus veel lähemale ja lausus läbi hammaste:

«Nüüd pead sina mind aitama.»

«Mina?»

«Kes siis?»

«Millal sina oled mind aidanud?» küsis Verner teravalt. «Minult pole sul midagi loota.»

«Ah nii?»

«Jah, nii.»

Verner ei vaevunud enam isegi küsima, millisena Lille tema abi ette kujutab — küllap too ütleb seda nagunii. Aga ärgu lootku — ta ei liiguta Lille heaks sõrmegi.

Lille vahtis teda võõristades ja uskumatult.

«Ja sina julged seda mulle öelda?»

«Miks ka mitte?»

«No tead ...»

Lille oli tõsiselt põrutatud, ta kallas endale kõigepealt uue klaasitäie.

«Kas sa ei tea siis, et mul on küllalt sidemeid selleks, et lasta sul ühel päeval kael rõngasse keerata?»

Verner kahvatas, kuid säilitas rahu.

«Need sinu sidemed on ... minevik. Ära tühja ähvarda. Metsad on tühjaks jäänud — tänu sinusugustele.»

Lille silmitses teda nüüd päris kainete silmadega — kuidas ta küll oskas neid niimoodi muuta? — ja venitas:

«Ära looda, et nad päris tühjad on. Päris tühjaks nad ei jäägi, pea seda meeles.»

«Mis minul pidada. Sellepärast praagitaksegi sind nüüd välja, et sul pole enam kedagi maha müüa. Lähed oma kaubale järele, eks näe, kuidas sind seal vastu võetakse.»

Verner pakkus meelega üle, aga ta oli äkki kindel, et Lillet hirmutab peamiselt just see variant — sattuda kokku nendega, kelle saatust ta on määranud.

«Eksid, vennike ...» Lille rüüpas lonksu ja laskis korraga teised relvad käiku:

«Kui sa nii mõtled, siis arvesta ka teist varianti. Või arvad, et ma ei tea sinust midagi? Kui läheme, siis koos. Keda s e a l rohkem usutakse, on veel küsimus. M i n a pole veel ühegi metsavenna kinnivõtmise juures olnud, m i n d pole neile näidatud ...»

Teab, välgatas läbi Verneri pea. Lille teab, et mind neile tookord vastastati. Ja minu sinnatoimetamine ei maksa niisugusele vist tõesti midagi.

Verneri hetkeline tuksatus ei jäänud Lillel nägemata, ta lisas gaasi:

«Ja sinu arreteerimiseks pole tõepoolest eriti palju vaja, arvestades, mida me sinust teame ...»

Me? Nii et mitte sina üksi? Verner püüdis end vaos hoida. Lille ei võinud k õ i k e teada. Tema mitte. Aga miks mitte? Miks ei ole ta võinud kokku puutuda mõne mehega, kes on mu ära tundnud?... Kuid miks ta mind siis kogu aeg Roodeseks nimetab? Või hoiab ta mu nime viimaseks trumbiks?

Kõik need kahtlused olid kokkuvõttes kaunis lapsikud, sellest sai Verner mingi kuuenda meelega isegi aru, aga ärahirmutatud mehe lõplikuks hirmutamiseks pole vaja kuigi loogilisi argumente.

Udu hakkas Vernerit jälle endasse mähkima. Ta võitles kõigest jõust vastu, tajus aga juba, et annab alla. Lille jälgis tema tumma sisemist heitlust teraselt ning konstateeris: peos. Kui nüüd ainult veel teada saaks, m i d a Roodes nii koledasti

kardab. See ei saa olla midagi tühist, tühise asja pärast ei lange mees nii näost ära. Ja korraga sähvatas Lille peast läbi õnnelik idee: siin ongi tema pääsemine! Roodest ei tohi käest lasta. Tuleb ta uuesti jooma panna, temaga kas või iga päev koos juua, kui vaja, nii kaua tema närvidel mängida, kuni ta ennast reedab ja kõik ära räägib. Siis läheb Lille s i n n a ja ütleb: näete, keda te usaldate, oma kaastööliste hulka arvate! Saakali, hüääni! Mehe, kes teenib kahe otsaga, ümmardab teid ainult selleks, et te ei hakkaks tema enda vastu rohkem huvi tundma!

Jah, Roodes saab tahes või tahtmata tema päästjaks. Kui ta viib sinna niisuguse informatsiooni, ei visata teda veel prügikasti.

«Mida sa tead?» küsis Verner järsult. Tema pilk oli nii otsustav ja meeleheitlik, et Lille tõmbus kohe tagasi.

«Kulla sõber, siin pole koht niisuguste asjade arutamiseks,» vastas ta malbelt. «Tean mis ma tean, esialgu tean seda ju ainult mina... Näed isegi, et ma olen su sõber — ma oleksin võinud su ju kohe maha müüa, selle asemel et sinuga siin istuda ja plaani pidada.»

Mingit plaani ma sinuga ei pea, mõtles Verner samuti taltudes. Lille loogikas kippus midagi lonkama, aga Verner ei taibanud kohe, mis nimelt. Lille ise tajus vist ka, et öeldud sõnadest ei piisa, ning lisas:

«Me oleme lõppeks ühe jumala teenrid. Tuttavadki, sinu naise kaudu juba ammu tuttavad. Kas sa arvad, et ma Hella mehe nii kergesti kuhugi saadaksin? Nii et olgu pealegi, ära sa nüüd arva, et ma lähen sind üles andma. Aga sinu abi on mul tarvis küll.»

Verner tegi midagi ootamatut: valas järsku endale klaasi viina ja jõi selle ühe hingega tühjaks.

«Mismoodi mina sind aidata saaksin?»

Lille hingas kergendatult. Kui poiss juba niimoodi küsib, siis on ta seljatatud.

«Sellest on vara rääkida. Ma kutsusin su siia lihtsalt et näha, kas sa oled ikka endiselt see mees, kelleks ma olen sind pidanud. Tuleb aeg, küll ma siis ütlen.»

Ta vaatas otsides ringi, viipas ooberi lähemale ja tellis:

«Veel üks karahve.»

«Ei, ma ei...»

«Ole vait. Kärakat peab võtma, see hoiab meeled rahulikud. Kärakaga mõtled kiiremini ja külmaverelisemalt.»

Midagi ei klapi, mõtles Verner. Paju ütles vastupidi: et selle töö juures peab pea alati selge olema...

Uus karahvin ilmus lauale, nii külm, et odava klaasi pinda kattis tihe udukiht.

«Viina oskavad nad serveerida,» urises Lille tunnustavalt.

«Võtame.»

Verner ei kuulnudki sel õhtul enam midagi olulist. Ta istus ja jõi, tundis jälle kord, et viin paneb küll keha surisema ja teeb liikmed tuimaks ning pehmeks, aga pähe ei mõju. Lille lällutas tasakesi, kuid tema silmad vaatasid kogu aeg teraselt ning uurivalt ja Verner mõistis, et teine on niisama kaine kui temagi, ainult teeskleb purjusolekut. See hoidis teda pinge all, sundis iga oma sõna kontrollima.

Lille nägi ära, et täna ei pigista Roodeselt midagi välja, ja ega maksnudki esimesel korral üle pingutada. Varsti tegi ta ettepaneku:

«Ei maksa liiga kauaks istuma jääda... Sul naine ka praegu sihukeses õnnistatud seisukorras... Parem on teda mitte ülearu erutada.»

Nii jõudiski Verner koju enne poolt kaheksat, tuli vaikselt sisse ja püüdis võimalikult vähe tähelepanu äratada. Nagu alati, mõjus niisugune rõhutatud tagasihoidlikkus vastupidiselt: Hella märkas kohe mehe kinnisust ja tuli talle lähemale.

«Kuule, mis sul viga on?»

Verner vastas lühidalt: «Ei midagi!» ja pööras pea ära. Aga Hella võttis mehel õlgadest kinni ja keeras ta vastupuiklemisest hoolimata enda poole.

«Sa oled jälle purjus!» ütles ta jahmunult.

Verner kõverdas suud.

«Ja siis?»

Hella seisis silmapilgu vaikides, laskis siis mehe lahti ning pöördus aeglaselt pliidi juurde tagasi. Verneris tärganud trots vaibus samas, rohkem sõnagi lausumata läks ta teise tuppa.

Hella tundis rasket ängistust. Mis oli juhtunud? Tenno ei joonud pärast seda tööl juhtunud õnnetust ju üldse. Et mees oleks juba päris viina kütkes, mistõttu ta lihtsalt peab aeg-ajalt jooma, seda Hella ei uskunud — liiga hästi oli ta jõudnud meest tundma õppida. Tenno polnud joodiku tüüp.

Hella vaevles mõne minuti üksinduses ja läks siis Tennole järele. Too istus laua taga, pea kätele toetatud. Hella peatus lävel, ta südant haaras ahistus.

«Tenno! Ütle, mis on juhtunud!»

«Mitte midagi.»

«Miks sa valetad?» hüüdis Hella nördinult.

Mees istus veel viivu, kargas siis püsti.

«Jäta mind rahule,» ütles ta süngelt ja läks esikusse. Hel-

la, kes ei saanud temast enam põrmugi aru, tuli talle järele — parajaks ajaks, et näha: Tenno on mantli selga tõmmanud ja kavatseb väljuda.

«Kuhu sa lähed?» karjatas Hella.

«Välja...» pomises mees saamatult. «Ma tulen kohe tagasi...»

Mis nüüd juhtus, seda polnud ta osanud ette näha: Hella sööstis tema ja välisukse vahele, keeras ukse lukku, peitis võtme tasku.

«Kuhugi sa ei lähe! Heida magama.»

«Hm.» Mehe suu tõmbus kitsaks triibuks. «Nii et nagu vanglas või — jah?»

«Täpselt nii, nagu sa ise tahtsid,» vastas Hella.

Verner surus kerkiva viha alla. Temas polnud praegu jõudu ägedaks vastuhakkamiseks. Ta sammus magamistuppa, võttis end riidest lahti ja pugeski voodisse. Ning imelikul viisil jäi peagi magama. Õieti polnudki selles midagi imelikku: kriitilistes olukordades viibinud inimestel areneb see enesekaitseviis üsna ruttu välja — uinuda, magades jõudu koguda.

Hella kuulis mehe rasket hingamist ning läks samuti magamistuppa, peatus voodi ees ja vaatas Tenno vaevatud nägu. Ta seisis ja seisis ega võinud hingestki aimata, et mehe unenäos kajas jälle rongirataste kauge monotoonne mürin.

Järgmisel õhtul tuli Verner koju täiesti kainelt. Hella pilku kohates lõi ta silmad süüdlaselt maha, püüdis end mõne abitu sõnaga vabandada. Noh, kolleegid tirisid kaasa, läks natuke... Juhtub vahel...

Ent Hella tundis, et mees valetab, ja jäi valvsaks. See polnud lihtne töökaaslastega võtmine. See oli taas see tundmatu miski, tume, salapärane ja kole — ilmselt nii kole, et mees ei julgenud sellest rääkida.

Verner tajus, et teda ei usuta, ning jäi vait.

«Me jääme teineteisele hirmus võõraks, Tenno,» ütles Hella kurvalt.

See sügav kurbus masendas Vernerit, ta oleks tahtnud hüüda: ma usaldan ju sind! Tea siis, et ma pole Tenno, ma olen hoopis Verner! Verner Kivistik, kes...

Kes m i d a?

Verner istus edasi ega poetanud sõnakestki.

Hella tundis, et ei pea enam vastu, ja läks teise tuppa. Ma ei tohi niimoodi ärrituda, mõtles ta ennast sugereerides, ma pean rahulik olema, muidu võin lapsele kahju teha...

Lapsele? Milline saatus ootab üldse seda last? Milline kodu?

12/

Lille andis endast märku juba paari päeva pärast. Ta oli veendumusele jõudnud, et kõrtsis tehtud otsus on ainuõige, nüüd tuli sellest ainult kinni pidada, jämedat otsa enda käes hoida. Ta helistas taksoparki, uuris Verneri tööaja välja ja seisis äkki tööpäeva lõpul väravas. Verner võpatas teda nähes, tahtis taanduda kaitsvale territooriumile, kuhu Lille ei saanud tulla. Aga põgeneda polnud enam võimalik, Lille oli teda näinud ja viipas juba, nägu laia naeru täis.

«Sind otsi taga nagu peidetud varandust,» ütles ta rõõmsalt.

Verner surus pakutud kätt, tundes, et vihkab meeletult seda rõõmsameelsust. Kuidas tema suudab? Mis materjalist see mees on tehtud, et oskab alati nii ehtsalt teeselda?

Lille ei viitnud aega:

«Mul on sind täna tarvis. Ah, mis ma nüüd... Mitte just tarvis. Aga noh, tarvis ikka ka. Tead, minu juures on täna üks koosviibimine. Tule kampa.»

«Kes seal on?» lipsas Vernerilt kohe rahutu küsimus.

«No kuule. Sõbrad muidugi, kes muu.»

«Mul pole täna aega.»

«Jäta jutt. Ma kutsuksin su proua ka, aga tema olukorras ta ei tahaks vist õhtu läbi lauas istuda. Või mis sa arvad? Äkki kutsun siiski?»

Verner mõistis korrapealt Lille kavatsust: kui sa nõus ei ole, helistan peagi su ukse taga ja kutsun tõepoolest teid mõlemaid. Sa tead, et ma võin sellega hakkama saada.

Tean, mõtles Verner. Sina ei põrka millegi eest tagasi.

«Ma ei tea...»

«Mis sul teada. Sa mine õige kodunt läbi, ütle prouale, et mina kutsusin su enda poole midagi arutama. Küll sa leiad põhjuse. Või veel parem, ütle, et mul on hädasti vaja kaugemale maale sõita, et kuidas sa ikka ära ütled, kui sõber palub.»

Kõigele sa, kurat, oled mõelnud.

«Tead, parem on, kui sa tuled üksinda. Mul on seal ausalt öelda paar tüdrukut kah, asjalikud plikad, arusaajad... Kes teab, mida Hella hakkaks mõtlema.»

Verner tundis sügavat vastumeelsust. Ja mõtles samas ükskõikselt: mis siis? Kas ma ei võiks ennast kord päris lõdvaks lasta? Ehkki — mis lõbu seegi on...

Lille tõlgendas tema vaikimist tõrksusena ja lisas:

«Muide — sind oleks tõesti sinna tarvis. Saad aru — tüdrukuid on kaks, vanad sõbrannad, väga arusaajad, väga aru-

saajad... Ja s e l l e l ajal peabki tark mees ennast natuke tuulutama, pisut omapead hulkuma. Tark naine saab aru, ja ega Hella ole loll. Ta saab ka veidi omaette puhata...»

Küll sa oskad keerutada. Tuhka Hella aru saaks. Aga kui ma talle ütlen, et Lille... Ja et tuleb maale sõita... See oleks tõesti hea ettekääne...

«Eks ma siis tule,» ütles ta edasisest vaakumisest loobudes.

«Tubli, tubli!» hüüatas Lille ja patsutas talle õlale. «Ma teadsin, et sa oled täitsamees.» Ta pistis Vernerile väikese paberilipaka pihku. «Võta, siin on minu aadress. Ma jään siis ootama. Tule nii ruttu kui saad.»

Hella suhtus sõidujutusse tõepoolest heatahtlikult, Lille ikka tuttav inimene. Ja ega Verner ju roolis jooma hakka.

«Ööseks tuled muidugi koju?»

«Ma ei tea,» põikles Verner. «Lille ei osanud öelda, kas me saame õhtul tagasi sõita või jääme hommikuks...»

«Hea küll... Aga kui seal pakutakse... Ära siis liiga palju võta, eks?»

«Ei, ei,» lubas Verner, ja nii ta kodunt välja läkski.

Lille seltskond oli oodatust väiksem: peremees ise ja kaks üsna noort, kuid ilmselt kaunis mitmesuguste kogemustega neiut. Suurekasvulise blondiini sokutas Lille Verneri kõrvale, tüdruk võttis oma koha sisse endastmõistetavalt ja puiklemata.

Lille ei lasknud peol vinduda, pani kohe täistuurid peale. Verner jäi juba enne keskööd parajasti purju. Tusatuju kadus, ta nagu sündis ümber. Teadmata midagi Lille kaugele ette mõeldud kavatsustest, oli ta eelkõige õnnelik, et siin polnud kedagi neist, keda ta oli kartnud, — mõnda minevikuvarju, nagu neid metsas oli nähtud. Lille tahtis seekord vist tõesti lihtsalt veidi pidutseda, mõtles Verner ähmaselt.

Tantsiti, lauldi, joodi, blondiin liibus häbenematult Verneri vastu. Tema nimi oli Eeva. Kui Verner tutvustamisel seda nime kuulis, kippus talle naer peale: kas pattu langema peab siis igavesti ja alati just Eevaga?

«Te olete vist väga õnnetu?» küsis Eeva äkki koketeerivalt.

Verner võpatas viinauimast hoolimata ja püüdis oma sassiminevaid mõtteid reastada. Miks ta seda küsib? Mida teab see nukuke õnnetusest? Mida Lille on talle rääkinud?

«Miks te seda arvate?»

Tüdruk naeris.

«Te näete nii välja, nagu oleks teil kangesti kellegi hoolitsust vaja.»

Verner muigas kõveralt.

«Eks hoolitsege siis minu eest,» provotseeris ta.

«Hea meelega,» ütles tüdruk talle lahtise pilguga otsa vaadates. «Kui te ikka tõesti tahate.»

«Kas niisugust asja peab veel küsima?» Verneri naerus kõlas kõle noot, aga seda kuulis vist ainult tema ise.

Kella kolme paiku läksid nad ära — Eeva juurde. Verner ei küsinud endalt enam, kas see on hea või halb, ta ei oleks osanud öelda sedagi, kas ta tahab üldse minna. Mõnus oli olla vintis ja tunda, et keegi viib su endaga kaasa — ilma midagi pärimata, ilma midagi uurimata.

Toas pani Eeva ta istuma ja pakkus suitsu. Tuba oli tilluke, see polnudki nagu elukoht, pigem mingi ajutine peatuspaik.

«Noh, kas tuju läheb paremaks?»

«Voodisse tahaks,» vastas Verner otsekoheselt.

«Kohe, kullake. Mul ei ole küll kahte voodit, aga kui sa lubad mõistlik olla...»

See igivana labane edvistamine kõlas nii kohatult, et Verner heitis ainult käega.

«Mis sa jamad,» ütles ta. «Milleks me siis siia tulime?»

Eeva silmad pilkusid.

«Etskae, kui äge sa oled. Noh, eks tule siis.»

Koju jõudes ootas Verner, et Hella küsiks midagi sõidu kohta, aga Hella ei pärinud midagi ja Verner tundis end eriti nudilt. Ta otse tahtis midagi kokku valetada, et siis ka ise seda valet uskuma jääda. Ta alustas aeglaselt pomisedes, aga Hella naeratas heatahtlikult ja keelas:

«Hea küll, hea küll, mis tähtsust sel on.» Tal oli hea meel, et mees saabus koju värskena, ilmselt oli tõesti hoolega piiri pidanud.

«Egä sa ei pea täna enam tööle minema?» küsis ta.

«Ei, mul on vaba päev,» vastas Verner.

Tal polnud aimugi, et Hella ei uskunud tegelikult midagi sellest, mis ta oli kokku luisanud. Jah, et nad olid Lillega koos, seda küll. Aga kus ja kuidas? Hella näitas mehele sõbralikku nägu lootuses, et see kavalus kannab lõpuks vilja ja mees hakkab ometi südant puistama.

Need lootused luhtusid taas ja Hella muutus mehe suhtes tõredaks, hoolimatukski. Vernerile oli see peaaegu ükskõik. Ta mäletas, mis Lille oli talle lahkumisel öelnud: pea siis meeles, varsti on E i n s a t z. Verner polnud sõjas käinud, aga teadis väga hästi, mida see sõna tähendab. Niisiis ilmub Lille varsti jälle ning Pajuga koos sunnivad nad teda mõnda uut sigadust tegema. Ega Verner küll teinudki tookord vastastamisel kes

teab mis sigadust, metsavennad olid ju juba kinni püütud, nende saatus otsustatud. Aga nüüd läheb Lille ilmselt välja täispangale, et ennast veel veidi vee peal hoida, ja müüb ka Verneri koos naha ja karvadega maha, kui tarvis.

Kas Lille ei saa siis aru, et tema pääsemine on igal juhul ajutine, ainult ajapikendus, muud midagi? Nad panevad ta lõpuks ikkagi kinni, nagu ta isegi ennustab. Milleks ta siis rabeleb? Mis tulema peab, tuleb nagunii.

Aga mis ma ise teen? küsis Verner endalt korraga. Ka mina lükkan ju kogu aeg oma tundi edasi...

Laupäeva pärastlõunal tööd lõpetades tundis Verner pika õhtu ja veel pikema pühapäeva ees hirmu. Argipäeviti oli kergem, sai tööle põgeneda. Nüüd tuli terve päev Hellaga silm silma vastu olla. Neid vabu pühapäevi esines üsna harva, taksojuhitöö käis ju libiseva graafiku järgi. Aga nüüd oli üks niisugune jälle tulemas.

Vastumeelsus selle ees paisus nii suureks, et koduteel tegi Verner äkki endalegi ootamatu otsuse: ta ostis pudeli viina ja võttis suuna hoopis Eeva poole.

Kas tüdruk on kodus? Äkki on tal teine külaline? Ükskõik. Siis... võib kas või Lille poole minna. Inimene, kes on teda ootavat lõksu korra näinud, hakkab tasapisi ise selle poole nihkuma.

Tollest esimesest ööst Eevaga mäletas Verner vähe, vähe mäletas ta tüdrukustki. Varahommikul tõustes oli ta näinud Eevat alasti magamas, oma loomulikus häbituses paistis too koguni süütu ja lapselik. Verneril oli olnud veidi kurjategija tunne, ta oli katsunud vaikselt välja hiilida, aga Eeva oli ikkagi ärganud ja talle naeratades vastu vaadanud. Mis juhtus nende vahel öösel, seda võis ainult teada — mingit konkreetset mälestust Verneril sellest polnud.

Ta ei osanud seletada, mis teda praegu sinna vedas. Aga kuhugi pidi minema ja Eeval oli vähemalt üks mõistlik omadus: tema juures ei tarvitsenud teeselda ega oma suurte maailmamuredega jännata. Eeva oli lihtsalt naine, kes elas ja teadis, kuidas elada.

Kuid just sellel õhtul läks teisiti.

Eeva võttis ta meelsasti vastu, ehkki Verner ei avastanud tema pilgus mingit erilist rõõmu. Loomulik — kes Verner talle oli?

Nad istusid ja jõid, amelesid, jõid veel, tantsisid, amelesid jälle. Viina võttis peamiselt Verner. Ta tegi seda nii jõudsalt,

et enne kesköõd oli kõik otsas. Põrmugi häbenemata küsis Verner tüdrukult:

«Kas sul on veel midagi kodus?»

Eeva vaatas teda ja raputas pead.

«Sa jood liiga palju,» ütles ta.

Verner naeris.

«Kas sina hakkad ka noomima?»

«Mis sust noomida. Suur mees, pead ise teadma.»

«Kas sul on või ei ole?»

«Kodus pole. Anna raha, ma toon.»

Verner otsis taskust viiekümnelise ja ulatas Eevale. Tüdruk pistis selle käekotti, tõusis ja heitis mantli õlgadele.

«Vaata et sa magama ei jää, mul hakkab muidu igav.»

Ta läks ja Verner mõtles üksi jäädes, kui imelik on siiski niisuguse tüdruku elu. Kus ta töötab? Kas ta töötab üldse kusagil? Küllap vist, kõik peavad ju tööl käima. Aga mis tähtsust sel praegusel hetkel on.

Eeva ei jäänud kauaks, tuli tagasi koguni kahe pudeliga.

«Muidu ajad mu öösel uuesti välja. Sellest peab nüüd tänaseks aitama.»

Verner korkis pudeli lahti ja valas suured veiniklaasid täis.

Eeva jälgis, kuidas mees kallas klaasi sisu ahnelt kurku, ja pani oma klaasi täielt lauale tagasi. Teda hakkas see sünge inimene järsku tõsiselt huvitama. Mis teda vaevab? Millele ta küll mõtleb, kui ta nägu muutub niisuguseks julmaks ja tundetuks? Mis tal seljataga on?

Ta küsiski otsekoheselt:

«Kuule, millest sa praegu mõtlesid?»

«Millest?» kordas Verner, tõmbas käega läbi juuste ja naeris kõlatult. «Mis see sind huvitab?»

Eeva sulges silmad ja tegi hästi mõtliku näo.

«Mind huvitab sinus kõik. Eriti kuna sa oled siin. See on ju loomulik, et tuntakse huvi mehe vastu, kellega ollakse.»

«Sina ei saa sellest aru, lapsuke.»

«Kena lapsuke küll.»

«Ikkagi lapsuke.»

«On sul kahju mulle öelda?»

«Kahju? Ei ole. Kas sa tead ka, et platnoid hüüdsid mind laagris Mõrtsukaks?»

«Soo? Ja mille eest siis? Tapsid tõesti kellegi ära või?»

«Võib-olla tapsingi.»

«Ja siis?» Eeva polnud kindel, kas mees naljatab või räägib tõtt.

«Mis «ja siis»? Tapsin — vist. Selleks, et ise pääseda.»

Kuskil ajusopis virvendas mõtteriismeke, et Roodese tapmise lugu on ju õieti kahtlane ja et teda vaevab ehk rohkemgi üks teine asi . . .

«Ja kuidas see käis?» päris Eeva ehtsa uudishimuga.

«Kuidas käis? Lihtsalt. Võtsin kätte ja tapsin.» Vernerile meeldis äkki seda sõna korrata, sel momendil uskus ta peaaegu ise ka, et tappis Roodese tõepoolest.

«Räägi täpsemalt,» mangus Eeva.

Verner vaikis, sundis end vaikima. Ehkki juba purjus, taipas ta järsku: ei tohi ennast reeta, see tüdruk on ju Lille tuttav.

Eeva ootas, ootas ja lausus siis tusaselt:

«Kah jutt. Kedagi pole sa tapnud. Ja kui oledki — mis selles siis nii hirmsat on? Enesekaitseks on nende aastate jooksul palju tapetud. Kus see oli — sõjas?»

«Sõjas elu eest,» vastas Verner ja kuulis ise, kui õõnsalt ja pateetiliselt need sõnad kõlasid.

«Sa oled tõepoolest loll,» ohkas Eeva. «Ma ütlesin ju — praegusel ajal on jalaga segada niisuguseid mehi, kes on kellegi ära tapnud. Kui kõik sõjamehed hakkaksid sinu moodi ahastama, siis oleks maailm varsti hullumeelseid täis. Säh, joo siis juba parem. Mul hakkab sinu soigumist kuulates läila.»

Ta kallas Verneri klaasi täis ja Verner tundis, et selles lihtsakoelisuses ongi Eeva jõud — seesama jõud, mis oli teda tänagi siia kiskunud. Eeva on tugev, hoolimatu, kogu oma olemusega on ta elu ise, bioloogiline elu, elutahe, mis vilistab kõigele.

Ta lahkus Eeva juurest alles pühapäeva hilisõhtul. Meeleldi jäänuks ta veel, aga Eeva viskas ta välja.

«Ma pean vara hommikul tööle minema. Puhata on ka tarvis.»

Verner läks.

Hella lamas voodis ja luges. Ta ei lausunud sõnagi, ei vaadanud mehe poole. Verner kõhkles viivu, läks siis teise tuppa, istus diivanile. Sinnasamasse ta lõpuks uinuski.

Käigud Eeva juurde sagenesid, Verneri vastupanu rauges kiiremini, kui oleks võinud arvata. Tööl oli siiski kõik korras — Verner oli juba omandanud vilunud joodiku harjumused ja elurütmi. Ta oli alati õigel ajal kohal, sõitis vahetuse korralikult lõpuni ja hoidus kellegagi konflikti sattumast. Isegi Sumbergi pettis ta peaaegu ära, vana sõjamees arvas, et Roodes on oma kriisist üle saanud ning sammub ülesmäge.

Kodus ootas Hella viimast kuud last. Veebruar oli alanud,

lumerohke ja pakasene, väljas käia tekitas raskusi. Hella elas omamoodi unenäolist elu. Pealtnäha oli tal kodu, meeski, kes käis korralikult tööl ja näis olevat oma ahastusest ning hingepiinast üle saanud. Tegelikult aga elas Hella korteris võõras inimene, kellega vahetati küll mõni sõna ja arutati puhuti ühte või teist praktilist probleemi, kelle suhtes Hella ei tundnud aga enam mingit lähedust. Ta aimas, et niisugune õhkkond ei saa kesta igavesti, et äike peab ükskord tulema. Aga nagu transsi langenud, elas ta päevast päeva edasi, kuulatas endas võrsuvat elu, püüdis mõelda ainult sellele.

Keset veebruari, kõige vihasemate tuiskude ajal, läks Verner ühel päeval pärast tööd taas Eeva juurde. Nüüdseks ei tõmmanud teda sinna enam õieti miski, ta käis veel pelgast harjumusest, ja Eeva suhtus temasse samuti. Oli juhtunud sedagi, et Verner koputas Eeva uksele asjatult: toast paistis küll valgusekuma, aga Eeva ei tulnud avama. Verner kehitas seepeale ainult õlgu — mis siis, ma tean ju, kes Eeva on, miks ta peaks kõik õhtud just mind ootama?

Tollel õhtul laskis Eeva ta sisse. Verner embas tüdrukut harjunud ükskõiksusega ja hakkas mantlit maha võtma.

Eeva sulges ukse ning ütles ilma igasuguse sissejuhatuseta:

«Tead, mis täna juhtus? Lille pandi kinni.»

Verneri käed tardusid mantlirevääridele. Lille pandi kinni. Lille. Kinni.

«Sünge lugu,» kostis Eeva ootamatult rahulik hääl. «Aga noh, seda oli oodata, ta ise kartis juba tükk aega kõvasti.»

Verner äigas käega üle lauba ja vaatas Eevale otsa. Ühekorraga oli kõik nagu teiseks muutunud. Tema ees seisev tüdruk oli talle järsku vastik, üdini vastik. Mis ma siin teen? küsis ta endalt. Mida ma siit otsin? Miks ma seisan siin nagu tola? Lille on arreteeritud. Arreteeritud.

Eeva silmitses teda imestades.

«Nii kõvasti ehmatasid? Võta lahti, tule istume.»

Verneri silmad püsisid hetke Eeva näol, siis sulges ta mantlihõlmad ja pöördus ukse poole.

«Kuhu nüüd?» hüüatas Eeva jahmunult.

Verner rebis ukse lahti ja ruttas jooksujalu välja. Ta kiirustas trepist alla, kuulmata, et Eeva hõikab teda tagasi. Tänavale jõudes toppis ta käed mantlitasku ja hakkas üles vaatamata kesklinna poole astuma.

Lille on arreteeritud. Nüüd on siis lõpp. Et oma nahka natukegi päästa, müüb Lille ta otsekohe maha. Jalamaid. Nüüd jääb

üle ainult oodata, millal temalegi kuskil käsi õlale pannakse. Ta tõttas kiirel, põgeneval sammul edasi, alles mõne aja pärast hakkasid pingul närvid järele andma.

Loll. Hull. Närvihaige. Lille ei tarvitse ju tegelikult midagi teada. Mitte midagi. Et ta ähvardas, see on loomulik. Ta võib kahtlustada, et Verneril on mingi asi hinge taga, see on kõik. Aga võib-olla sedagi mitte. Kõige tõenäolisem, et tal pole Verneri kohta midagi öelda — muidu oleks ta juba ammu lasknud teda kinni võtta.

Verner aeglustas sammu ja vaatas ringi. Paarikümne meetri kaugusel avanes õllebaari uks, kaks meest tuikusid välja, teineteist agarasti vandudes. Verner pööras baari poole, astus sisse. Kitsas ruum oli käratsevaid mehi täis. Ümmargustelt püstijalalaudadelt tilkus õlut, klaaside ja kruusside vahel vedelesid suitsukonid ning leivatükid.

Paks müüjatar välgutas leti taga silmi. Verner astus leti juurde, ütles lühidalt:

«Sada viiskümmend. Ei, kakssada.»

Ta jõi klaasi kiirustamata tühjaks, sõi peale ühe maitsetu, kuivanud võileiva ning väljus.

Mõtted hakkasid aeglaselt ja järjekindlalt tööle.

Terve mõistus ütleb, et Lille ei tea tõesti midagi. Ta võib ju mingi jutu kokku valetada, aga kas seda usutakse? Lõpuks on Pajul ju taskus ka minu allkiri, ma pole teab kes, tagaotsitav ega hulkur. Olen korralik töömees, teen oma tööd, ei sega ennast millessegi. Küllap on mind silmas peetud, teavad, kuidas ma elan. Nad ei ole mind rohkem välja kutsunud, aga ju siis pole vajadust olnud. Võib-olla jäetakse mind üldse rahule. Kindlasti jäetakse. Kindlasti. Verner kordas neid sõnu ja tundis, et hakkab neisse uskuma, iga hetkega ikka rohkem. Lille on kinni, viimane ähvardav ja ohtlik tuttav on kadunud, tema, Verner, võib ennast nüüd päris rahulikult tunda.

Selles üsna reipas meeleolus jõudiski ta koju. Ja sattus otse keset äikesepilve. Hella närvid olid üles öelnud. Nähes, et kell läheneb juba kuuele, aga Tennot pole ikka veel, oli ta otsustanud täna suud puhtaks rääkida, niipea kui mees ilmub. Tenno käigud Eeva juurde polnud talle muidugi saladuseks jäänud. Peagi kuulis Hella poes käies tänaval ühelt või teiselt tuttavalt kahtlasi vihjeid, märkas muigavaid või kaastundlikke nägusid. Mõni päev tagasi oli talle nimetatud isegi Eeva nime. Tuttav naine oli oma juttu veeretanud suure osavõtlikkuse sildi all, aga Hella nägi selgesti ta silmis välkuvat sensatsioonihimu ning hoidus omalt poolt midagi ütlemast. Rääkija lahkus

temast pettumusega, aga seda valusamini elas Hella kõike üle üksi olles.

Ka täna, üksinda diivanil istudes ja kella aegamisi edasi ronivaid osuteid vaadates, hakkas temas kõik jälle keema. Ta kujutles oma meest selle... selle... Eeva juures, maalis endale pilte, mis kihutasid teda aina rohkem üles. Nii tuligi, et kui mees sisse astus, tõusis Hella diivanilt nagu raevunud ematiiger.

«Kui kaua see peab veel kestma?»

Mees peatus hoobilt, pomises segaselt, et ta ei saa aru, mida Hella mõtleb. See kallas õli tulle.

«Ah nii!» plahvatas Hella. «Kelleks sa mind pead? Arvad, et ma ei tea, kust sa tuled? Kus sa kogu aeg käid?»

«Kus siis?» kogeles mees saamatult.

Hella ei hakanud vastust kaaluma, paiskas talle näkku üheainsa kõike seletava sõna:

«Liiderdaja!»

See on niisiis teada.

Verner surus hambad kokku. Ta tundis ääretut ükskõiksust. Vastu vaielda? Milleks? See on ju tõsi. Ta istus toolile ja võttis taskust muljutud sigaretikarbi.

Hella võitles kiusatusega virutada mehele vastu nägu, aga loobus kohe sellest mõttest. Kui Tenno niimoodi kössivajunult tema ees istus, valdas teda kummaline tunne, millele ta ei osanud nime anda. Kaastunne? Ei, ei! See oli midagi ebaloomulikku ja uskumatut, mida Hella kartis endale tunnistada. Ja ometi tundis ta, et see on tõsi: ta armastab seda meest ikka veel. Vääritut, kõlvatut meest, keda ta mõnikord põlgab, mõnikord niivõrd vihkab, et võiks ta maha lüüa. Aga armastab ometi. Kuidas on see võimalik?

See mees, see Tenno Roodes sidus teda millegi seletamatuga — kas mitte ka nende hirmutavate saladustega, mille jälile Hella oli asjatult püüdnud jõuda?

«Mis sa vahid siin? Mine magama,» ütles ta ootamatult vaikselt, suutmata võidelda vastuoluliste tunnetega, mis temas voogasid, ja unustades, et kell käib alles seitsmendat tundi ning mehel, kes pole ju üldse purjus, on hoopiski vara magama heita.

Verner ei kuulnudki teda. Ta ei näinud ega kuulnud üldse midagi. Ühe silmapilgu vältel mõtles ta, et nüüd oleks paras aeg rääkida Hellale kõik ära — ja siis lahkuda. Minna ükskõik kuhu. Kas või rongi alla, rongi, mis oli teda nende aastate jooksul korduvalt kummitanud. Saaks rahu. Nagunii on ta ummiktänavas, ilma ainsagi väljapääsuta.

Ärarääkimisest ei tulnud siiki midagi. Ja minna polnud ka kuhugi, rongi alla viskumine oli lihtsalt ühe hetke impulss, mis muutus kohe naeruväärseks. See oleks kõige lihtsam — ja kõige vastutustundetum tegu. Eriti praegu, mil Hella peab varsti lapse ilmale tooma. Kuhugi ei ole tal minna, ta on käsist ja jalust seotud, on ise end sidunud. Kõige eest tuleb vastust anda.

Mis hirmsad ajad need on, mis muudavad inimesi niisuguseks nagu tema? Milles inimesed muutuvad niisuguseks? Ei, kõik ei ole muutunud. Aga kõik pole ka pidanud neid aegu niiviisi läbi tegema nagu tema ja temataolised!... Vilets vabandus. Tõesti, kõige parem on pikali heita ja magamist teeselda. Rääkimiseks pole praegu enam jõudu.

Ta tõusis, läks Hellale vaatamata diivani juurde, istus ja lükkas kingad jalast. Särgikaelust lahti nööpides heitis ta pikali.

«Ole hea, kustuta tuli ära,» ütles ta paluvalt.

Hella vaatas teda sõnatult, tahtis veel midagi öelda, aga peas valitses täielik tühjus. Alistunult läks ta lüliti juurde ja vajutas sellele. Kuid pimeduses valdas teda nimetu hirm ja nagu põgenedes ruttas ta teise tuppa, pani seal kõik lambid põlema.

13/

Tookord tänaval Vernerit vallanud hetkeline vabanemistunne oli kadunud. Ta tundis, et oli mõttetu optimismi ohvriks langenud ja tegelikult ootab teda vältimatu hukatus.

Läheneva katastroofi kartus mõjub inimestele mitmeti. Ühed langevad arutusse ahastusse, kaotavad kontrolli oma tegude üle, püüavad hirmu viinaklaasi uputada. Need on inimesed, kelle kohta käib mõttetera, et argpüks sureb enne surma mitu korda. Ning on ka niisuguseid inimesi, kes tõenäolise krahhiga silmitsi seistes mehistuvad, on valmis kõigele täie teadvusega vastu minema.

Verner ei kuulunud kummassegi kategooriasse — ja ometi toimus tema käitumises pärast Lille arreteerimist murrang. Kainelt mõeldes oli ta jõudnud järeldusele, et temagi päevad on nüüd peaaegu kindlasti loetud. P e a a e g u. See pisike klausel tingiski kõik, mis ta nüüd tegi.

Ta jättis joomise otsekohe, nüüd juba lõplikult, nagu oleksid arstid tal selle surma ähvardusel ära keelanud. Ta ei käinud enam õhtuti väljas, viibis kodus, püüdis olla Hella vastu kõigiti õrn ja hoolitsev. Ei, mitte ei püüdnud — ta o l i g i õrn ja hoolitsev. Kui ta oleks söandanud või osanud oma sisimast sellele muutusele õiget põhjust otsida, olnuks vastus mõneti kummaline: ta nagu maksis oma saatusele altkäemaksu. Alateadlikult küdes temas lootus, et kui ta on hea, nii hea kui iganes võimalik, siis halastab õiglane saatus talle ometi.

Midagi ei ole muutunud inimese loomuses aegade algusest peale — kunagi palvetati niimoodi jumala poole, usust t e m a õiglusse ja halastusse...

Hella ei teadnud neist salajastest ajenditest muidugi midagi, ta nentis lihtsalt Tenno järjekordset äkilist muutust paremuse poole — ja uskus seda muutumist jälle, t a h t i s uskuda. See tahtmine andiski tagajärgi, Hella muutus ka ise ikka rohkem ja rohkem endiseks. Polnud enam haruldased need silmapilgud, mil ta istus mehe kõrval, libistas koguni käe talle usaldavalt ümber õlgade. Kõik koledused on viimaks ometi lõppenud, uskus ta siiralt, nüüd algab rahulik elu.

Veebruari viimasel nädalal läks ta haiglasse. Verner hakkas kohe arste ja õdesid telefonikõnede ning küsimustega pommitama, nii et need ütlesid Hellale: on teil vast hoolitsev ja armastav mees.

See omajagu irooniline kiitus aga ei solvanud ega häirinud Hellat, tal olid käsil tähtsamad asjad, kõige tähtsamad, mis ühel naisel võivad elus käsil olla, ja nii ta ainult naeratas sõbralikult nende märkuste peale.

Poeg sündis kahekümne kuuendal veebruaril, Verner sai sellest kuulda lõuna paiku. See mõjus talle kahtepidi. Ühelt poolt tundis ta loomulikku uhkust ja õnne, teiselt poolt aga kohe ka selle kohutava vastutuse raskust, mis talle langes. Õieti polnudki asi vastutuses: ta ise ei saanud ju enam midagi teha, pidi vaid ootama lõplikku lahendust, tulgu see milline tahes. Ta võis ainult palvetada saatuse poole: säästa mind! Säästa mind selle lapse nimel, tema pärast, kes ta ei ole milleski süüdi. Kui sa hävitad minu, rikud sa ka tema elu ära. Tema pärast. Tema pärast. Tema pärast.

Ta läks pärast vahetuse lõppu koju, lamas üksinda haudvaikses toas diivanil ja mõtles kramplikult ainult ühte: midagi ei tohi juhtuda. Ei tohi.

Asjad, mis juhtusid mõne päeva pärast, vapustasid absoluutselt kõiki. Kui Verner hommikul tööle jõudis ja enda ümber valvsaid, ärevaid nägusid nägi, kergitas ta imestunult kulme. Talle ulatati värske ajaleht, ta luges:

«NSV Liidu Ministrite Nõukogu esimehe ja NLKP Keskkomitee peasekretäri Jossif Vissarionovitš Stalini haigusest.

NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu teatavad meie parteid ja meie rahvast tabanud õnnetusest — seltsimees Stalini raskest haigusest.

Ööl vastu 2. märtsi toimus seltsimees Stalinil, kui ta viibis Moskvas oma korteris, verevalang ajju, mis haaras eluliselt tähtsad ajusagarad. Seltsimees Stalin kaotas teadvuse...»

Verner luges edasi ega osanud endale öelda, mida ta tundis. T e m a raskesti haige — tema, keda oldi harjunud kujutlema surematuna, igavesena, kõigile haigustele ja hädadele kättesaamatuna?

Mis see tähendas?

Enamik mehi vaikis, ainult mõned arutasid ägedal sosinal haiguse võimalikku kulgu.

Sumberg tuli, vaatas kõigile tõsiselt otsa, ütles:

«Te teate, milline õnnetus on meie maad ja rahvast tabanud. Arstid teevad loomulikult kõik. Aga... Me peame olema valmis ka kõige halvemaks. Palun teid käituda distsiplineeritult.»

Ta tahtis nagu veel midagi öelda, aga erutus oli liiga suur, ta keeras selja ja lahkus.

Mehed vaatasid talle järele.

«Asi näib tõsine olevat,» konstateeris keegi.

«Annab otsad,» kostis vana lukksepa hääl.

Mehaanik heitis talle range pilgu:

«Lõuad! Kuulsid, mis sulle öeldi — distsipliin ja nii edasi. Minge tööle.»

Taksod sõitsid välja. Linnas valitses ülimalt erutatud, närviline meeleolu. Oli sündinud uskumatu.

Verner unustas isegi Hella. Naine sähvatas talle meelde alles lõuna paiku, ja järjekordse kliendi maha lasknud, kiirustas ta haiglasse.

Üles siin ei lastud. All ooteruumis kõndisid kõik mingis lummatuses edasi-tagasi, rääkisid sosinal, nagu oleks neil tohutu hirm. Kui Verner nõudis liiga valju häälega, et tema kiri naisele kohe üles viidaks, vaigistati teda ainsa lausega: seltsimees Stalin on suremas.

«Seda pole ju kuskil öeldud...» protesteeris Verner. Talle vaadati hirmunult nagu kurjategijale:

«Tasa! Minge ära.»

Verner tuli välja, istus oma autosse. Tal hakkas alles nüüd pikkamööda tekkima ähmane aimus, mida see tähendaks, kui Stalin sureks. Stalini nimega algas ja lõppes ju kõik, tema oli nõukogude võimu sümbol, tema kaudu tänati või kiruti seda võimu. Ikka tema, ainuisikuliselt tema. Temale võlgneti nii hea kui ka halb. Kui ta nüüd tõepoolest sureb...

Sündmused kulgesid kiiresti, bülletään järgnes bülletäänile, Levitani hästituntud hääl luges raadios üha tõsisemaks muutuvaid teateid haige olukorrast.

«Ta on surnud,» ütles Verneri paarimees vahetuse ajal tasakesi. «Usu mind. Ma tean arstiteadusest ka natuke. Need bülletäänid on tagantjärele kirjutatud...»

«Vaata et sa seda kuskil kõvasti ei räägi,» hoiatas Verner. Sellel teemal oli praegu parem üldse mitte rääkida. Üksainus momendil isegi talle endale, kohatuna näiv mõte käis peast läbi: nüüd ei ole kellelgi aega minuga tegelda... Ja võib-olla enam üldse... Edasi ei söandanud ta mõelda.

Hella ja poisi tõi ta koju 5. märtsil. Haigla ooteruumis valitses endiselt vapustavast sündmusest varjutatud meeleolu. Paar venelannat nuttis. Hella tuli varsti, laps süles. Verner astus tasakesi neile vastu, naine naeratas talle õnnelikult.

«Poiss...» sosistas ta uhkelt, nagu poleks Verner seda veel teadnudki. «Vaata, ilus suur poiss...»

Nad istusid Verneri taksosse ja sõitsid koju.

Maja ees posti otsas rippuv häälekõvendaja andis edasi järjekordset bülletääni seltsimees Stalini haiguse kohta.

«Kas ta sureb ära?» küsis Hella.

«Nii arvatakse,» vastas Verner. Päris nõnda see just polnud — leidus ka inimesi, kes uskusid kaljukindlalt, et arstid teevad imet, et varsti antakse eetrisse rõõmsamaid uudiseid ning suur juht ja õpetaja asub peagi jälle oma postile, millel ta oli püsinud ligi kolmkümmend aastat. Stalin on surematu, ütlesid need inimesed, ta ei saa surra.

Hella sulges korraks silmad.

«Kas meie elus muutub siis midagi?» sosistas ta.

«Ei tea.»

Õhtul, kui naine ja poeg juba magasid, mõtles Verner taas sellele küsimusele, mida kõik neil päevil endale esitasid. Mis tuleb, kui Teda enam ei ole? Kaos? Ei, üheski organiseeritud ühiskonnas ei teki kaost, eriti nii täpselt organiseeritud ühiskonnas. Aga midagi tuleb. Ja igal juhul on see midagi uut, miski muutub kindlasti.

Aga kui ta ikkagi ei sure?

Vastuse andis hommikul raadio:
«Viiendal märtsil kell kakskümmend üks ja viiskümmend minutit...»

See päev erines kõigist eelmistest. Tööl sosistasid mehed omavahel väikestes gruppides; kui nähtavale ilmus mõni ülemus, jäädi vait. Ainult vana lukksepp ütles valjusti:
«Ärge siis lolliks ka minge. Me kõik oleme surelikud, ega elu sellepärast seisma jää. Muide, mul tuli meelde üks maru lugu...»
Ta jutustas lookese arstist, kes andis omal ajal kindlustusseltsile surmatunnistuse ühe oma patsiendi kohta. Seltsi agent tuli peagi tagasi ning ütles arstile, et too on unustanud dokumendile alla kirjutamata. Arst kinnitas, et mäletab end kindlasti olevat alla kirjutanud. Agent vastas, et see on tõsi küll, aga arsti nimi on kirjutatud lahtrisse, kus seisab surma põhjus.
Pingelises õhkkonnas oli niisugust naljalugu lausa vaja, mehed hirnusid vabanenult. Samal hetkel astus garaaži komsomolisekretär ja jäi naeru kuuldes uksele jäigalt seisma.
«Ah naerate?» ütles ta kurjakuulutavalt. «Vaatame, kaua te naerate.» Ta pööras selja ja kadus. Mehed seisid surmavaikuses, brigadir kiristas lukksepa poole hambaid.
«Nüüd tõmbasid meile häda kaela!»
«Ah, mis sa soiud. Elu läheb edasi.»
Mõni minut hiljem ilmus koos komsomolisekretäriga uksele Sumberg.
«Kes siin irvitab?»
«Keegi ei irvita,» vastas mehaanik ettevaatlikult.
«Kõik naersid,» pistis sekretär vahele.
Sumberg vaatas ringi, mehed püüdsid tema pilku vältida.
«Mida te naersite?»
Mehaanik mõistis, et tal tuleb paratamatult vastata.
«Anekdooti. Vana rääkis ühe loo, seda naersimegi.»
«Tänasel päeval?»
Kõik vaikisid.
«Kes see anekdoodirääkija oli?» nõudis noormees käredalt.
«Kas sa töötad miilitsas või?» küsis äkki Verneri kõrval seisev poiss teravalt:
Sumberg tõstis käe:
«Ma käsin teid...»
«Käskige tööd teha ja ma ei piiksatagi,» vastas poiss kartmatult. «Aga niisugusele küsimusele vastan ma ainult selleks volitatud isikutele. Iga tattnina mind üle ei kuula.»

Sumberg tõmbas kopsud õhku täis — ja laskis selle jälle välja. Ta taipas, et jutt tuleb ära lõpetada. Komsomolisekretäri ei armastatud tema täispuhutud oleku ja tööliste hulgas nuhkimise pärast. Kui siin praegu jätkata, võib tulla suurem pahandus.
«Teiega räägin ma hiljem,» ütles ta ja andis sekretärile silmadega märku: lähme. Hambaid kiristades astuski too sõna lausumata garaažist välja. Sumberg viivitas veel hetke ja pidi seda kahetsema, sest vihaleaetud poiss ütles:
«Kah mul kuradi patrioot! Ise ehitab Pääskülas maja, kodus oma seltskonnas räägivad härra ja proua, aga siin tuleb tšekisti mängima!»
«Kust sina tead?» pääses Sumbergilt küsimus.
«Miks ma siis ei tea, kui ma elan temaga samas tänavas. Ta, raibe, ei mäleta ainult mu nägu, me pole kodu juures eriti kokku puutunud.»
Sumberg tegi viimase katse rahu jalule aidata:
«Ole nüüd vait. Täna on kõik väga erutatud, tuleb aru saada.»
«Ah, sõitku põrgusse,» vastas poiss. «Minu vanamees langes Luki all Stalini nimel. Aga temasugusele nolgile on Stalini nimi ainult karjääritegemise abinõu!»
«Suu kinni!» käratas Sumberg ja lausa põgenes garaažist — praegu polnud tõesti aeg niisuguseid jutte ajada.

Mõni päev hiljem seisis Verner keset Pärnu maanteed. Vabrikuviled undasid, liiklus seisis, inimesed paljastasid pea, pikk leinaseisak tarretas kogu tohutu maa Läänemerest Vaikse ookeanini.
Suur nimi oli muutunud legendiks, ta raiuti Lenini nime kõrvale mausoleumi graniiditahku.

14/

Tuhande üheksasaja viiekümne kolmanda aasta suvi oli kätte jõudnud. Juba oli välja kuulutatud ka esimene amnestia. Peetergi tuli tagasi ja läks tööle vanale kohale — autojuhiks farmaatsiatehasesse. Nad elasid kõik koos, Hellale ja Vernerile ja väikesele poisile oli nüüd jäänud ainult üks tuba, aga üksmeelt oli rohkem ja ruumi tundus olevat enam kui varem kahes toas.
Verneri hirm oli kadunud. Polnud kuulda, et kedagi oleks

veel arreteeritud. Ta pelgas ainult ühte: äkki on Lillegi amnestia saanud ja ilmub ühel heal päeval kuskilt nähtavale. Temaga ei tahtnud Verner enam iialgi tegemist teha.

Poja nimega oli tekkinud vaidlusi. Hella imestas, miks mees tahab poisile nii kangesti Verner nimeks panna. Temal endal olid valmis mõeldud palju kenamad, eestipärased nimed. Aga Tenno jäi järeleandmatuks, ta põhjendas oma soovi sellega, et tal olevat olnud väikesest peast surnud vend Verner ja ta tahtvat venna mälestust oma poja kaudu jäädvustada. Hella andis lõpuks järele — ja nii kuulis Verner üle aastate jälle oma õiget nime. Miks ta nii kangesti seda tahtis, poleks ta vist isegi osanud öelda, teda kihutas takka nagu mingi ebausklik sund.

Tolle ammuse öö oli ta veel kord põhjalikult läbi mõelnud. Ja jõudis lõpuks kindlale veendumusele: ei, ma pole Tenno Roodese mõrtsukas. Pikkade aastate tagant kerkisid äkki nagu imeväel üles detailid, mida hirmuviirastuste udu oli kogu aeg varjanud. Ta mäletas korraga täpselt, et kui ta hommikul surnud Roodese kõrval ärkas, õigemini äratati, lebasid pintsakud Roodese rinnal täpselt samamoodi, nagu nad õhtul jäid. Ja Roodese suu oli lahti, ta nägu rahulik. Nii et see oligi ainult viirastus, mis mind kõik need aastad kummitas, mõtles Verner kergendatult. Ma ei teinud seda tõesti.

Aga sa olid valmis seda tegema, ütles temas kohe teine hääl. Sa olid peaaegu täiesti valmis seda tegema. Kas ongi siis palju vahet, kas see vahe ongi väga oluline? Sa olid valmis mõrtsukaks saama. Aga ma ei saanud, vaidles Verner vastu. Mõtte eest ei saa karistada, kui mõttele ei järgne tegu.

Hea küll, vastas teine hääl, ei saa karistada, tõepoolest ei saa. Aga kas sa ise mõistad enda niisuguse mõtte tekkimise eest õigeks? Ja veel: ära välista võimalust, et nüüd oleks ehk amnestia antud sinulegi. Ainult poolteist aastat hiljem. Poolteist aastat. Kas see kõik polnud siis pealegi täiesti ülearune?

Ma ei teadnud seda tookord, vastas Verner.

Mis tähtsust sel on? küsis teine kiuslikult. Faktid, kulla mees, faktid on need, mis annavad lõpliku hinnangu meie tegevusele. Ja faktid ütlevad, et sa oleksid nüüd või õige varsti koju tulnud. Ausa mehena, oma nime all. Midagi ja kedagi kartmata. Sa poleks isegi Lillega eales kohtunud. Paljugi, et sa ei teadnud seda ette. Me ei tea elus peaaegu midagi ette. Ja ometi tuleb meil kriitilistes olukordades iga kord oma valik teha.

Ma tegingi. Tunnistan ausalt, et ma kartsin neid viitteistkümmend aastat. Kartsin, et nad tuleb tõepoolest ära istuda.

Stopp. Kui sa selle otsuse said, kas sa uskusid siis, et pead

kõik aastad viimseni ära istuma? Ei uskunud ju. Mehed naersid vanglas nende karistusmäärade üle. Kes rääkis «valgest laevast», mis kõiki päästab, kes amnestiast, kes millestki muust. Aga et inimene peaks tõesti viisteist või kakskümmend või kakskümmend viis aastat vangis istuma, see mõte näis absurdne. Meil siin polnud harjutud selliste karistusaegadega. Ja jõudnud lõpuks kindlale veendumusele: ei, ma pole Tenno imesse — niikaua, kuni sulle äkki naeratas võimalus seda absurdset karistusmäära otsemaid vähendada, oma aastad reaalsuse piiridesse viia. Miks sa siis äkki oma usust nii kergesti loobusid?

Esimest korda üle väga pika aja tundis Verner korraga kiusatust viina võtta. See tuli nagu udune kummitus kuskilt eelmisest elust, millele ta oli selja pööranud.

Aga kodus oli väike Verner ja kodus oli Peeter ja kodus oli Hella — ning nii tugeva rinde vastu ei suutnud see udune kummitus midagi ette võtta.

Tuleb elada seda elu, mis on, mõtles Verner.

Elu ise voogas igapäevases rütmis, aga kõik tundsid, et midagi olulist on käimas, et palju on juba muutunud ja muutub veelgi.

Uus rabav uudis ei lasknud ennast kaua oodata — Beria arreteeriti ja anti kohtu alla.

«Ma tahaksin praegu laagris olla,» ütles Peeter sel õhtul. «Selles laagris, kuhu saadetakse Beria.»

«Milleks?» küsis Hella.

Peeter vaatas teda tigedate silmadega.

«Ma tahaksin näha, kuidas ta ise teeb läbi sedasama, mida teised on pidanud tema käsul tegema.»

Verner pööras pilgu kõrvale. Lapsik soov, mõtles ta. Kas me oleme tõesti muutunud nii naiivseks, nii infantiilseks?

«Mida see sulle annaks?»

«See oleks õiglane.»

«Eksid, Peeter. Õiglus pole kättemaks, õiglus on ülekohtu ja kättemaksu kaotamine.»

Verner silmitses Hellat imestades. Nii tarka juttu polnud ta naise suust varem kuulnudki.

«Sa tahad siis, et kurjus jääks karistamata?» küsis Peeter solvunult.

«Ma tahan, et sina ei muutuks niisuguseks, nagu me oleme neid viimase kümne aasta jooksul küll ja küll näinud! Maha! Kuul pähe! Nuga selga! Nöör kaela! See on jõle!»

«Kas meiega ei tehtud jõledusi?»

«Just sellepärast! Kui kaua võib üks väike rahvas sihukest

mõrtsuka hingeelu kultiveerida? Neljakümnendal ja neljakümne esimesel aastal pisteti pokri, viidi minema, lasti maha. Pärast sakslaste tulekut maksti kätte jälle samamoodi. Ja neljakümne neljandal algas uus ring otsast peale: jälle vangi, jälle maha lasta... Ikka see õudne omakohus.»

«Mis omakohus see oli?!» karjus Peeter üsna vihaselt. «Meid saatis Siberisse ametlik võim, riiklik võim!»

«Seda küll,» segas Verner vahele. «Aga otseselt sinu ja minu ja teiste peale näitasid näpuga ju omad poisid.»

«Need polnud kellegi omad poisid!»

«Kes nad siis olid — hiinlased või?»

«Punaste sabarakud!»

«Eksid. Ühe omakaitsemehe andis üles teine omakaitsemees, Saksa sõjaväes olnud mehe teine Saksa sõjaväes olnud mees. Kes okupatsiooniajal sakslastele kõige rohkem puges, see oli esimene mees teisi pugejaid neljakümne neljandal aastal üles andma — ja kui tal polnud parajasti kedagi käepärast, siis mõtles ta süüdlased ise välja!»

«Sa tahad vist öelda, et eesti rahvas on ainult suur pugejate ja pealekaebajate kamp?»

«Mis sa eesti rahvast siia segad? Iga rahva seas on pugejaid ja kaabakaid nii et küll saab.»

«Sa oled selle poolteise aasta jooksul hoopis imelikuks muutunud,» tähendas Peeter Vernerit uurivalt silmitsedes. «Laagris me küll sihukest juttu ei ajanud.»

«Laagris kehtisid teised seadused. Seal löödi pealekaebajad maha, sa tead seda väga hästi.»

«Ja siin tuleb ka maha lüüa!»

Verner raputas pead.

«Kõiki ei saa ühe puuga mõõta. Mõtle kas või sellele, et mitte kõik pealekaebajad ei olnud ju pugejad. Kas sa ei mäleta, kuidas see tihtipeale käis? Võeti Juhan kinni, öeldi: «Tunnista üles, sa olid omakaitses.» Juhan ajab tagasi: «Pole olnud!» — «Aga Jüri ütleb, et sa olid!» — «Ah Jüri ütleb? Aga mis ta, kurat, ise tegi?» Ja Juhan laskis laulu lahti. See pandi hoolega kirja, Juhan kirjutas vihast vahutades alla: äraandjale äraandja palk! Siis toodi Jüri kohale, näidati talle Juhani tunnistust ja allkirja, küsiti: «Mis sa selle kohta ütled?» Jüri läks omakorda püha viha täis: «Ah nii? Aga mis tema tegi!» Ja pani kah Juhani kohta kõik paberile, mis pähe tuli. Oligi kummagi mehe jaoks kahekümneks aastaks piisav materjal olemas! Pärast said laagris kokku, kiristasid teineteise peale hambaid, pidasid teineteist vastastikku äraandjaks. Lollitati inimesi, vaat mis. Kasutati ära see hirm, mis oli kõigil nahas,

tõmmati alt. Inimesed olid paanikas valmis milleks tahes, et ainult oma elunatukest päästa!»

«Sa pole niimoodi kunagi rääkinud,» ütles Hella, kes oli oma meest ammuli sui kuulanud.

Verner kehitas õlgu.

«N e n d e s t asjadest ei ole lihtsalt suuremat juttu olnud...»

«Meil laagris...» alustas Peeter jälle, aga Verner katkestas teda:

«Jälle «meil laagris»! Laagris polnud enam niisugust hirmu, seal vaatasid ainult, kuidas said päeva õhtule, katsusid vähem tööd rabada ja rohkem süüa. Hirm hakkab inimesi hulluks tegema just vabaduses. Siis, kui sa ei ole veel kinni kukkunud, aga kardad seda ega tea, mis sind laagris ees ootab.»

«Hirmu pärast või mitte — kes sigadusega hakkama sai, andku nüüd vastust!»

«Ei, Peeter, kätte maksta ei tohi ikkagi,» ütles Hella järsku otsustaval häälel. Hea küll, teile tehti kurja. Ja teie tahate nüüd omakorda hakata kurja tegema?»

Verner kuulas ja talle meenus korraga stseen barakis: tema, kolm platnoid ja musta peaga lõunamaalane, kes oli temalt leiva ära röövinud. Ta nägi nagu ekraanil Mängijat, kes ulatas talle ahjuroobi: säh, maksa oma võlg tagasi!

«Hellal on õigus,» ütles ta veendunult. «Kätte maksta ei tohi.»

Peeter vaatas teda pilukil silmadega.

«Ah nii? Aga Rosenbergi lasksid sa ju maha lüüa?»

«Mis sa ütlesid??»

«Kes siis? Kes peale sinu teadis, et just Rosenberg su üles andis?»

Verner vaikis masendatult. Kuidas küll Peetrile selgeks teha, et tema ei tahtnud seda?

Peeter muigas hapult ja lisas:

«Nii et ärme siin nii väga neid andeksandjaid ingleid mängime, kallis Tenno...»

Verner pani rusikas käed lauale.

«Kuula mind. See oli nii...» Ta rääkis neile sõna-sõnalt oma jutuajamisest arstiga, mida platnoid olid paratamatult pealt kuulnud.

Peeter vangutas pead.

«Nojah, võimalik, ehkki kõlab natuke kriminaalromaani moodi...»

«Sa ei usu mind?»

«Võib-olla usun. Aga võib-olla...»

«Peeter, jäta ometi!» hüüatas Hella. See ärritas Peetrit jälle, ta tõusis püsti.

«Ah mina pean jätma? Kas temale oma kristliku moraaliga peab siis õigus jääma?»

«See pole kristlik moraal!»

«Käi kuradile,» viskas Peeter käega ja rahunes äkitselt. «Mis me siin jaurame.»

Hella puhkes vabanenult naerma.

«Jumala õige! Nagunii ei kutsuta teid kumbagi Beria üle kohut mõistma ja temaga ühte laagrisse ei satu te ka. Nii et ajage oma asju ja ärge tülitsege. Kah mul poliitikud tulid välja.»

«Ah, tehku temaga mis tahavad. Oma asi, eks nad ise tea,» nõustus Peeter.

Teadsidki. Pool aastat hiljem, kahekümne esimese detsembri hommikul, teatati raadiost, et Beria on surma mõistetud ja otsus täide viidud.

Peetril oli palju tegemist: ta ajas enda rehabiliteerimise asju. Nagu Verner, oli temagi valekaebuse ohver. Velikije Luki all haavatuna vangi langenud, õnnestus tal Eestisse tagasi pääseda, siin hakkas ta jälle tööle autojuhina. Pärast sõda andis keegi ta üles kui ülejooksiku. Nüüd paistis, et Peetril õnnestub ennast valesüüdistusest puhtaks pesta.

Midagi niisugust oleksin ka mina võinud ette võtta, mõtles Verner. Kui ma . . . oleksin elus.

Tegelikult kipitas tal praegu hingel hoopis teine probleem: ta tahtis väga vennaga kohtuda. Koju ei julgenud ta ikkagi veel sõita, aga Peetri võinuks küll sinna saata. Elmari juurde. Muidugi, selleks pidi Peetrile nii mõndagi ära rääkima, tõenäoliselt kõik, kogu selle nimevahetamise loo, mida ta seni polnud ju söandanud Hellalegi pihtida. Imelik, Hellale ei tahtnud ta sellest ka praegu kõnelda, Peetriga tundus asi lihtsam olevat. Ikkagi ühine laagripõli seljataga, koos kibedat vangileiba söödud, teineteist aidatud. Õieti oli just tema Peetrit aidanud. Eks vist mängis seegi Verneri nüüdses plaanis rolli: teene teene vastu, nüüd tule sina mulle appi. Paistis pisut äritsemise moodi, aga sellele ei maksnud mõelda.

Jõululaupäeva õhtul pidi Hella minema ametiühingukoosolekule — koosolekuid ja miitinguid ja nõupidamisi armastati korraldada nimelt sellistel päevadel. Kõik kirusid, aga parata polnud midagi. Niisiis Hella läks ja Verner leidis, et nüüd on sobivaim aeg Peeter ette võtta. Ta astus Peetri tuppa. Naise-

vend meisterdas parajasti väikesele kuusele jalga alla. Verner istus tema vastu laua äärde.

«Mul on sulle üks jutt.»

Teise tõsist nägu nähes kergitas Peeter üllatunult kulme.

«Nii ametlikult? Lase tulla.»

«Luba mulle, et sa ei räägi seda kellelegi.»

«Tohoh, kas ma olen siis lobiseja moodi või?»

«Luba siiski.»

«Kui sa tahad . . . Olgu, ei räägi.»

Peeter ootas midagi igapäevasemat: et võib-olla on Tennol kuskil mingi seiklus tekkinud või tont teab mis. Aga juba esimesed sõnad jahmatasid teda nii, et ta pani kuusejala käest ja jäi õemehele teraselt otsa vahtima.

«Mis??»

Verner jutustas talle kõik, mis vagunis oli juhtunud. Oma mõttest Roodesele ise lõpp teha ta muidugi vaikis, milleks viirastusi valguse kätte vedada.

«Hm,» maigutas Peeter. «Ja seal ei lausunud sa mulle sellest sõnagi . . .»

See pidi vist kõlama etteheitena, aga Verner ei kuulnudki süüdistavat tooni Peetri hääles, tal oli oma probleemiga tegemist.

«Ja nüüd?» küsis Peeter. «Miks sa siis nüüd räägid?»

«Mul on sinu abi vaja.»

«Milles? Mida sa kavatsed teha?»

«Teha? Mida ma saaksin teha?»

«Üles tunnistada.»

«Hull oled! Ja uuesti s i n n a minna?!»

«No kuule . . . Praegu on juba teised ajad.» Peeter ütles seda üsna veendunud tooniga, kuid sisimas polnud ta sugugi nii kindel, et õemeest tõepoolest vastutusele ei võeta. «Ja pealegi — mis abi saaksin mina sulle anda?»

Verneril kerkis äkki silme ette üks ammu mahamaetud pilt. Restoran «Tartu». Nurgalaud. Selle taga kaks meest: Lille ja tema. «Mul on sinu abi vaja.» — «Mismoodi saaksin mina sind aidata?» See kujutlus pani Verneri õlgu väristama, ta tõrjus pildi kiiresti tagasi. See on minevik. Seda . . . pole tegelikult olnudki.

Peeter tõlgitses Verneri vaitjäämist omamoodi:

«Sa peaksid ikka vist tõesti minema ja . . .»

Verner tuli oma mõtte juurde tagasi:

«Ma tahaksin vennaga kokku saada.»

«Sul on vend?»

Verner rääkis nüüd ära kogu oma perekonnaloo.

«Ma ei julge ise sinna sõita. Kui sina läheksid . . .»
Peeter mõtles viivu.
«Sellest tuleks ka Hellaga rääkida . . .»
«Hella ei tea ju midagi!»
Seda taipas Peeter alles nüüd. Ta jäi tükiks ajaks vait.
«Ja sa ei taha seda talle ka praegu ära rääkida?» küsis ta siis.
«Praegu veel . . . ei.»
«Valesti teed, vennas. Sa p e a d rääkima.»
«Ma . . . ei taha.»
«Arvad, et Hella annab su üles või?»
«Loll. Aga . . . Kas sa ei saa siis aru? Ma olen talle ju kaks aastat valetanud, kuidas ma nüüd äkki . . .»
Peeter sai aru. Ta vilistas tasa ja vajus uuesti mõttesse, vaadates Vernerit varjamatu tusaga.
«Ära unusta, et meie abielugi on ju seaduse ees tegelikult kehtetu.»
Peetri ilme süngestus üha enam.
«Tjaa, ilusa supi oled endale keetnud. Praegu oleksid sa võinud juba nagunii vaba olla. Ja puhas poiss pealegi.»
«Arvad, et ma ise pole seda endale sada korda öelnud?!» hüüdis Verner ägedalt.
«Nojah, tagantjäreletarkus ei maksa midagi . . . Sa tahad siis, et ma sõidaksin sinna?»
«Ma palun sind!»
«Ja kuidas sa mõtled vennaga kohtuda? Siia, koju, ei saa sa teda ju tuua, kui sa tahad kõike ikka veel Hella eest varjata. Istute kuskil kõrtsis pudeli taga või? Kus igaüks võib teie juttu pealt kuulda?»
Verner võttis pea käte vahele ja istus paar minutit sõnagi lausumata.
«Ma ei tea . . . Ma tahan teda näha. Ma p e a n teda nägema, temaga rääkima, nõu pidama . . .»
Peeter silmitses Vernerit pilguga, milles segunesid kahjutunne ja halvakspanu.
«Hella on minu õde. Sa tahad, et ka mina teda petaksin, talle valetaksin?»
«Ta on minu naine!»
«Tenno Roodese naine, kulla mees! . . . Ei, nii lihtne see ka ei ole. Kui sa ehk siiski läheksid . . .» Peeter nägi Verneri näost, et miilitsasse ei aja õemeest praegu mingi jõuga, ja keeras jutu uuesti Hella peale: «Olgu. Ma võin sinu venna juurde sõita. Aga Hella ja sinu vahel peab enne kõik selge olema. Saad aru? See on minu kindel tingimus. Kurat, oli sul vaja

seda mulle rääkida! Poleks ma midagi teadnud, oleks kõik joones, elaksid edasi oma Roodese nimega ja asi mutt.»
«Ma ei saa enam!»
«Häda sinusugusega! See on see asi, kui ei anta endale aru, mida . . .» Peeter vakatas, mõistes, et igasugune noomimine ja moraalilugemine on praegu kohatu. Mis tehtud, see tehtud. Tuleb mõelda, kuidas viga parandada, mitte manitseda ja kiruda.
«Hästi. Pea siis meeles — ma sõidan kohe, kui sa oled
Hella pani raamatu kiiresti ära ja pöördus mehele otsa vaatama.
ega salgama!»
Peetri häälest kostis vankumatu otsus ja Verner andis alla.
«Hea küll,» pomises ta. «Ma räägin. Varsti . . .»

Ta tegi oma lubaduse teoks juba selsamal jõululaupäevaõhtul, õigemini öösel, kui nad olid voodisse läinud ja Hella veel unehakatuseks raamatut luges. Ta oli üllatunud, kui mees pani äkki oma käe raamatule ja ütles:
«Kuula mind natuke aega. Ma pean sulle midagi väga tõsist rääkima.»
See ettevalmistus ajas Hellale hirmu peale. Niisugune häälekõla oli mehel ainult siis, kui tal oli rääkida midagi halba. Hella pani raamatu kiiresti ära ja pöördus mehe otsa vaatama.
«Mis on, Tenno?»
Selle nimega nimetad sa mind nüüd viimast korda, mõtles Verner ja ütles siis:
«Ma pole see, kelleks sa mind pead.»
«Mis jutt see on?»
«Ma pole Tenno Roodes.»
«Taevas . . . Kes sa siis oled?!»
Verner ohkas ja sulges silmad. Nüüd polnud enam kuhugi taganeda.
«Ma kannan võõrast nime.»
«Issand! Ma ei saa aru . . .»
«Kohe saad . . .»
Kui Verner oli oma loo lõpetanud, vaikis Hella veel tükk aega.
«Ja seda räägid sa mulle alles nüüd . . .» ütles ta lõpuks. Tema häälest kostis püüdlikust varjamisest hoolimata pettumuse kibedust.
«Saad aru, ma . . .» palus Verner.
«Sa ei usaldanud mind! Kui palju kordi ma palusin, et sa räägiksid, mis sind vaevab . . .»

Hella näol oli piinatud, valus ilme. Verner püüdis teda embusse võtta, aga Hella vabastas end kohe.

«Oota! ... Mida sa kartsid? Et ma jätan su maha? Või ...» Ta ei lõpetanud lauset, selle kahtlustuse väljaütlemine tundus talle endalegi liiga hirmus.

«Ei-ei ... Mitte seda. Aga nendes tingimustes ...» Verner jäi vait, sest taipas isegi: mingit õigustust polnud. See tähendab, o l i. Aga ainult tema enda tarbeks. Õigustuseks oli seesama hirm, millest ta nii kõlavalt rääkis mõni päev tagasi. Ning ei rääkinud kah millekski muuks kui enda õ i g u s t a m i s e k s. Jah, mitte et Peetrit ümber veenda, vaid et põhjendada seda, mida ta oli teinud koos Lillega. «Inimesed olid paanikas valmis milleks tahes, et ainult oma elunatukest päästa! Hirm hakkab inimesi hulluks tegema just vabaduses. Siis, kui sa ei ole veel kinni kukkunud, aga kardad seda ...»

Kas on võimalik Hellale pihtida ka metsavendade lugu? Ei, ei mingi hinna eest. Sest lõppude lõpuks ... Lõppude lõpuks ei andnud tema ju kedagi ära, neid mehi ei saanud enam miski päästa. Stopp. Kas ka see pole lihtsalt vilets õigustamine? Mõttekäik on küll õige, aga faktiks jääb, et ta ütles hirmu sunnil jah seal, kus ta oleks võinud, oleks pidanud ütlema ei — ükskõik, kas sellel oli nende meeste suhtes enam tähtsust või mitte. T e m a suhtes oli tähtsus, tema kirjutas selle vastusega omaenda iseloomustuse ...

Mis parata — tehtut olematuks muuta ei saa. Saab ainult ... tõestada endale, et see iseloomustus ei kehti enam.

Ta lausus vaikselt:

«Anna mulle andeks ...»

Need sõnad ärritasid Hellat, tuletasid meelde möödunut, mida ka tema oli püüdnud sügavale hingepõhja matta.

««Anna andeks»! ... Jälle «anna andeks»! Mäletad, mis ma sulle kord juba ütlesin? Kui lihtne on sinu meelest elu! Anna andeks — ja ongi kõik korras!»

Verner tõusis istuma, süütas närviliselt sigareti.

«Mis ma pean siis tegema? Ma olen süüdi, jah. Aga mida ma pean tegema?»

Hella vangutas pead.

«Ma ei tea ... Vist mitte midagi ... See ongi kõige kurvem, et sa ei saagi vist mitte midagi teha ...»

«Kas sa vihkad mind nüüd?» küsis Verner naiivselt.

Hella ohkas.

«Tõepoolest, kõik on sinu meelest hirmus lihtne ... Eile armastasid, täna vihkad ... Oh, Tenno, Tenno — ah, sa polegi ju Tenno, sa oled ju ...»

«Verner,» ütles Verner kiiresti.

«Jah, Verner ... Või kas nimi ongi üldse oluline ... Kummalise jõulukingi tegid sa mulle küll ...»

«Hella, see polnud ...»

«Ah, jäta, ma tean ... See kukkus lihtsalt nii välja. Kuigi ma tahaksin hea meelega teada, miks sa siis täna kõnelema hakkasid ...»

Sellepärast, et Peeter nõudis seda, oleks Verner pidanud vastama, aga nii suureks alanduseks polnud ta valmis.

«Mis jubedaid asju inimesed kõik ei tee ...»

«Aeg oli selline ...»

«Aeg ise on alati ühesugune, kulla mees. Need on inimesed, kes teevad aega ja ennast. Kas sulle peab nii vanu tõdesid seletama?»

Väike Verner ärkas, hakkas nutma. Hella tõusis ja läks poisi voodi juurde.

«Siis sellepärast sa tahtsidki nii kangesti talle just seda nime panna ...»

Ta kohendas lapsel tekki, rahustas teda. Poiss uinus uuesti. Hella tuli tagasi, istus voodi äärele.

«Mis sa edasi kavatsed teha? Kui keegi su ära tunneb? Õieti puhas ime, et keegi ei ole sind veel ära tundnud ...»

«Ma olen seda kogu aeg kartnud. Sa ei tea, kui kole see on, kui ...»

Hella katkestas teda käeliigutusega.

«Sa oled kohutav egoist. S i n a kardad, s i n a kannatad. Kas mina ei kannatanud? Ja minule valmistasid kannatusi just sina. Kas sa ei saa aru, et ma oleksin tuhat korda parema meelega sinuga koos hirmu tundnud, koos kannatanud? See oleks palju kergem olnud ...»

Verner ei osanud midagi öelda.

«Ja tegelikult mõttetu risk ...»

«S i i s ei olnud see mõttetu!»

«Aga näed, nüüd osutus mõttetuks ...»

Hella vaikis mõne aja, pöördus siis ja vaatas Vernerile otsa. Tema silmis oli küll kibedust, aga läbi selle kumas juba ka lootus. Jah, lootus pidi jääma. Tuleb edasi elada.

«Noh, mis ikka teha. Hea, et sa nüüdki ära rääkisid. Jääme magama. Midagi tarka pole meil nagunii enam öelda. Jääme magama, kui see korda läheb.»

Peeter sõitis Verneri venna juurde paari päeva pärast. Elmar Kivistikku oli kerge leida, ta elas sealsamas, kust ta oli kaheksa aastat tagasi ära viidud. Ta vaatas võõrast meest imestades ning valvsalt. Kui kõik oli öeldud, võttis Elmar piibu ja hakkas aeglaselt seda toppima.

«Me kõik teadsime, et ta on surnud . . .»

Nad jõudsid veel samal õhtul Tallinna.

Alles nüüd kuulis Verner, et ka Elmar oli sama teed käinud. Nad jagasid teineteisega mälestusi, rääkisid kõigest võimalikust, aga mitte sellest, mis mõlemal teravalt meeles mõlkus: mis edasi? Kas Verner peabki nüüd jääma Tenno Roodeseks — elu lõpuni? Ja oli veel üks küsimus, mis Elmaril kohe pähe kargas: kuskil on tõelise Tenno Roodese omaksed, kes ei teagi, et Tenno on surnud, ja loodavad, ootavad teda ikka veel tagasi . . . Kas neid peabki teadmatusse jätma? Kas seda tohib teha?

Väljaöeldud laused jäid järjest lühemaks ja lühemaks, lõpuks tuli paratamatu vaikus. Elmar suitsetas oma piipu, see oli tal endatehtud riist, Siberi metsas välja voolitud.

«Umbsõlm,» ütles ta viimaks lühidalt. «Aga lahti tuleb ta harutada.»

Kuidas? mõtles Verner. Ta ei uskunud oma kõrvu, kui vend lausus:

«Sa peaksid teadma, mida teha.»

«Kas ka sina ajad mind üles andma?» hüüatas Verner.

«Mina . . . Mina ei aja sind kuhugi. Aga sinu asemel . . .»

«Läheksid, jah?» küsis Verner irooniliselt.

«Jah, läheksin küll.»

«Sõnad! . . . S i n u l pole ju tarvis minna.»

Vend vaatas teda kaua ja vangutas pead.

«Vaene veli. Raske on su elu. Mitte kedagi sa ei usu. Kuhu sa niiviisi välja jõuad?»

«Sinna kuhu sinagi.»

«Jah, lõppude lõpuks küll. Lõppude lõpuks jõuame me kõik sinna. Aga enne seda on pikk elu ära elada. Ja ükskord jääd sa ikka rataste vahele, ükskõik, kas füüsiliselt või moraalselt. Tervet elu sa niimoodi ära ei ela, mitte mingil juhul.»

«Tuleb nähtavasti elada,» vastas Verner trotslikult.

«Ei tule. Sa ei ela tühjas kõrbes.»

Peeter, kes istus nendega koos lauas — Hella oli veel töölt tulemata, tal oli jälle mingi nõupidamine —, ütles vahele:

«Filosofeerimisest on vähe kasu. Katsume parem arutada,

mis siis juhtub, kui Verner praegu läheb ja kõik üles tunnistab. Mis teie arvate?»

Elmar kehitas õlgu.

«Mis ma oskan arvata. Ajad on muutunud . . . Aga kui palju ja kuidas — kust minagi seda tean.»

Peeter rääkis edasi:

«Paari nädala eest tulid kaks meest metsast välja, andsid ennast võimude kätte. Või mis metsas nad olid, varjasid end lihtsalt maal oma õe talus ahju taga, kui pildlikult öelda. Ei tehtud neile midagi, kuulati üle ja lasti lahti. Nüüd on meil autopargis tööl. Said passi ja kõik.»

Elmar kuulas tähelepanelikult.

«Tõsi, ka meie kandis on paar niisugust juhtumit olnud.»

«Nemad polnud ju midagi teinud,» ütles Verner ägedalt. «Minuga on teine lugu, ma . . .»

«Ah, jäta see lõpmata «mina» ja «mina»,» heitis Peeter tüdinult. «Mis ekstra tüüp sina siis oled, kas sinu jaoks hakatakse uusi seadusi tegema või?»

«Ja pea meeles, et sa ei ole üksi,» lisas Elmar. «Kaua sa kavatsed oma naise närve süüa? Sa oled nad nagunii juba nahka pannud, nagu ma sellest jutust aru saan.»

Verner vihastas:

«Teile kõigile oleks vist rohkem meeldinud, kui ma oleksin tõepoolest surnud!»

«Kuule, mis sa . . .» alustas Peeter, aga Elmar lõikas vahele, rahulikult ning jahedalt:

«Kurat teab. Kui mõelda, kui palju sa oled jõudnud teistele inimestele südamevalu teha, siis . . . mine sa tea.»

«Seda viga annab veel parandada,» ütles Verner raevukalt.

«Pea suu! Muide, see oleks täitsa sinu moodi, niisugune nagu sa praegu oled. Ühele sigadusele tarvis tingimata teine ja kolmas ja neljas otsa teha! Sul on naine ja laps, lontrus!»

Verner alistus. Nagu ikka möödus tema vihapuhang niisama äkitselt, kui tuli.

«Lollusi ei maksa suust välja ajada,» lisas Elmar samuti märksa sõbralikumalt. Ning tõi nüüd kuuldavale ka selle mõtte, mis oli tal ennist peast läbi käinud:

«Kas sa selle päris Roodese sugulastele ei ole kunagi mõelnud? Kas sinu kohus ei oleks neile tema saatusest teatada?»

Verner vaikis. Kõik on tema vastu. Ei, mitte seda. Ta uskus siiralt nii venda kui Peetrit. Nad ei soovi talle halba. Nad on lihtsalt . . . paremad inimesed kui tema. Äkki on neil tõepoolest õigus? Äkki mõistetakse ka tema õigeks, kui ta puhtsüdamlikult

üles tunnistab? Või pannakse ta siiski jälle vangi? Midagi ei tea.

Ka Roodese omaste suhtes on Elmaril õigus. Nad ootavad ju oma sugulast tagasi, ootavad ega tea, et teda pole enam iialgi tulemas.

Ja nii kummaline kui see ka polnud, siin laua taga taipas Verner esimest korda, et inimene ei saa midagi teha ainult endale ja enda pärast. Kuna ta on loendamatute nähtamatute sidemetega seotud, toob iga tema samm rõõmu või kannatusi teistelegi. Inimene ei saa isegi omaenda elunatukese üle ise otsustada, ka see mõjutab paljusid teisi inimesi, viskab nende elule varju, muudab nende saatust.

Kui saaks kõik need aastad veel tagasi! Kui saaks praegu uuesti seal rongis olla ja . . .

Mis siis? Oled sa kindel, et toimiksid teisiti? Jah, praeguse tarkusega küll. Aga siis sul ju polnud seda tarkust.

«Kauaks sa jääd?» küsis ta Elmarilt.

«Öise rongiga sõidan tagasi. Ka mul on homme tööpäev.»

Muidugi, ega vend ei saagi ju teda aidata.

Elmaril tuli järsku veel midagi meelde, ta lausa imestas, et polnud sellest seni rääkinud.

«Muide, ma olen rehabiliteeritud,» ütles ta. «Võtsin asja üles, leidsin tunnistajad ja kõik. See kaebus on nüüd täielikult ümber lükatud. Too meie peale kaebaja olevat paar aastat tagasi kahjuks ära surnud, ma oleksin hea meelega tahtnud nüüd tema nägu näha.»

Tuppa sigines sügav vaikus.

Alles paar minutit hiljem lausus Verner:

«Siis peaks ju ka mind rehabiliteeritama... Meil oli ühesugune süüdistus, nagu sa ütlesid . . .»

«Oledki juba rehabiliteeritud,» vastas vend. «Postuumselt.»

P o s t u u m s e l t? Aga ma elan ju! . . .

Kas ikka elan?

Verner hakkas taipama, et tal on tõesti ainult üks väljapääs.

Ta läheb ja tunnistab üles.

Tulgu mis tuleb.

See on ainus tee Verner Kivistikuks saada. U u e s t i Verner Kivistikuks saada . . .

Kui see on veel üldse võimalik.

Venna rongi peale saatnud, istus Verner tükk aega jaama vastas pargipingil ja mõtles veel kord tagasi kõigele, mida ta oli teinud ja mida temaga oli tehtud.

Mis ajad need on, mis sünnitavad niisuguseid inimesi ja niisuguseid tegusid?

Mis inimesed need on, kes sünnitavad niisuguseid aegu?

Kas võib kindel olla, et need ajad ja need teod enam iialgi ei kordu?

1967—1988

Kaugver, R.
K 20 Postuumselt rehabiliteeritud. — Tln.: Eesti Raamat, 1990. — 168 lk.
ISBN 5—450—01209—8

Romaani sündmustik algab Siberi laagri poole sõitvas tapirongis. Surev poliitvang teeb oma kaaslasele ettepaneku nimed ära vahetada: seeläbi saaks ellujääja, pikaks ajaks kinnimõistetud Verner Kivistik, palju varem vabadusse. Vahetus saab teoks ja edasises ongi jälgitud Verner Kivistiku elu võõra nime all.

K $\frac{4702770201—092}{901(15)—90}$ TL—2—10—89 84.3E

Литературно-художественное издание. Каугвер Раймонд. ПОСМЕРТНО РЕАБИЛИТИРОВАН. Роман. На эстонском языке. Художник-оформитель Э. Пальмисте. Таллинн, изд-во «Ээсти раамат. Toimetaja M. Kangur. Kunstiline toimetaja M. Raid. Tehniline toimetaja M. Vahtre. Korrektorid K. Suisalu ja Ü. Kiivet. ИБ № 7010. Laduda antud 10. 01. 89. Trükkida antud 23. 11. 89. Formaat 60×88/16. Ofsetpaber. Kiri: literaturnaja. Ofsettrükk. Trükipoognaid 10.5. Tingtrükipoognaid 10,29. Tingvärvitõmmiseid 10,53. Arvestuspoognaid 10,20. Trükiarv 80 000. Tellimus nr. 139. Hind rbl. 1.50. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. H. Heidemanni nim. trükikoda. 202400 Tartu, Ülikooli 17/19 I